Національна Академія педагогічних наук України
Інститут психології імені Г. С. Костюка
Лабораторія методології і теорії психології

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка
Кафедра практичної психології

Київський університет імені Бориса Грінченка
Кафедра практичної психології

Харківський національний педагогічний університет імені
Г. С. Сковороди
Кафедра практичної психології

Академія наук вищої освіти України

Управління Державного департаменту пенітенціарної служби України
в Сумській області

Український північно-східний інститут прикладної та клінічної
медицини (м. Суми)

ОСОБИСТІСТЬ У КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЯХ ЖИТТЯ

МАТЕРІАЛИ І МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

19 – 20 лютого 2015 р.

Суми
Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка
2015

УДК 159.923+316.613.5]:316.4(082)
ББК 88.372я431
О 72

Рекомендовано Вченою радою СумДПУ імені А. С. Макаренка
(протокол № 6 від 26 січня 2015 р.)

Рецензенти:

Савчин М. В. – доктор психологічних наук, професор;
Москаленко В. В. – доктор філософських наук, професор.

Редакційна колегія:

Кузікова С. Б. – доктор психологічних наук, професор;
Щербакова І. М. – кандидат філософських наук, доцент;
Вертель А. В. – викладач;
Пасічник Н. О. – викладач.

О 72 Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя : матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції (Суми, 19–20 лютого 2015 р.) / [за ред. : Кузікової С. Б., Щербакової І. М. та ін.]. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – 300 с.

ISBN 978-966-698-189-2

У збірнику подаються тези доповідей учасників І Міжнародної науково-практичної конференції «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя», що висвітлюють теоретико-методологічні та практичні результати досліджень проблем особистості в контексті її життєвого шляху, в умовах особистісних, міжособистісних і суспільних криз.

Конференція проводиться за ініціативи кафедри практичної психології Інституту педагогіки і психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. Редакційна колегія публікує тези в авторській редакції, залишаючи за учасниками конференції право відстоювати власну наукову позицію.

ISBN 978-966-698-189-2

УДК 159.923+316.613.5]:316.4(082)
ББК 88.372я431

© Колектив авторів, 2015
© Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЯХ ЖИТТЯ

Балл Г. О. Засади слушної поведінки у складних ситуаціях: раціогуманістичний підхід 9
Алєксєєва Ю. А. Психологічний аналіз співвідношення феноменів віри та надії у структурі особистості 13
Вертель А. В. Криза ідентичності в психоаналітичній антропології Ж. Лакана 15
Володарська Н. Д. Роль сучасної масмедійної культури в психологічній підтримці особистості в юнацькому віці 18
Галян І. М. Дослідження становлення системи цінностей особистості майбутніх педагогів: постановка проблеми 21
Даукша Л. М. Эмоциональный интеллект как фактор преодоления личностных кризисов и трудных ситуаций жизни 25
Дворніченко Л. Л. Справедливість як фундаментальна вимога адаптації особистості до критичних ситуацій життя 27
Дворніченко Л. Л., Шамугія Х. Д. Креативність як антикризова властивість особистості 30
Yehorova Vienn Dar'y The studies of psychological resources for self-evolution of personality 32
Завацький Ю. А. Проблема субъективного благополучия личности в браке 34
Зливков В. Л., Лукомська С. О. Поняття автентичності у гуманістичній психології 37
Камінська С. В. Криза професійної ідентичності як чинник професійної маргінальності фахівця 40
Кирпач Н. Б. Реформа системи освіти, як вирішення багатьох гострих психологічних проблем дитинства 42
Козир М. В. Формування інформаційної компетентності особистості в кризових умовах. 45
Козлова І. Ненормативна життєва криза та психологічний стан особистості 48
Корякін О. О. Домінування та лідерство в кризових умовах та критичних ситуаціях життя 51
Кузікова С. Б. Життєва криза і саморозвиток особистості 53

Кузікова С. Б., Зливков В. Л. Автентичність і суверенність як умови збереження самості особистості у кризових умовах життя 56
Лебідь Є. О. Українська ідентичність у контексті «руського міра» 59
Лозова О. М. Методологічні аспекти дослідження дискурсу трансформаційної свідомості у кризових умовах розвитку суспільства..... 62
Лукомська С. О., Федан О. В. Автентичність у психоаналізі та екзистенціальній психології 65
Мотрук Т. О. Наукове та побутове ставлення до криз..... 68
Мотрук Т. О., Захарченко О. Ю. Психологічні складові формування професійної мобільності в умовах кризи вищої освіти України 70
Николаева Анна (Anna Nikolaeva). Проблема детской депривации в кризисных условиях развития общества..... 72
Пілецька Л. С. Соціально-психологічні особливості професійної мобільності особистості в умовах кризи..... 73
Попович І. С. Соціальні очікування особистості в кризових умовах та критичних ситуаціях життя 76
Пшенична Л. В. Формування особистісної зрілості молоді як завдання соціалізації у вищій школі 80
Сердюк Л. З., Соколюк А. О. Розвиток професійних та особистісних якостей студентів під час навчання у ВНЗ 82
Степура Є. В. Деякі психологічні проблеми взаємодії людини та інформаційного простору в умовах суспільної кризи 84
Стець Г. Ю. Ризик як ситуативна характеристика поведінки особистості 86
Феінер К. До розв'язання методологічної кризи дослідження музикальності і музичної обдарованості..... 89
Федорова Є. В. Криза національної ідентичності як відображення системної кризи в Україні..... 91
Чернявская Валентина (Valentyna Cherniavska). Механизмы формирования и последствия профессионального стресса 94
Чижиченко Н. М. Психологічні особливості розвитку саморегуляції поведінки особистості. 96
Чуб І. А. Стресостійкість як умова конструктивного реагування рятувальників в критичних ситуаціях професійної діяльності 99
Шевченко К. О. Криза професійної ідентичності та формування фасилітативної компетентності педагога..... 100
Штагер Я. О. До питання про кризу культури афективної експресії та значення алексітимії у суспільній взаємодії..... 104

Щербак Т. І. Адаптаційні проблеми мігрантів 107
Щербак Т. І., Івахно Н. В. Депресія під час вагітності 109
Щербакова І. М. Духовна криза як результат персеверативних травм і конфліктів «духовної хірургії» кризового сьогодення 111
Щербакова І. М, Афанасьєв О. Г. Психологічні чинники переосмислення змісту професійної діяльності у процесі професійно-особистісного становлення вчителя 115
Ясинский Д. А. Изучение личности в рамках парадигмы «жизнь – смерть» 117

РОЗДІЛ ІІ. ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЯХ ЖИТТЯ

Блинова О. Є. Життєва криза сім'ї трудових мігрантів 121
Богомолова М. В. Профилактика и преодоление профессионального выгорания воспитателей 123
Єрмакова Н. О. Довіра до себе як складова психологічного благополуччя особистості в кризових умовах та критичних ситуаціях життя 127
Головіна О. Ю. Духовність як ресурс відновлення особистості у кризових умовах 130
Иванцова О. Н. Вынужденная миграция. Между небом и землёй 131
Кузиков Б. О. Организация командной работы как условие успешного решения задач 134
Кузікова С. Б., Іваненко А. Г. Дослідження стратегій соціально-психологічної адаптації студентів до нової життєвої ситуації 136
Кузікова С. Б., Фесенко О. Ю. Підліткова конфліктність як криза розвитку самосвідомості особистості 139
Кузікова С. Б., Хомуленко Т. Б. Суб'єктивне переживання часу як психосоматичний феномен 142
Пенькова О. І. Розвиток самовдосконалення особистості дитини у системі сімейно-родинних ціннісних орієнтацій 145
Перепелиця А. В. Визначення стресогенних факторів при змінах професійного самовизначення 147
Радул И. Г., Дьяконов Г. В. Психологические особенности намерений эмиграции молодежи в условиях социального кризиса Украины 151
Стадник Г. А., Мягкова А. С. Перфекціонізм як фактор суїцидальної кризи 155

Шаповалова В. С. Особливості прояву страхів в залежності від індивідуально-типологічних властивостей особистості студента в процесі навчально-пізнавальній діяльності 157
Шестопалова Л. Ф., Кожевнікова В. А. Особливості трансформацій особистості у постраждалих внаслідок екстремальних подій 160
Яблонська Т. М. Особливості розвитку ідентичності дитини в сім'ї, що розпадається 163

РОЗДІЛ III. ПСИХОТЕРАПІЯ І ПСИХОКОРЕКЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЯХ ЖИТТЯ

Бастун Н. А. Діти і підлітки з дисгармонійним інфантилізмом: невирішені питання діагностики та корекції 167
Василевська О. І. Казка як психотерапевтичний засіб у роботі з дітьми 171
Галян О. І. Образ «іншого» як механізм регуляції взаємодії психолога і клієнта 173
Гусениця Н. І. Психологічний супровід дітей підліткового віку в кризових умовах та критичних ситуаціях життя 176
Єльчанінова Т. М., Волкова О. Г. Стресогенність критичного періоду у студентів четвертого року навчання 179
Ємяшева М. Ю. Психологічні основи комунікативної компетентності в корекційно-логопедичній роботі 181
Журавель А. В. Особистість психолога як інструмент роботи з людьми, що переживають кризу 183
Івченко Г. О. Техніка пісочної терапії в роботі з дітьми, які переживають розлучення батьків 185
Карпенко З. С. Формування мобілізаційної готовності українського суспільства до протидії зовнішній агресії 187
Клібайс Т. В. Навчена безпорадність у дорослих: діагностика та корекція (майстер-клас) 190
Коваленко Л. В. Медико-психологическое сопровождение семей, воспитывающих детей-инвалидов 191
Коваль Т. М. Психологічна підтримка дітей-переселенців 194
Курєнкова А. В. Особливості дітей дошкільного віку, що проживали у родинах з кризовими умовами 197
Маланьїна Т. М. Вторинна травматизація та емоційне вигорання: ризики виникнення, стратегії попередження 198

Михайлюк І. В. Професійні стратегії розуміння особистості у кризовий період життя 200
Негрій І. О. Профілактична робота щодо запобігання девіантній поведінці учнів 203
Нечипоренко Н. В., Ковальова Л. В. Психологічний супровід дітей з обмеженими можливостями та їх сімей у складних життєвих обставинах 205
Пасічник Н. О. Специфіка допомоги родинам, які виховують дітей з мутичними проявами 208
Пасько К. М. Особливості переживання особистістю горя втрати близької людини 210
Рябоконь Н. О. Закономірності формування тривожно-депресивних розладів у дітей 213
Седих К. В. Актуалізація міфологічної сфери свідомості в період суспільно-політичної кризи 214
Стадник Г. А. Ресурсы личности как фактор профилактики и борьбы с кризисными состояниями и критическими ситуациями жизни 219
Стець В. І. ПТСР: причини та особливості психотерапії 221
Стець В. І., Безушко О. Р. Психологічні особливості життєстійкості у юнацькому віці 225
Сущенко О. М. Кризові умови та критичні ситуації життя батьків, які виховують дітей-інвалідів 227
Тарасова Т. Б. Стресостійкість особистості в системі цільових орієнтацій психологічної просвіти 230
Усик Д. Б. Особливості психологічної реабілітації людей з обмеженими можливостями 233
Усик Д. Б., Смицька О. В. Психологічний супровід розумово відсталих дітей 236
Черенщикова Д. В. Модель суб'єктно-ціннісного діапазону спілкування 240
Шевченко Н. Ф. Психологічна допомога особистості у подоланні кризи, викликаної хворобою 243

РОЗДІЛ IV. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЯХ ЖИТТЯ

Вороненко О. П., Мороз Т. М. Влив стресового стану пенітенціарних працівників на ефективність професійної діяльності 246

Дем`янчук Н. В. «Вигорання» працівників державної пенітенціарної служби України під час роботи із засудженими 249
Дідик Н. М. Соціально-психологічна підтримка осіб, звільнених з місць позбавлення волі 253
Дякович А. Г. Особливості ресоціалізації особистості в умовах позбавлення волі 256
Завацька Н. Є., Жигаренко І. Є. Соціально-психологічні чинники ресоціалізації особистості в умовах соціальної ізоляції 259
Кучманич І. М. Психологічні чинники особистісної деформації засуджених у місцях позбавлення волі 262
Ласточкін В. М. Роль екстремальних видів спорту у нейтралізації впливу на підлітків із диссоціальною поведінкою стресорів кризового сьогодення 265
Моісеєнко І. Б. Особливості роботи з підлітками з девіантною поведінкою 267
Пасічник А. В. Окремі питання врегулювання правого статусу дітей зони АТО 271
Соцька І. В. До питання соціально-психологічної адаптації молодого спеціаліста у кризовий період 275
Сябренко Г. П., Колєва Г. М. Досвід організації центру медико-психологічної реабілітації «КОМ-ПАС» на базі Кіровоградського обласного госпіталю ветеранів війни 279
Тесленко М. М. Психологічний супровід ресоціалізації учасників бойових дій 282
Троіцька М. Є. Особливості ставлення до побутового насильства як соціально-психологічного явища 285
Харченко Т. Г. Визначення та вплив на процес ресоціалізації особистості провідних індивідуально-особистісних тенденцій засуджених з психопатією 287
Чернецька Ю. І. Соціально-педагогічна робота з наркозалежною молоддю, схильною до суїцидальної поведінки 291
Чижиченко Н. М., Казнієнко О. В. Методи психологічної корекції кризових станів засуджених 293
Щербакова І. М., Вовденко О. Г. Попередження імпульсивно-суїцидальних дій засуджених до довічного ув’язнення 296
Янчий А. И. Актуальность исследования социальной перцепции у подростков с девиантным поведением 298

РОЗДІЛ І.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЯХ ЖИТТЯ

Балл Георгій Олексійович

д. психол. н., професор, член-кор. НАПН України
Інститут психології імені Г. С. Костюка (м. Київ)

ЗАСАДИ СЛУШНОЇ ПОВЕДІНКИ У СКЛАДНИХ СИТУАЦІЯХ: РАЦІОГУМАНІСТИЧНИЙ ПІДХІД

1. Слушна поведінка особи у складній (зокрема, критичній) ситуації передбачає чітке додержання ціннісних (зокрема, етичних) орієнтирів та їх адекватне втілення у вчинкові, відповідне характеристикам вказаної ситуації. Спробуймо з'ясувати, чим здатна допомогти у визначенні засад потрібної поведінки концепція раціогуманізму, орієнтована на синтез гуманістичної й раціоналістичної традицій.

2. Звертаючись до головних етичних категорій – *добра* і *зла*, – ця концепція пропонує трактувати добро як сутнісний атрибут природо- й культуровідповідного гармонійного розвитку людей і людських спільнот, а зло – як атрибут перешкод такому розвиткові. Це трактування підкреслює асиметрію добра й зла (всупереч маніхейським, у широкому сенсі, поглядам) і пояснює, чому тактична перевага прихильних злу стратегій соціальної поведінки, що досягається завдяки ігноруванню ними моральних обмежень на вибір засобів досягнення цілей, у довгостроковій перспективі не призводить до тотального торжества зла. Річ у тому, що згаданій тактичній перевазі зла протистоїть стратегічна перевага добра, зумовлена його відповідністю сутнісним закономірностям буття.

Є доречним, що гуманістично налаштовані люди схильні сприяти поширенню у світі першої етичної системи, за В. Лефевром, яка, на відміну від другої етичної системи, беззастережно відкидає зло, навіть таке, що завдається іншому джерелові зла, можливо, більшого. Проте таке сприяння варто здійснювати обережно, з урахуванням життєвих і суспільних реалій. Слушно зазначається, що реальне суспільство потребує «певної пропорції» представників обох систем – «тих, хто підтримує

моральний клімат співробітництва, і тих, хто чітко реагує на небезпеку» (Шрейдер Ю. А. Этика: Введение в предмет. М., 1998. С. 209). Водночас бажано, щоб і окрема людина не дотримувалася ригідно однієї й тієї самої етичної системи, а погоджувала свою поведінку з особливостями ситуації.

3. Прагнучи утвердження добра й подолання зла у світі, треба брати до уваги, що нерозривна онтологічна пов'язаність добра й зла обмежує всезагальність втілення в життя цих цілей. Через це моральний максималізм, що категорично відкидає будь-яке зло, є ірраціональним і не може бути послідовно реалізований. Розуміння цього має вести, однак, не до нігілістичного заперечення моральних пріоритетів, а до прийняття *універсальної моральної настанови.* складовими якої доречно визнати:

а) *презумпцію уникання чинення зла*: суб'єкти соціальної взаємодії повинні послідовно уникати чинення зла, якщо й поки таке уникання не загрожує, з високою ймовірністю, більшим злом; при цьому щоразу слід мінімізувати здійснюване зло;

б) вимога *максимізації здійснюваного добра*. Ця вимога набуває чинності за умови дотримання сформульованої вище презумпції.

Торкнімося властивостей суб'єкта, необхідних для максимізації ним добра. Для наочності скористаймося вельми простою математичною моделлю (яка описує окремий випадок, але ілюструє загальні закономірності).

Нехай деяка подія за бездіяльності суб'єкта (назвемо його А) може мати n рівноймовірних результатів, лише один з яких несе добро. Ясно, що при цьому

$$P(g) = 1/n \qquad (1),$$

де $P(g)$ (probability of good effect) – імовірність досягнення добра.

Нехай суб'єкт А здійснює діяльність, що має на меті підвищення $P(g)$. Нехай також: а) *необхідними* умовами успішності такої діяльності є її, по-перше, ціннісно-мотиваційне й, по-друге, інструментальне забезпечення; б) поєднання цих видів забезпечення (реалізованих на належному рівні) є *достатньою* умовою згаданої успішності. Положення «а» і «б» знаходять втілення у формулі

$$P(g) = 1/n + (1 - 1/n)vi \qquad (2).$$

Другий доданок у правій частині рівності (2) – це приріст імовірності досягнення добра, забезпечуваний діяльністю суб'єкта А; *v* (value competence, *ціннісна компетентність*) та *i* (instrumental competence, *інструментальна компетентність*) – змінні, що характеризують суб'єкта А; вони приймають значення в межах від 0 до 1.

Є можливою подвійна інтерпретація величин, що увійшли до формули (2). У першому випадку $P(g)$ – це ймовірність *прийняття* суб'єктом *рішення*, здійснення якого запровадить добро; *v* (для простоти маємо на увазі індивідуального суб'єкта) характеризує його моральну свідомість, а *i* – його когнітивні можливості. У другому випадку $P(g)$ – це ймовірність *здійснення* суб'єктом *вчинку*, який несе добро; *v* характеризує ціннісне забезпечення цього вчинку; відповідно, *i* охоплює, поряд з когнітивними, вольові якості суб'єкта. В обох випадках імовірність $P(g)$ наближається до одиниці тільки за близьких до одиниці значень як *v*, так і *i.* Коли ж хоч одна із цих змінних близька до нуля, то приріст $P(g)$, який досягається завдяки діяльності суб'єкта, так само близький до нуля (негативні впливи на ймовірність досягнення добра дана модель не розглядає). Таким чином, з одного боку, навіть найвищі інструментальні (когнітивні й вольові) якості людей не забезпечать реалізації добра за недостатнього рівня їхнього морального розвитку – як і високі моральні якості, коли бракує інструментальних. До того ж, інструментальні можливості суб'єкта (до речі, й колективного) слід співвідносити із задачами, які він намагається розв'язувати. І якщо ці задачі (як, скажімо, у політичній діяльності) передбачають удосконалення дуже складних систем (таких, наприклад, як соціум, із суперечливим і, часто, прихованим характером взаємозв'язків його складників), то досить рідко є підстави констатувати високу інструментальну компетентність вказаного суб'єкта.

У педагогічній царині зі сказаного випливає, зокрема, що моральне виховання має органічно поєднуватися з інтелектуальним (нагадаю, що недооціненому в педагогіці поняттю «розумове виховання» надавав великої ваги В. О. Сухомлинський). Адже треба не лише прилучати виховуваних до гуманістичних цінностей, але й, у той чи інш ий спосіб, готувати їх до реалізації цих цінностей у складних життєвих і суспільних ситуаціях.

4. Ціннісно орієнтована діяльність навряд чи можлива без ідеалів, у яких знаходять конкретизацію цінності. Прийняті суб'єктом діяльності норми-ідеали (поряд з нормами-стандартами й нормами індивідуального прогресу) є, мабуть, необхідними складовими регулювання (або саморегулювання) діяльності, яке дає особистісно-розвивальний ефект, – див.: Балл Г. А. Нормы деятельности и творческая активность личности // Вопр. психологии. 1990. № 6. Разом із тим до несприятливих соціальних наслідків (а також психологічних, пов'язаних із «крахом ідеалів») призводить не лише захоплення ідеалами сумнівного змісту, але й нерозуміння того, що дійсно гідні ідеали, – як, наприклад, ідеал морально бездоганної поведінки, ідеал соціальної справедливості або ідеал збагнення істини – не можуть бути реалізовані у своїй абсолютній повноті й у цьому сенсі є утопічними (тому часті нарікання з приводу «спокушування утопічним ідеалом» теоретично некоректні). Але це аж ніяк не виключає можливості успішного (хоча ніколи не легкого) наближення до таких ідеалів (згадаймо давню характеристику педагогіки М. М. Рубінштейном як «теорії про шлях до ідеалу»).

5. Заслуговує на критичну оцінку стан етичних складових суспільної свідомості (включно із її філософськими й науковими сегментами). На жаль, у цій сфері бракує раціональних, виважених підходів, а переважають крайнощі. З одного боку, чимало шанованих філософів продовжують (непереконливо, на мій погляд, – див. п. 3) обстоювати моральний максималізм (вимагаючи, наприклад, за жодних умов не брехати). З іншого боку, набагато більше діячів відмахуються від моральних обмежень як від прикрих перешкод, що лише знижують успішність діяльності. Причому так вчиняють не лише практики у військовій, політичній, економічної сферах, але, на превеликий жаль, і науковці, зокрема й суспільствознавці (детальніше див.: Балл Г. А. Общественное благо «оборона» и нравственный долг // Обществ. науки и современность. 2014. № 3).

Концепція раціогуманізму відкидає як моральний (і, взагалі, ціннісний) максималізм, так і моральний (і ціннісний) нігілізм. Подолання цих (як і будь-яких крайніх) позицій ускладнюється тим, що вони підживлюють одна одну, бо сприймаються багатьма як альтернативи, між якими слід здійснити вибір, так що неприйняття (зазначу, обґрунтоване)

будь-якої з них нібито вимагає погодитися із протилежною. Прикра поширеність таких ілюзій заслуговує на серйозний культурологічний та психологічний аналіз.

Алєксєєва Юлія Аркадіївна

к. психол. н., доцент, докторант
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СПІВВІДНОШЕННЯ ФЕНОМЕНІВ ВІРИ ТА НАДІЇ У СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ

В умовах сучасної соціальної ситуації, яка супроводжується зростанням кризових подій, актуальним постає питання мобілізації внутрішніх ресурсів особистості для подолання стресогенних факторів. Тому важливим завданням психології є вивчення феноменів віри та надії, їх співвідношення і вплив на особистість в кризових умовах.

Теоретичний аналіз наукової літератури показав, що багато вчених (Е. Блох, Ж.-П. Сартр, А. Камю, В. Франкл, Е. Фромм, М. Унамуно, М. Л. Лінецький, Б. С. Братусь, І. А. Джидарьян, К. Муздибаєв) вивчали співвідношення між поняттями віра та надія.

Творець «філософії надії», німецький філософ Е. Блох, у своїх роботах відносив надію й віру до афективної сфери та підкреслював, що вони є позитивними афектами очікування, пов’язаними з майбутнім. Надія, на його думку, – це очікування невизначеного, але принципово можливого позитивного. Проте він уточнював, що надія не тільки афект, але й спрямований акт пізнання. Формою існування надії, за Е. Блохом, виступають денні мрії.

Е. Фромм у своїй роботі «Революція надії» вказував на тісний зв’язок між вірою й надією. «Віра – це переконаність у ще не доведеному, знання реальної можливості, усвідомлення майбутнього. Раціональна віра ґрунтується на здатності до знання, розуміння й на досвіді людини. Подібно до надії, вона не пророкує майбутнє. Надія – це умонастрій, що супроводжує віру. Віра не змогла б протриматися без духу надії. У надії немає іншої основи, крім віри». Е. Фромм визначав надію як внутрішню

готовність людини, напружену, але ще не розтрачену внутрішню активність. Об'єктом надії, на його думку, виступає насичене подіями життя, яке телеологічною мовою називають спасінням, а політичною мовою – революцією. Він підкреслює, що надія парадоксальна: з одного боку, вона може бути пасивним очікуванням – як замаскованою формою безнадійності й безсилля, з іншого – виступає мотиватором до дії. Таким чином, Е. Фромм підкреслює мотиваційний аспект надії, що впливає на динаміку людського життя.

Російський психолог К. Муздибаєв підкреслював, що надія це почуття, що виникає при очікуванні людиною досягнення якогось важливого й важкодоступного блага, і є необхідною умовою для активної дії. Разом із тим надія може проявлятися і як психологічний стан людини. Як стверджує К. Муздибаєв, надія – це віра в себе й іншого, на кого людина може покластися і в чиїй надійності вона впевнена. Надія часто ґрунтується на суб'єктивній довірі до іншого, а не на об'єктивних знаннях і критеріях. Тому особистісні моменти віри підсилюють афективний, ірраціональний характер надії.

І. А. Джидарьян підкреслює, що духовне життя особистості характеризується різноманіттям переживань, серед яких особливе місце посідають три такі глибокі почуття, як віра, надія та любов. Вчена у своєму дослідженні зауважує, що триєдність віри, надії та любові тісно пов'язана з оптимізмом. На думку І. А. Джидарьян, «віра – найбільш близький оптимізму особистісний конструкт, що має не тільки виражену емоційно-почуттєву, але й світоглядну основу, наділений здатністю виходити за межі даного, «наявного буття» у простір майбутнього як бажаного, виправданого і одночасно реально можливого». У всіх своїх формах і проявах віра – це життєва сила, що вміщує в себе переконаність, волю й належність («долженствование»). На думку І. А. Джидарьян, у деяких ситуаціях віра може перейти в надію, яка є «подібним до віри «генералізатором» і потужним фактором оптимістичного світовідчуття людини, способом утвердження буття в її позитивній настроєності на майбутнє». За своїм духовним смислом надія – «це можливість не капітулювати, не опускати руки, не зломитися під вагою сьогодення й вантажем минулого».

І. А. Джидарьян, розглядаючи віру й надію як підструктури оптимістичної свідомості, відзначала між ними багато спільного в предметному змісті. Проте вона підкреслювала, що при всіх збігах і перетинаннях цих понять між ними існує розбіжність. Протиставлення віри й надії проявляється у їх співвідношенні зі знанням, фактами та ступенем впевненості в досяжності бажаного. Віра, на відміну від надії, є особливим видом переконаності. Предмет віри становлять усі сфери життя. Порівняно з вірою, предметний світ надії більш конкретизований, суб'єктивний і частіше прив'язаний до доленосних подій життя людини, тому він не завжди збігається з вірою. Надія менше, ніж віра, заснована на доказі, обґрунтуванні; у ній більше ірраціонального, інтуїтивного, емоційно-несвідомого, а її мобілізаційний ресурс підключається зазвичай у критичні для життя людей ситуаціях. На відміну від інших вчених, І. А. Джидарьян стверджувала, що надія не містить у своїй структурі вольового компонента й не є поведінковим регулятором життя людини, яке потребує вольових зусиль. Виконуючи втішливу функцію, вона підтримує волю до життя, підносить силу духу, вчить терпінню, повертає людині почуття контролю над обставинами власного життя.

Таким чином, аналіз поглядів вчених показав, що з одного боку надія і віра є підструктурами оптимістичної свідомості і віра виступає основою надії, а з іншого боку ці феномени відрізняються за змістом, формами прояву і функціям.

Вертель Антон Вікторович

викладач кафедри практичної психології
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

КРИЗА ІДЕНТИЧНОСТІ В ПСИХОАНАЛІТИЧНІЙ АНТРОПОЛОГІЇ Ж. ЛАКАНА

Одним з фундаментальних понять, які були введені Ж. Лаканом, є «стадія дзеркала». У віці від півроку до півтора років у дитини виникає перша самоідентифікація; саме в цей час вона починає впізнавати своє відображення в дзеркалі. Ж. Лакан пише: «Важливо […] зрозуміти те, що

відбувається на стадії дзеркала як ідентифікацію в усій повноті того сенсу, який несе цей термін в психоаналізі, тобто як трансформацію, що відбувається з суб'єктом при асиміляції ним свого образу» [1, с. 509].

У доповіді «Стадія дзеркала і її роль у формуванні функції Я в тому вигляді, в якому вона з'являється нам в психоаналітичному досвіді», прочитаній на XVI Міжнародному конгресі з психоаналізу в Цюріху 17 липня 1949 р., Ж. Лакан формує основні положення цієї стадії. Він зокрема пише: «Стадія дзеркала […] є драмою, чий внутрішній імпульс спрямовує її від неспроможності до випередження – драмою, яка фабрикує для суб'єкта, котрий піддався на приманку просторової ідентифікації, чергу фантазмів, що відкривається розмежованим образом тіла, а завершується його цілісністю, яку ми назвемо ортопедичною, і вбираючись, нарешті, в ту броню відстороненої ідентичності, чия жорстка структура і зумовить собою увесь подальший його розумовий розвиток» [1, с. 512].

На «стадії дзеркала», за Ж. Лаканом, дитина встановлює зв'язки між своїм організмом і реальністю через засвоєння образу свого тіла. Цей процес стає початком відчуження суб'єкта від себе самого, тобто суб'єкт пізнає себе не зсередини, а через зовнішній образ. Вимовивши «Це Я» дитина показує не на себе, а звертається в бік дзеркального двійника. В даному випадку цей двійник є іншим (з малої літери).

Що ж випливає зі «стадії дзеркала»? На думку Ж. Лакана, формування психіки здійснюється через перехід від «стадії дзеркала» до «едіпіальної стадії», що відповідає перетворенню уявного в символічне. Відмовляючись від уявного злиття з матір'ю, дитина допускає в ці стосунки батька (третя особа), розуміючи, що його ставлення до матері опосередковано ставленням її до батька. Будь-які відносини між дитиною і матір'ю відзначені в тій чи іншій мірі стилем *Уявного*. Щоб стосунки набули символічного наповнення, необхідно посередництво третього персонажа, який грав би стосовно суб'єкта роль трансцендентального елементу, завдяки чому той міг би підтримувати об'єкт на певній відстані [2, с. 31]. Таким чином, замість уявного ототожнення з матір'ю виникає закон, який це забороняє. Ж. Лакан назвав його «Ім'я-Батька». Замість уявного володіння об'єктом відбувається розрив з ним, неможливість його досягнення і володіння. Реальна потреба, як і уявне прагнення

до ідентифікації з Іншим, який підпорядковується обмежуючому впливу цього закону.

Ж. Лакан розглядав Едипів комплекс як поворотний пункт в гуманізації людства, як перехід від природного регістра життя до культурного, як перехід до мови законів та організації. Едипів комплекс для Ж. Лакана – це передусім той момент, коли дитина починає усвідомлювати свою відмінність від зовнішнього світу та інших людей, насамперед від матері і батька. Іншою специфічною рисою розуміння Ж. Лаканом сутності Едіпового комплексу в дусі все тієї ж лінгвістичної дебіологізації теорії З. Фрейда є те, що він відмовляється від його буквальної інтерпретації. Якщо у З. Фрейда батько виступає в ролі реального біологічного батька, то у Ж. Лакана він заміщається символом – «Іменем-Батька», тобто Ж. Лакан прагне вивести його за межі фрейдівського психосексуалізма. Таким чином, він переводить проблему в поле мови, підкреслюючи при цьому, що символ «Імені-Батька» набуває значення закону, оскільки при засвоєнні імені (прізвища) батька, у дитини нібито закінчується період невпевненості в особистості свого батька. Важливо відзначити, що Ж. Лакан концептуалізує Едипів комплекс як лінгвістичну трансакцію, стверджуючи, що табу, яке накладається на інцест, може бути закріплено і відповідно виражено тільки лише через лінгвістичні категорії «батько» і «мати». Звідси і те значення, яке у нього набуває «Ім'я-Батька» і отримане ним значення не тільки для становлення людини як суб'єкта, але і як головного організуючого принципу символічного порядку.

Література:

1. Лакан Ж. Стадия зеркала и ее роль в формировании функции Я в том виде, в котором она предстает нам в психоаналитическом опыте / Жак Лакан // «Я» в теории Фрейда и в технике психоанализа. – М.: Издательство «Гносис», Издательство «Логос». – С. 508-516.
2. Лакан Ж. Имена-Отца / Жак Лакан; [пер. с фр. А. К. Черноглазова]. – М.: Издательство «Гнозис», Издательство «Логос», 2006. – 160 с.

Володарська Наталія Дмитрівна

к. психол. н., стар. наук. співробітник
Інститут психології імені
Г. С. Костюка НАПН України (м. Київ)

РОЛЬ СУЧАСНОЇ МАСМЕДІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ ПІДТРИМЦІ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Сучасна молодь має можливість отримати різні форми підтримки: окрім соціальних служб, телефону довіри, багато джерел масмедія на кшталт різних рольових ігор, тренінгів, поради ворожок, езотериків, нумерологів, астрологів, парапсихологів, екстрасенсів, різних за формою подачі інформації, методами та цілями. Актуальним на сьогоднішній день постає питання розробки нових та модифікація і підбір вже наявних методів психолого-педагогічної підтримки, яка допомагала б особистості в ситуаціях незадоволення власним життям, відсутності почуття благополуччя, вибору власного життєвого шляху у кризових ситуаціях, кризових станах. Психологічна підтримка потрібна в кризових ситуаціях травм та криз розвитку; допомога клієнтам, які пережили втрати та їх наслідки, насильство (сексуальне, сімейне, психологічне, тероризм), схильність до суїциду, психічний біль. Система психологічної підтримки молоді базується на різних теоретико-методологічних підходах:

– теорії об’єктних відносин (Д. Вінникотт, М. Кляйн, О. Кернберг, Р. Ферберн, Р. Спіте, В. Тайсон, М. Малер, Д. Боулбі, М. Балінт та ін.);

– его-психологія (А. Фрейд, Е. Еріксон, Г. Хартманн та інші);

– теорії розвитку, інстинктів в психоаналізі (З.Фрейд, В. Штекель, К. Абрахам та інші);

– гуманістичний психоаналіз (Г. Салліван, Е. Фромм, К. Хорні та інші);

– методи психокорекції родинних взаємин, які впливають на процес сепарації особистості;

– методи психоаналітичної психотерапії (Ш. Ференци, Т. Френч, Ф. Александер, Д. Малан, П. Сифнеос, Д. Манн, Х. Даванлоо та інші);

– сімейна психодинамічна, трансгенераційна психотерапія (И. Бошормені-Надь, Т. Лідс, Л. Уінн, Р. Скіннер та інші);

– екзистенційно-гуманістична психологія та психотерапія (К. Роджерс, А. Маслоу, В. Франкл, Р. Мей та інші);

– наративний підхід (М. Уайт, Ч. Уайт та ін.);

– арт-терапія (робота з малюнком, маріонетками, ляльками, пластиліном, казкотерапія).

Проблема психологічної допомоги, підтримки, супроводу особистості в кризових ситуаціях в останніх наукових пошуках сфокусована на дослідженні та осмисленні сфери несвідомого, певних уявлень особистості, що вибудовують її власну суб'єктивну картину світу. В цій картині світу особливе місце відводиться уявленням, настановам, ставленням до всесвіту. Людина, шукаючи сенс життя, спирається на усталені засади власного життя, світоглядні орієнтири, поведінкові настанови, які допомагають їй в певних кризових ситуаціях. В цих пошуках виходу з кризової ситуації актуальною постає необхідність певної психолого-педагогічної підтримки для особистості. Для особистості необхідне таке «дзеркало» власної історії. Навіть неусвідомлювані відчуття, спогади з минулого оцінюються і залишаються у спогадах як позитивні, значущі, комфортні або некомфортні для особистості. Спогади про минуле – постійний суб'єкт діалогу особистості з самою собою. Це внутрішній діалог зі своїм минулим, прояв самосвідомості. Здатність усвідомлення своїх потреб, відчуттів, самоаналіз, здатність до контакту з іншими, зі світом в цілому – умови самотворення особистості.

Масмедійні системи мають вирішальний вплив на хід самотворення особистості, її сценарій контактування з середовищем, усвідомлення своїх потреб, можливість бути ідентичною зі своїми почуттями, уявленнями. Це опосередковує пошук нових життєвих цінностей, цілей, життєвих стратегій, прийняття нових правил, норм життя, нових стратегій поведінки, власні ресурси подолання життєвих проблем, нові пошуки свого місця в суспільстві, будування діалогу, стосунків в ньому. В цьому процесі формується здатність особистості надавати смисли подіям, які активно переживаються, переосмислюються, здатність оцінювати. Суспільна думка впливає на самотворення особистості. Молода людина прислухається, придивляється до думки інших, починає ставитись до себе з урахуванням їх думки. Таким чином формується уявлення про себе, на

основі оцінки, яку дають інші. Спочатку себе оцінює через інших, а потім інших через себе. Вчинок є соціальним явищем, оскільки він викликає відповідні дії інших людей. Самоаналіз своїх вчинків опосередковується соціальним контролем. Очікувані реакції з боку інших людей включені в діючу організацію поведінки людини. Самосвідомість пов'язана з самоаналізом, який є засобом самоконтролю, розумної організації своєї поведінки, встановленням стосунків з іншими. Якщо ж самоаналіз приймає викривлені форми (самосуд, жорстокість до самого себе), це породжує скептицизм, презирство до себе, комплекс неповноцінності. В інших випадках це може бути безмірна самозакоханість, самовпевненість. Між цими полюсами і знаходиться спектр самоставлення.

Вважається, що смислова сфера підпорядковує собі всі інші життєві прояви, визначає спрямованість пізнання, вектор становлення особистості. Показниками особистісного самовизначення є той вибір, в якому перевага надається цінності більш високого рівня. В гуманістичній психології визначається можливість гармонійного існування людини лише за наявності у неї «високого» смислу життя. В з'ясуванні ґенези здатності особи до отримання такого досвіду, необхідно розрізняти:

а) високорозвинену (поєднану з рефлексією) форму екзистенції, яка спонукає людину до свідомих вчинків, відповідних критеріям високої духовності;

б) менш розвинені форми екзистенції;

в) внутрішні передумови становлення форм, вказаних вище.

Це важливо в розробці методів психологічної підтримки особистості. Д. О. Леонтьєв визначає категорії смислу як – смисл текстів, фрагментів світу, образів свідомості, душевних явищ або дій через більш ширший контекст і через інтенцію або ентелехію (цільову спрямованість, призначення або напрямок руху), а також через поняттєві конкретизації цієї категорії, якими можна вважати особистісний смисл. За О. М. Леонтьєвим та О. К. Тихомировим в категорії смислу виділяється «операційний смисл». Аналізуючи смислові структури особистості, особливості ієрархічної побудови їх, організації та активізації, можна визначати напрямки психологічної підтримки.

В психологічній підтримці особистості, на нашу думку, необхідно спиратися на базові життєві смисли:

1) поняття, що відносяться до системи категоризації світу (узагальнення подібних ситуацій, подій, об'єктів, вчинків у категорії, які мають схоже значення, сенс для особистості);

2) уявлення, переконання, очікування, думки, що пов'язані з різними смисловими категоріями: це думки про самого себе, про інших, про взаємини між людьми та про навколишній світ в цілому;

3) поняття, які пов'язані з емоційним, афективним ставленням до смислових категорій, з кількісним вимірюванням смислу у відповідності до системи цінностей.

Здійснений аналіз дає підстави вважати, що глибшому опрацюванню й успішному застосуванню методів психологічної допомоги в кризових ситуаціях по відновленню життєвих смислів здатні допомогти: а) спирання на концепцію особистості як індивідуального модусу культури і як інтегративної якості особи; б) пошук і застосування методів гештальттерапії; в) використання системного підходу в визначенні тенденцій у зміні життєвих смислів особистості й, беручи ці тенденції до уваги, застосовувати ті чи інші методи терапії.

Галян Ігор Михайлович

к. психол. н., доцент, докторант
Інститут психології імені Г. С. Костюка
НАПН України (м. Київ)

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проблема особистості завдяки своїй практичній і теоретичній значущості є однією з фундаментальних у сучасній психології. Уся різноманітність тлумачень особистості відображена у наукових підходах, що існують як у психології, так і в суміжних науках. Детальний їх аналіз представлений у працях С. Л. Рубінштейна, Г. С. Костюка, В. А. Роменця, С. Д. Максименка, К. О. Абульханової-Славської, Г. О. Балла,

М. Й. Боришевського, А. В. Петровського, К. К. Платонова, М. М. Слюсаревського, В. О. Татенка, Т. М. Титаренко.

У психологічній науці існують різні підходи до тлумачення сутності особистості. Зокрема, у природничо-науковій традиції зміст поняття «особистість» зводиться до сукупності притаманних індивідові досить сталих, великою мірою природжених рис. Західні рольові та інтеракціоністські концепції як і радянська філософія і психологія, бачать в особистості якість індивіда, що формується у суспільно детермінованих процесах соціальної взаємодії, спілкування, діяльності, де ключова роль відводиться суспільній системі цінностей. Ще один підхід, який базується на солідній філософській традиції (від класичної німецької філософії до екзистенціалізму XX століття), визначальним атрибутом особистості бачить її суверенність, сторонами якої є її внутрішня свобода, відповідальність, притаманні їй здатності до здійснення вчинків, до творчості, побудови й реалізації сенсу свого життя. Головний зміст цього підходу полягає у визнанні цих якостей та всебічній їх підтримці.

Дослідження становлення системи цінностей буде різнобічним, якщо ґрунтуватиметься на *інтегративно-особистісному підході* (Г. О. Балл), орієнтованому на раціогуманістичну світоглядну і методологічну настанову. Цей підхід, з методологічного боку, інтегрує конструктивні складові згаданих вище концепцій, що відповідають різним варіантам розуміння та пізнання особистості, та дає можливість доповнювати одна одну, а з іншого, онтологічного, орієнтує на цілісний розгляд людського індивіда (особи) у єдності його соматичних, психологічних і духовних властивостей. Такий підхід дає підстави розглядати явище (у тому числі психологічне) як систему, у якій речі, утворені сукупністю елементів, об’єднані закономірними стійкими зв’язками (структурою) та певними інтегративними (системоутворювальними) властивостями, функціонують в якості підсистем.

Дослідження проблеми становлення цінностей майбутніх педагогів як системи, дасть можливість розглядати такі цінності з позиції цілісності, акцентувавши увагу на виявленні різноманітності зв’язків і відношень, що мають місце як усередині досліджуваного об’єкта, так і у його взаємодії із зовнішнім середовищем. Позаяк система цінностей визначається не тільки і не стільки сумарними властивостями її окремих елементів (цінностей) чи

підсистем, скільки специфікою структури цінностей, їх особливими системотвірними, інтегративними зв'язками.

У психологічних дослідженнях встановлено, що особистість є відкритою, динамічною, багатовимірною, здатною до самоорганізації психологічною системою (Л. І. Анциферова, О. Г. Асмолов, Д. М. Завалішина, Б. Ф. Ломов, Г. Олпорт, Г. Ф. Рибалко, М. Й. Боришевський, К. О. Абульханова-Славська, М. І. Бобнева, Б. Ф. Ломов, В. О. Ядов, В. Є. Клочко), наділеною такими функціональними характеристиками як смисли і цінності. При цьому ціннісно-смисловий компонент є системотвірним компонентом особистості (О. Г. Асмолов, Л. С. Виготський, Е. В. Галажнський, В. Є. Клочко, О. М. Леонтьєв, Б. Ф. Ломов та ін.), вершину якого займає потреба в самоактуалізації (А. Маслоу та ін.). Водночас у дослідженнях наголошується, що система ціннісних орієнтації є психологічним органом (Л. М. Разоріна, М. С. Яницький та ін.), скеровуючою підсистемою особистості, що розвивається в процесі діяльності людини (Б. Г. Ананьєв, Л. І. Анциферова, О. Г. Асмолов, Л. І. Божович, Б. С. Братусь, О. М. Леонтьєв, Д. О. Леонтьєв та ін.).

Процес становлення системи цінностей ми розглядаємо у контексті особистісного саморозвитку, що розуміється нами як процес прогресуючих (як зовнішньо, так і внутрішньо зумовлених) самозмін особистості, із збереженням в головному своєї тотожності. Водночас ми погоджуємося з думкою дослідниці проблеми самотворення особистості Н. А. Низовських про те, що особистісні самозміни є лише диференціацією, ускладненням, удосконаленням наявних структур особистості як психологічної системи. І лише кардинальні зміни системи особистості переводять її на новий рівень організації, новий рівень самототожності, новий рівень функціонування.

На цьому ж самому аспекті акцентував увагу В. І. Слободчиков, зазначаючи, що будь-яка кардинальна зміна системи передбачає перехід на інший рівень її організації і новий рівень самототожності. Оскільки зміна системи цінностей є можливою лише тоді, коли вони (зміни) відбуваються у контексті системних особистісних перетворень, то до їх вивчення теж потрібно підходити комплексно, не вириваючи ціннісну сферу з контексту цілісної структури особистості.

Система ціннісних орієнтацій як показник спрямованості особистості, є основним регулятором її розвитку у період професійного самовизначення (Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, Л. С. Виготський, І. С. Кон, В. С. Мухіна, Д. Й. Фельдштейн, В. Е. Чудновський). На регулятивній функції ціннісних орієнтацій також акцентують увагу Є. Климова, В. Сержантов, В. Шадріков розглядаючи їх у якості важливого механізму регуляції діяльності. Однак, будучи залежними від суспільних цінностей, вони (особистісні цінності), самі потребують коригування. Окрім цього, змінити систему цінностей особистості досить важко, однак можна регулювати окремі її ланки, впливаючи тим самим на зміну якості її структури, зменшення її суперечливості, зміцнення цілісності, пов'язуючи в єдине ціле особистість і соціальне середовище. Але практично відсутні дослідження регулятивних механізмів, що забезпечують перехід з одного рівня розвитку системи цінностей на інший.

Сучасні дослідження системи цінностей мають різну спрямованість. Так, З. С. Карпенко та Г. К. Радчук підходять до вивчення цінностей з позиції телеологізму, розглядаючи їх неодмінним корелятом психічного, виділивши при цьому аксіопсихіку – ціннісно-смислову сферу особистості, що репрезентує цілісний зовнішньо-внутрішній, суб'єкт-об'єктний доцільний зв'язок явищ. Російські вчені акцентують увагу на аналізі когнітивного, емоційного і поведінкового компонентів системи цінностей (К. О. Абульханова-Славська, О. Г. Асмолов, М. І. Бобнева, В. О. Ядов, М. С. Яницький та ін.), а також орієнтовані на вивчення глибини та ймовірності виникнення внутрішніх суперечностей в системі ціннісних орієнтацій (Л. І. Анциферова, Б. С. Братусь, О. Б. Фанталова, К. Горні та ін.). Вивчення внутрішньосистемних відношень згаданих вище компонентів, що утворюють взаємозумовлені і взаємозалежні підсистеми системи ціннісних орієнтацій, беручи за основу принцип інтегративно-особистісного та системного підходу і теорії особистості як відкритої системи, сприятиме більш детальному аналізу динамічних перетворень у ній в умовах суспільної нестабільності та ціннісної невизначеності, забезпечить розкриття умов ціннісного розвитку та саморозвитку як регулятора професіогенезу майбутніх педагогів.

Окрім цього, дослідження особистості як відкритої самоорганізуючої системи дасть можливість вивчати систему цінностей не лише з позиції її розвитку, рушійною силою якого вважається протиріччя, а становлення, джерелом якого є відповідність. Остання передбачає взаємодію, яка супроводжується появою системних якостей, що визначають логіку системогенезу. Така взаємодія, на думку В. Є. Клочко, перетворює не лише людину, яка стає іншою, але й те зовнішнє, яке завдяки взаємодії «виходить з себе» і стає суб'єктивною основою подальшого розвитку системи.

Отже, під час дослідження системи цінностей майбутніх педагогів важливо розглядати їх як суб'єктів поведінки і діяльності, які активно перетворюють свій внутрішній суб'єктивний світ, змінюють власну свідомість, своє ставлення до себе й навколишнього середовища. Водночас, дослідження проблеми становлення цінностей майбутніх педагогів з позиції суб'єктності, інтегративності, системності та внутрішньої регуляторики робить її вельми актуальною та перспективною як з наукової, так і з практичної точки зору.

Даукша Лилия Марьяновна

к. психол. н., доцент
ОУ «Гродненский государственный университет
имени Янки Купалы», (г. Гродно, Белоруссия)

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК ФАКТОР ПРЕОДОЛЕНИЯ ЛИЧНОСТНЫХ КРИЗИСОВ И ТРУДНЫХ СИТУАЦИЙ ЖИЗНИ

Развитие эмоционального интеллекта рассматривается учеными преимущественно в двух аспектах: в плане изучения онтогенетических изменений в способностях к пониманию и управлению эмоциями и в контексте целенаправленного воздействия на развитие отдельных сторон эмоционального интеллекта. К разработке программ развития эмоционального интеллекта выдвигается ряд требований. Такие программы должны базироваться на серьезной теоретико-методологической основе и быть сфокусированы на основных компонентах эмоционального интеллекта.

Как отмечает ряд авторов, в последние годы наметился некоторый прогресс в формировании научных основ эмоционального интеллекта, но остается много серьезных трудностей. Прежде всего, это касается определения самого понятия эмоционального интеллекта. Так, Р. Бар-Он (Ваг-Оп), который впервые ввел термин коэффициент эмоциональности (emotional quotinent) считает, что эмоциональный интеллект – это «набор некогнитивных способностей, компетенций и навыков, которые влияют на способность человека справляться с вызовами и давлением внешней среды». Каждая из пяти составляющих EQ состоит из нескольких субкомпонентов: *познание себя* (осознание своих эмоций, уверенность в себе, самоуважение, самоактуализация, независимость), *навыки межличностного общения:* (эмпатия, межличностные взаимоотношения, социальная ответственность); *способность к адаптации* (решение проблем, связь с реальностью, гибкость), *управление стрессовыми ситуациями* (устойчивость к стрессу, контроль за импульсивностью); *преобладающее настроение* (счастье, оптимизм).

Наиболее привлекательными для нас являются идеи Д. В. Люсина, который предлагает трактовать эмоциональный интеллект как способность к пониманию и управлению своими и чужими эмоциями. Способность к пониманию эмоций означает, что человек может распознать эмоцию, т. е. установить сам факт наличия эмоционального переживания у себя или у другого человека; может идентифицировать эмоцию, т. е. установить, какую именно эмоцию испытывает он сам или другой человек, и найти для нее словесное выражение; понимает причины, вызвавшие данную эмоцию, и следствия, к которым она приведет. Способность к управлению эмоциями означает, что человек может контролировать интенсивность эмоций, прежде всего приглушать чрезмерно сильные эмоции; может контролировать внешнее выражение эмоций; может при необходимости произвольно вызвать ту или иную эмоцию.

Говоря об эмоциональном интеллекте, большинство авторов упоминают такие его составляющие, как глубокое понимание эмоций других людей, социальная ответственность, способность к идентификации эмоций (И. Н. Андреева, С. П. Деревянко, Г. Орме, В. С. Юркевич). Одним из

важнейших компонентов эмоционального интеллекта является эмпатия (способность к сопереживанию), которую необходимо рассматривать как связующее звено между эмоциональной сферой и нравственностью человека. Эмпатическая установка то и дело входит в соприкосновение с моральными оценками. Корни нравственного поведения человека следует искать именно в эмпатии, поскольку именно умение поставить себя на место другого человека, способность к сочувствию и сопереживанию побуждают людей следовать определенным моральным принципам (Д. Гоулман).

Подводя итог, отметим, что под развитием эмоционального интеллекта мы понимаем целенаправленное воздействие на его структурные компоненты с целью достижения их гармоничного сочетания. Последнее будет способствовать более эффективному преодолению человеком личностных кризисов и трудных жизненных ситуаций.

Дворніченко Лариса Леонідівна

к. філос. н., доцент кафедри практичної психології, доцент
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ВИМОГА АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ДО КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЙ ЖИТТЯ

В Україні, зміни які привносить сучасне життя, відбуваються та тлі процесів глибокої трансформації суспільно-політичного устрою, соціально-економічного укладу, а також на фоні змін суспільної психології: системи життєвих цінностей людей і морально-етичної парадигми. Розшарування суспільства загострює і без того непрості питання: відчуття безпеки і захищеності, солідарності та справедливості, які забезпечують повну інтеграцію всіх верст населення в соціумі. Все вищезазначене посилює ситуацію неможливості особистості реалізації внутрішніх необхідностей власного життя, тобто посилює критичну ситуацію (за Ф. Василюком). Це життєві ситуації, що характеризуються індивідуальною і відносною нерозв’язністю, що викликають стан

нервово-психічної напруги, що приводить до порушень психічного здоров'я особистості. Тож виникає питання: які фактори суспільного життя в змозі допомогти особистості подолати чи зменшити напругу від процесів сучасної суспільної трансформації.

З самого початку свого існування людство прагнуло до справедливого облаштування світу. Дискусії і суперечки з давніх часів супроводжували розкриття питання про те, що є справедливість, у чому вона полягає? Як підкреслює Гьофе суперечки породжують скепсис. «І те, що багаторічні дебати про основні принципи справедливості так і не привели до якогось знаменника, стає причиною релятивізму, а це призводить до того, що теорії держави і права втрачають поняття справедливості» [2, с. 16]. Особливим типом справедливості є соціальна справедливість.

Основним постулатом соціальної справедливості є поняття рівного старту у житті, надання рівних можливостей життєбудування (забезпеченість роботою кожного працездатного індивіда, наявність гідної заробітної плати, соціальне забезпечення інвалідів та дітей сиріт, вільний доступ громадян до освіти, медицини та ін.). Але виникає питання: чи можливо це? У еліти суспільства – членів які мають фінансовий, адміністративний ресурс, культурний капітал, завжди будуть більші можливості надавати своїм дітям кращу освіту (приватні елітні школи, репетитори, приватні уроки, вивчення язиків, заняття спортом) і як наслідок отримання престижних професій з подальшим працевлаштуванням, а відтак кращі стартові можливості життя. У будь якому суспільстві держава ніколи не в змозі зробити всі школи однаковими. Навіть у радянські часи, коли ідея соціальної справедливості була гаслом Жовтневої революції: «від кожного по здібностях – кожному по труду», адміністративно-командна система, що сформувалась вже у перші роки радянської влади, сприяла виникненню позазаконних переваг для партійних чиновників, хоча це суперечило ідеї соціальної справедливості. І чим далі розвиватиметься суспільство тим відставання «маси» від еліти буде збільшуватись. Отже у сучасному суспільстві, як зазначає М. Култаєва: «одночасно загострюється соціальна нерівність. Оскільки індивіди у модерному суспільстві позбавлені класової свідомості, вони не можуть розраховувати на класову солідарність. Поширення

безробіття вже не викликає такої реакції, як соціальний протест, а переживається як індивідуальна знедоленість, таким чином індивідуалізуються на тільки шанси, а і ризики та небезпеки» [3, с. 187].

Оцінювання фактів суспільного життя як справедливих чи не справедливих, повинно ґрунтуватися не тільки на співвідношенні потреб чи інтересів людини з ступенем їх задоволення, але й з порівнянням конкретної реальності з тим соціальним ідеалом, що закріплений у конституції держави. Отже чим ближчий ідеал до дійсності, тим менш гострими є проблеми соціальної справедливості.

Гьофе підкреслює, що справедливість – це не просто примха чи бажання, а засаднича «фундаментальна умова суспільного буття» [1, с.12]. «Справедливість – це соціальна обов'язковість, на яку люди не лише сподіваються. Вони її вимагають. Доброзичливість, співчуття та солідарність починається там, де виконані ці вимоги, де люди дотримуються справедливості» [1, с. 13].

Отже, життя людини в сучасному суспільстві вимагає розширення горизонтів вивчення особистості. І перш за все потребує ретельного аналізу впливу суспільства на психічне здоров'я, відчуття безпеки і захищеності людини, відчуття впевненості у майбутньому. Саме соціальна справедливість може стати тим соціальним фактором, який допоможе адаптуватись особистості до критичних ситуацій життя.

Література:

1. Гьофе О. Справедливість і субсидарність. Виступи в Україні / Отфрід Гьофе. – К.: Альтерпрес, 2004. – 144 с.
2. Гьофе О. Демократія в епоху глобалізації / Отфрід Гьофе; пер з нім. Л. Ситниченко. – Київ: ППС-2002, 2007. – 436 с.
3. Култаєва М. Д. Західноєвропейська теоретична соціологія XX століття / М. Д. Култаєва, І. І. Шеремет. [за редакцією Бакірова В. С.]. – Харків: Харківський національний університет ім. В. Н. Каразина, 2003. – 296 с.

Дворніченко Лариса Леонідівна

к. філос. н., доцент кафедри практичної психології, доцент
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

Шамугія Хатія Дадвидівна

магістрант кафедри практичної психології
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

КРЕАТИВНІСТЬ ЯК АНТИКРИЗОВА ВЛАСТИВІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність кризової проблематики обумовлена низкою факторів. До них можна віднести різке збільшення кількості у всьому світі антропогенних катастроф і «гарячих точок». Люди щодня стикаються зі злочинами проти особистості, природними та психогенними катастрофами. У нашій країні існують і специфічні особливості життя, що збільшують ризик виникнення кризових станів. Вищезазначені фактори викликають масове збільшення напруги, підвищення рівня загальної тривожності, тенденцію до посилення таких станів, як самотність, непотрібність, безглуздість існування, страх за майбутнє. Але при всій руйнівній силі криза є ще і одним з неминучих і необхідних моментів життя, однією з рушійних сил розвитку, в тому числі і розвитку особистості, групи, суспільства [2].

Вивченням розуміння поняття «кризи» займалися відомі вітчизняні та зарубіжні вчені: І. П. Маноха, Т. С. Кириленко, П. П. Горностай, Т. М. Титаренко, Л. В. Сохань, Е. Еріксон, Д. Маттесон, С. Крупник, Б. Г. Ананьєв, С. Л. Рубінштейн, С. К. Нартова-Бочавер, Л. И. Анциферова, А. А. Кроник, Р. А. Ахмеров, Ф. Ю. Василюк, К. Н. Василевська, Л. Пельцман, М. Ш. Магомед-Еминов, К. Н. Артемова, В. В. Козлов та інші. Важливе місце у психології вікових криз займають праці Л. І. Божович, Т. В. Драгунової, Д. Б. Ельконіна, К. М. Поливанової, Л. С. Виготського, Д. Б. Ельконіна.

Криза – це своєрідна реакція особистості на ситуації, що вимагають від неї зміни способу буття: життєвого стилю, способу мислення,

ставлення до себе, навколишнього світу і основним екзистенційним проблемам [3].

У типології Ф. Е. Василюка [2] кожному життєвому світу відповідає певна критична ситуація, яка визначається ним як ситуація неможливості, тобто така ситуація, в якій суб'єкт стикається з неможливістю реалізації внутрішніх необхідностей свого життя (мотивів, прагнень, цінностей та ін.). Це життєві ситуації, що характеризуються індивідуальною і відносною нерозв'язністю, викликають стан нервово-психічної напруги, що приводить до порушень психічного здоров'я.

Одні люди долають ці труднощі відносно легко, інші – тільки шляхом мобілізації всіх своїх ресурсів, треті – взагалі без сторонньої допомоги не здатні самостійно вирішувати проблеми, що виникли. Комплекс життєвих труднощів, набуваючи стійкість, дестабілізує особистість і її внутрішній світ, породжує внутрішньо особистісні суперечності між бажаннями і можливостями, вимогами соціуму і власними прагненнями. Внутрішньоособистісні суперечності можуть переростати в внутрішньоособистісні конфлікти, які, в свою чергу, посилюють негативні переживання зовнішніх труднощів.

Одним з основних варіантів вирішення таких питань є креативний підхід. Креативність є внутрішнім ресурсом людини виходу з кризи, є свого роду антикризовою властивістю особистості. Креативність допомагає вирішувати існуючі проблеми, адже саме хороша ідея здатна допомогти знайти вихід з складної ситуації. Креативне мислення підштовхує особистість знаходити найнезвичайніші шляхи розвитку, робить життя нескінченно різноманітним та допомагає знайти шляхи для самореалізації.

Ф. Баррон і Д. Харрінгтон, підбиваючи підсумки досліджень у галузі креативності з 1970 по 1980 роки, зробили такі узагальнення відомостей про креативність: це здатність адаптивно реагувати на потребу нових підходів і продуктів. Крім того, вона дозволяє також усвідомлювати нове в бутті, хоча сам процес може мати як свідомий, так і несвідомий характер. Креативність – це здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні ситуації [4].

Таким чином, криза є випробуванням на відповідність людини новій ситуації, вона позбавляє людину як би «зовнішньої опори» і «примушує»

опиняєтися в нестабільній і незвичній ситуації. Саме креативність може сприяти виходу з кризи, адже вона є здатністю адаптивно реагувати на виникнення нових потреб, підходів і ситуацій.

Література:

1. Вайсман С. Кризис личности как путь развития [Електронній ресурс] / С. Вайсман. – Режим доступа: http://www.b17.ru/article/18118/
2. Василюк Ф. Е. Психология переживания / Ф. Е. Василюк – М.: Издательство Московского университета, 1984. – 200 с.
3. Поливанова К. Н. Психология возрастных кризисов: Учеб. пособие для студ.высш.пед.заведений. / К. Н. Поливанова – М.: Изд.центр, 2000. – 184 с.
4. Пономарьова-Семенова Р. О. Психологічні принципи розвитку креативності обдарованої особистості / Р. О. Пономарьова-Семенова // Обдарована дитина. – 2009. – №10. – С. 2-10.

Yehorova Vienn Dar'y

Graduate student, University of Texas at Austin, Texas, US

THE STUDIES OF PSYCHOLOGICAL RESOURCES FOR SELF-EVOLUTION OF PERSONALITY

The psychological resources of the phenomena of self evolution of the personality are in the focus of our attention. The purpose of our study was to develop diagnostic tools for the study characteristics self evolution personality to make the process of personal changes self-activated conscious and controlled.

Theoretical and empirical analysis of the phenomenon (made by M. Borishevsky, I. Beh, I. Bulah, L. Korostyleva, V. Kostjuk, V.Moralov, V.Slobodchikov) indicates that, self-evolution is a complex, nonlinear, multidimensional process, which is a combines various aspects of self-motion, self-creation, self-transformation of personality. This explains the complexity of the verification of the phenomenon of self-evolution personality through traditional classical measurement methods in the psychology.

From synergetic-systematic approach point of view is not necessary to trace the history of personality's development as a system and its deterministic communication and relationships. Suffice it to identify internal and

external resources of a system quality for the formation and development, the emergence of which at the same time will determine the development potential of the individuality.

Theoretical and empirical structure-informative analysis of the phenomenon self-evolution of personality made it possible to define its structural components. As psychological resources of self-evolution (structural components of an integrated system of personal self-development), we have identified the necessity of self- development as its source and determinant, the conditions that ensure its successful implementation, mechanisms as functional tools for its implementation. Let's reveal their essence.

The necessity (potential) in self-development is determined by the relevant characteristics of self-evolution (independent activity, vital activity, level of consciousness). It is provided by a basic level of personal development (zone of actual development), as well as the richness of the life of this personality (the zone of proximal development), and emerges with changes the content structure of the individual consciousness and the transformation of semantic entities.

Psychological conditions for the success of self-development, we believe: the ego mature identity (which has characteristics such as autonomy, self-identity, internal), the existence of a conscious goal for self-realization as a guideline self-development, and active living strategy.

From our point of view, the mechanisms of how functional means of self-development – are reflection, self-regulation and feedback.

The aim of the diagnostic techniques «*Dispositional Characteristic of Self-evolution – DCSE*» is to define the actualisation level of psychological resources (structural components of the system), self-identity of self-development of a personality as a progressive deliberate and controlled process of personal changes, growth of Personality.

The technique is approved validated and standardized on a group of respondents (a number of 365 persons) – students and postgraduate full-time and correspondence courses. The obtained data allows us to reveal the state of psychological resources of the self-identity, actualisation and formation of which contributes the formation of the subject of personality's self-evolution.

Завацький Юрій Анатолійович

здобувач кафедри психології
Східноукраїнський національний
університет ім. В. Даля (м. Сєвєродонецьк)

ПРОБЛЕМА СУБЪЕКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ ЛИЧНОСТИ В БРАКЕ

В исследованиях субъективного благополучия личности уделяется большое внимание соответствию актуальных (актуализируемых) потребностей субъективным возможностям человека по их удовлетворению. Иначе говоря, сфера потребности получает теснейшую связь со сферой самосознания. Соответственно, можно предположить, что при высоких потребностях, но низком уровне оцениваемой самостоятельно возможности удовлетворения потребности, наступает субъективное неблагополучие, обратное соотношение, вероятно, ведет к благополучию. Таким образом, устанавливается связь между актуализацией потребностей и осознанием их реализации. С позиций этой своей специфики субъективное благополучие принадлежит к тем ценностям, которые достигаются тем успешнее, чем меньше о них заботятся и непосредственно к ним стремятся. Давно замечено, и не раз высказывалась мысль о том, что искать надо не само по себе счастье как таковое, как самостоятельную и отдельную сущность, а нечто другое, что является важным и значимым в жизни людей и из чего это счастье вырастает. По мере осуществления этих конкретных значимостей и целей, в процессе стремления к ним человек «находит попутно» и свое счастье. И не только себя, но и других людей можно осчастливить, не ставя это в качестве специальной цели, а как бы параллельно и вместе с решением других жизненно важных задач.

Субъектный подход, связанный с ориентацией на активность человека в достижении субъективного благополучия. В то время, как целевые подходы помещают апогей субъективного благополучия в точку достижения конечного результата, подходы, ориентированные на активность утверждают, что субъективное благополучие – это побочный продукт человеческой активности. Одна из идей, часто встречающихся в

русле этого подхода свидетельствует о том, что самосознание уменьшает ощущение благополучия, концентрация на достижение субъективного благополучия может быть саморазрушительной. Отсюда следует, что человек должен сосредотачиваться на важных видах деятельности, а благополучие придет как побочный продукт. Виды активности воспринимаются как приятные, когда задача соответствует уровню навыков человека. Если активность слишком легка, развивается скука, если слишком трудна, результатом может стать тревожность.

В психологических исследованиях субъективного благополучия существуют две проблемы, которые по-разному решаются с точки зрения этих подходов. Во-первых, приверженцы первого подхода, рассматривают субъективное благополучие как черту или предрасположенность личности, а в рамках второго подхода, субъективное благополучие считается временным состоянием, зависящим от определенной ситуации. Во-вторых, по-разному оценивается роль приятных событий в жизни человека. С одной стороны, утверждается, что отсутствие приятных событий ведет к депрессии, а с другой – наоборот, депрессия ведет к неспособности получать удовольствие от обычно приятных вещей.

Необходимо понять, каким образом личностные факторы могут быть изменены совокупностью событий. Необходимо исследовать процесс приобретения личностью оптимистического взгляда на вещи и то, насколько этот взгляд устойчив к изменениям. С позиции личностного подхода в рамках проблемы субъективного благополучия актуальными становятся следующие вопросы: какие взаимосвязи существуют между интерпретациями жизненных ситуаций и субъективным благополучием; каковы психологические механизмы выработки личностью своего отношения к реальной действительности; каковы взаимосвязи интерпретаций, формулируемых субъектом, с личностными характеристиками.

В целом ряде моделей делаются попытки объяснить предрасположенность некоторых людей к переживанию субъективного благополучия с помощью памяти, мышления или других когнитивных закономерностей. Если у человека более развита сеть положительных ассоциаций, то соответственно, большее число событий «запускает» у

него счастливые воспоминания и чувства. Следовательно, такой человек склонен реагировать на большинство событий положительно. В рамках других концепций, во главу угла выдвигаются те свойства, которые люди приписывают происходящим с ними событиям.

Один из основных признаков, по которым различаются исследовательские модели в русле подходов, основанных на влиянии социально-психологических факторов – это используемые социальные стандарты.

В модели социального сравнения человек использует в качестве стандарта других людей, если он в чем-то имеет преимущества над ними, то он испытывает удовлетворение или счастье. В моделях адаптации и диапазона-частоты в качестве стандарта используется прошлая жизнь человека: если текущая жизнь не хуже прошлой, то человек счастлив. Индивид может использовать и другие стандарты. Например, он может быть вдохновлен определенным уровнем достижений, основанным на его концепции «Я».

Литература:

1. Бочелюк В. Й. Моделювання соціально-психологічних систем: теоретико-прикладний аспект : монографія / Під ред. В. Й. Бочелюка, Н. Є. Завацької. – [2-е вид. перероб. і доп.]. – Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2013. – 363 с.
2. Бушай І. М. Концепція динамічної рівноваги образів самосвідомості / І. М. Бушай // Актуальні проблеми психології. Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – К., 2003. – Т. 1. – Ч. 10. – С. 81–84.
3. Варга А. Я. Системная семейная психотерапия. Краткий лекционный курс / А. Я. Варга. – СПб. : Речь, 2001. – 144 с.
4. Говорун Т. В. Шлюбно-сімейна звичаєвість українців / Т. В. Говорун // Вісник Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. – Вип. 6. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – С. 92–100.
5. Дружинин В. Н. Психология семьи / В. Н. Дружинин. – М. : «КСП», 1996. – 160 с.
6. Завацька Н. Є. Соціокультурні та психологічні аспекти адаптації особистості в сучасному соціумі: монографія / Під ред. Н. Є. Завацької. – Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2012. – 320 с.

Зливков Валерій Лаврентійович

к. психол. н., доцент
Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України (м. Київ)

Лукомська Світлана Олексіївна

к. психол. н.
Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України (м. Київ)

ПОНЯТТЯ АВТЕНТИЧНОСТІ У ГУМАНІСТИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Поняття «автентичність» вживається у теорії А. Маслоу, по суті, як синонім термінам: самоактуалізація, ідентичність, психологічне здоров'я, самореалізація, емоційна зрілість, індивідуація, гуманність, самовираження, Буття. Автентична особистість – це самоактуалізована, справжня особистість, людина, яка досягла «повної ідентичності», живе у злагоді зі своєю внутрішньою природою і прагне реалізувати її у своїй діяльності. З іншого боку, автентичність означає «здатність знати, чого ти насправді хочеш, а чого – ні, на що здатний, а на що – ні». Таким чином, автентичність виступає умовою набуття ідентичності як узгодженості зі своєю внутрішньою природою. Автентична людина усвідомлює, ким вона є насправді, чого вона хоче і в чому полягає її покликання, доля або професійне призначення.

У працях К. Роджерса автентичність, справжність, конгруентність і прозорість ототожнюються. Справжність означає що терапевт відкрито проживає почуття і установки, які мають місце на даний момент. Існує відповідність, або конгруентність, між тим, що відбувається на соматичному рівні, що представляється у свідомості, і тим, що виражається клієнту. Зазначимо, що К. Роджерс надавав більшої переваги саме поняттю «конгруентність». Він використовує цей термін для позначення узгодженості між переживаннями та їх усвідомленням людиною, при цьому конгруентна (цілісна, автентична) особистість здатна до глибоких переживань, чітко усвідомлює їх та вміє виразити у спілкуванні з іншими. Якщо індивід у даний момент повністю конгруентний, – тобто його фізіологічні відчуття чітко розуміються, а повідомлення про них

абсолютно відповідають їх усвідомленню, – його висловлювання не містять опису зовнішніх фактів, а обов'язково будуть включені у контекст його особистого сприйняття. Автентична поведінка полягає у цілісному переживанні безпосереднього досвіду, не спотвореного психологічними захисними механізмами. Думки та вчинки людини при цьому чітко узгоджені з її емоціями.

Інший представник гуманістичної психології Г. Олпорт не використовував поняття «автентичність» при побудові своєї теорії, однак його концепція становлення особистості суттєво вплинула на формування уявлень про автентичність, які сформувалися дещо пізніше у контексті екзистенціальної психології. Відповідно до теорії Г. Олпорта, особистість визначається як динамічна організація психофізичних систем індивіда, що обумовлює характерну для нього поведінку і мислення. З точки зору організації, особистість є відкритою системою, яка характеризується єдністю та унікальністю. Основною динамічною властивістю особистості як системи, відповідно до теорії Г. Олпорта, виступає її здатність до власної активності, включаючи функцію пізнання і самоусвідомлення. Ядро особистості, тобто вітальні і центральні її утворення, Г. Олпорт позначає латинським терміном «пропріум (proprium)», яке по суті є синонімом понять «Я», «Самість» (self) і «Его».

Близьким до розуміння автентичності у гуманістичній психології є її визначення гештальт-терапевтами. Зокрема Ф. Перлз наголошував, що мета гештальт-терапії полягає в тому, щоб допомогти людині знайти саму себе, стати автентичною. При цьому поняття автентичності є не строгим науковим концептом, а певною метафорою. Водночас, існують деякі ключові стани, що визначають автентичність – справжність, унікальність, здатність бути самим собою і жити повним життям, прагнення до свого неповторного стилю життя, який не копіює авторитетні постаті і не наслідує їх. Метафора «автентичності» перегукується з метафорою «чистого Я», характерного для психосинтезу та позначає усвідомлення власної особистості, незалежної від усього зовнішнього.

Автентичність особистості характеризується природністю вираження себе, відсутністю «бажання не бути, а здаватися», тобто в особистості виявляється реальна (а не удавана) єдність дійсності і

цінності, при цьому на думку Г. Ріккета, цінності виступають принципами діяльності. У даному контексті виражений зв'язок між автентичністю та ціннісно-смисловою сферою особистості. Зокрема у працях М. Рагуліної встановлено, що існує зв'язок автентичної установки з відкритою позицією особистості, спрямованістю при взаємодії на співпрацю, що забезпечує особистості розвиток індивідуальності і можливість вирішення завдань не стільки адаптації, скільки оптимізації свого існування; крім того розвиток індивідуальності і автентична установка пов'язані зі спрямованістю на самоактуалізацію, але цей процес більшою мірою є визначенням і уточненням своєї екзистенції як континууму власних можливостей.

Згідно з Е. Осіним, існують чотири умови для прояву автентичності особистості: насамперед це усвідомлення, або відкритість досвіду внутрішнього і зовнішнього, або чутливість до самого себе, здатність слухати себе; набуття довіри до себе, або внутрішньої згоди зі своїми почуттями; набуття здатності до прийняття рішень, при цьому довіра до себе лежить в основі вільного вибору, будучи єдиним його «достовірним» критерієм; здатність діяти навіть в ситуації, коли «внутрішня очевидність» діяльності перестає бути людині явною.

Індикаторами високого рівня автентичності є власне автентичне існування, суверенність, високий самоконтроль, здатність протистояти впливу середовища, активні види копінгу: асертивна поведінка з використанням внутрішніх ресурсів і ресурсів соціального оточення. Автентичність як ресурс особистісної самоорганізації, через свою унікальність і цілісність, може проявлятися як в ситуаційному аспекті, сприяючи специфічному (не завжди адекватній з точки зору стороннього спостерігача) взаємодії з соціумом, так і в екзистенціальному аспекті, в плані пізнання світу, себе і себе в цьому світі.

Камінська Світлана Валеріївна

психолог
Херсонська обласна психіатрична лікарня (м. Херсон)

КРИЗА ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ МАРГІНАЛЬНОСТІ ФАХІВЦЯ

Незважаючи на інтерес психологів та соціологів до проблеми професійної ідентичності, на сьогодні немає ще єдиного підходу до визначення місця та значення професійної ідентичності в системі загального професіоналізму особистості.

Під професіоналізмом С. А. Дружилов розуміє особливу якість людей систематично, ефективно та надійно виконувати складну діяльність в різноманітних умовах. Проблеми професіоналізму людини залишаються предметом підвищеної уваги психологічної науки, наприклад, роботи Е. Ф. Зеєра, Є. О. Клімова, А. К. Маркової, Л. М. Мітіної, Ю. П. Поваренкова, А. О. Реана та ін. Серед узагальнених критеріїв професіоналізму Ю. П. Поваренков виокремлює наступні:

1. Критерій професійної продуктивності характеризує рівень професіоналізму людини та міру відповідності соціально-професійним вимогам.

2. Критерій професійної зрілості свідчить про вміння людини співвідносити свої професійні можливості та потреби з професійними вимогами, що до неї висуваються. До критерію «зрілість» входять професійна самооцінка, рівень домагань особистості, здатність до саморегуляції та ін. В структурі професійної самооцінки виокремлюють операційно-діяльнісний та особистісний аспекти (А. О. Реан). Діяльнісний аспект пов’язаний з оцінкою себе як суб’єкта діяльності та виражається в самооцінці рівня сформованості вмінь та навичок та рівня професійної компетентності (система знань). Особистісний аспект виражається в оцінці своїх особистісних якостей у співвідношенні з ідеалом (Я-ідеальне) професійної Я-концепції.

3. Критерій професійної ідентичності характеризує значущість для людини професії та діяльності як засобу задоволення її потреб та розвитку

індивідуального ресурсу. Оцінюється на основі суб'єктивних показників, містить у собі задоволеність працею, професією, кар'єрою, собою. Професійна ідентичність вимагає прийняття людиною певних ідей, переконань, правил поведінки, що приймаються членами професійної спільноти. Автор зазначає, що при відсутності професійної ідентичності має місце професійний маргіналізм. О. П. Єрмолаєва наводить суттєву ознаку маргіналізму: при зовнішній формальної причетності до професії – внутрішня неналежність до професійної етики та цінностей як в плані ідентичності самосвідомості (самототожність із відповідальністю за посадові обов'язки та мораль), так і у сфері поведінки (дія не у межах професійних функцій та етики, а під впливом інших мотивів та цілей). Дезадаптація професіонала виникає із системних протиріч між суб'єктивною особистістю та об'єктивним середовищем, що призводить до порушення контакту з реальністю, неадекватної самооцінки, незадоволеності особистості професією (В. Л. Лапшина).

Л. І. Кемалова вказує на взаємозв'язок між станом маргінальності та формуванням особливих психологічних рис маргінальної людини. Криза цінностей або фундаментальних норм, що дозволяють людині здійснити вибір своєї поведінки, призводить до кризового стану окремої людини, відчуженню від суспільства та замиканню на власних інтересах. Розрив старих ідентичностей та складнощі набуття інших викликають руйнування звичного порядку життя, колишні соціальні зв'язки слабшають, а до нового способу життя ще треба адаптуватися.

Як зауважує відомий український дослідник Г. В. Ложкін, проблема маргінальності, маргінальної особистості, в принципі, яка завжди є значущою, набула гострої актуальності із-за різкого збільшення психологічної напруги. Масштабні кризи нездійснених кар'єр продукують професійних маргіналів, які відкидають або негативно оцінюють свою ідентичність.

Кирпач Наталія Борисівна

науковий співробітник лабораторії теорії
та методології психології
Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН
України (м. Київ)

РЕФОРМА СИСТЕМИ ОСВІТИ, ЯК ВИРІШЕННЯ БАГАТЬОХ ГОСТРИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ ДИТИНСТВА

Шкільна психологічна служба існує в багатьох країнах, охоплюючи всю систему навчання і виховання дитини і має вікову історію. Її перший і далекий прообраз виник в західній психології на межі XIX – XX століть разом із роботами А. Біне і Т. Симона із поєднання дитячої психології (психології розвитку) і психодіагностики. Спочатку сфера діяльності шкільних психологів обмежувалась роботою із дітьми із відхиленням в розвитку, а головну задачу складали відбір, диференціація дітей, а також допомога в організації спеціального навчання і соціальної адаптації дітей з різними формами патології. Варто нагадати, що дитячий психоаналітичний напрямок завжди існував окремо.

Криза в західній тестології 60-років XX ст. призвела до усвідомлення необхідності орієнтації тестології на змістовні показники розвитку дітей на різних стадіях онтогенезу – показники, встановити які здатна психологія розвитку, а не психодіагностика як така.

Одночасно із цим сфера консультативної практики шкільної психологічної служби стала значною мірою розширюватися через включення різних психологічних проблем дітей, які не пов’язані із задачами відбору. Увагу психологів було спрямовано в сферу порушень міжособистісних стосунків – перш за все батьківсько-дитячих, до проявів агресивності, тривожності, труднощів у навчанні і т. інше. В наш час психологічну допомогу потребують діти, які переживають життєві кризи (розпад сім’ї, труднощі в навчанні) та стійкий розлад поведінки (страхи, крадіжки, агресивна поведінка та інше).

Важливо визнати, що без спеціальних мір зовнішньої допомоги діти, що ростуть в деструктивних, хронічно конфліктних сім’ях з різними видами неправильного виховання, як правило приречені на порушення

нервово-психічного здоров'я (емоційні і поведінкові відхилення, неврози і психосоматичні захворювання, патохарактерологічний розвиток та інше) не говорячи вже про неминучі серйозні викривлення у формуванні їх особистості, включаючи емоційну і ціннісно-смислову сфери.

Сучасна школа є незамінним інститутом соціалізації дітей, на жаль, займає в наш час далеко не останнє місце серед витоків різних психологічних проблем, що негативно впливають на розвиток дитини. Незадовільний стан існуючої нині системи середньої освіти став предметом широкого суспільного обговорення і всебічного критичного аналізу, результатом якого є визнання необхідності послідовного реформування змісту і форм шкільного навчання.

Спектр поширених психологічних проблем школярів широкий: втрата учбової мотивації, низька успішність, неорганізованість, конфліктні стосунки із вчителями і однолітками, низька самооцінка, агресивність, різні форми відхилення поведінки. Разом із ослабленим нервово-психічним і соматичним здоров'ям ці причини призводять до серйозних труднощів в процесі засвоєння програми.

Багато із перерахованих проблем мають конкретні причини виникнення і піддаються, якщо не вирішенню, то суттєвому пом'якшенню в результаті індивідуальної та групової психотерапії. Проте, однією із основних загальних причин багатовекторності проблем школярів є недостатнє урахування сучасною школою глибинних закономірностей і проблем вікових етапів формування особистості, а також ігнорування індивідуальних психологічних і психофізіологічних особливостей дітей, як результат стандартизованих вимог до їх поведінки. Як правило, далеко не в кожній школі знаходиться місце для справжньої творчої активності, справжніх колективних форм життя від яких залежить формування особистості дітей в шкільний період дитинства.

У зв'язку з цим можливість радикального вирішення багатьох гострих психологічних проблем дитинства знаходиться за рамками шкільної психологічної служби. Усунення їх причин і витоків може бути здійснено лише в руслі корінної реформи існуючої системи суспільного виховання і освіти, а головне – як результат корінне

оздоровлення соціальної, культурної, матеріально-побутової й інших сторін життя сім'ї та держави.

Загальну задачу шкільної психологічної служби складає контроль за проходженням психічного розвитку дитини на основі уявлень про нормативний зміст і вікові періодизації цього періоду. М. Р. Бітянова виділяє наступні напрямки діяльності шкільного психолога: прикладна психодіагностика; психокорекційна і розвиваюча робота із школярами; консультування і психологічна освіта школярів, їх батьків і педагогів; соціально-диспедчерська діяльність.

На наш погляд, прийшов час додати ще один напрямок діяльності шкільної психологічної служби – психотерапевтичний, для вирішення проблем, що розглядались вище, проте таких спеціалістів ще потрібно підготувати.

Вітчизняні психологи мають чималі здобутки – дитячою психотерапією займалася так звана ленінградська школа і, в першу чергу, О. І. Захаров, В. І. Гарбузов, Є. Г. Єйдеміллер та М. І. Буянов, О. С. Співаковський, Ю. С. Шевченко та інші. Методологічною основою дитячої психотерапії є комплексне використання різних психотерапевтичних підходів в рамках основних форм психотерапії (індивідуальної, сімейної, групової) з урахуванням специфіки і етапів онтогенетичного розвитку. Психотерапевт шкільної психологічної служби має вільно орієнтуватися в проблемах психічного розвитку дитини і зокрема шкільними етапами нервово-психічного розвитку дитини – 7-8 років; періодом адаптації особистості в колективі 9-11 років; підлітковим періодом 11-17 років – коли комплекс психотерапевтичних і педагогічних міроприємств має бути спрямовано перш за все на відвернення дисоціації підлітка, під якою розуміють різні порушення поведінки (токсоматичне, втрата контактів, суїцидальне); на підвищення самооцінки; зміну неадекватного рівня домагань; усунути викривлений образ Я; створення широкої тимчасової перспективи (В. Г. Кондрашенко, Є. Г. Єйдеміллер; С. А. Кулаков; Ю. В. Попов).

Професія психотерапевта шкільної психологічної служби є особливим видом діяльності, яка вимагає, крім знань, певних особистісних якостей, особливої структури світогляду. Тому, разом з теоретичними

знаннями і професійним вмінням, які є фундаментом будь-якої професії, особистості, які набувають психотерапевтичну спеціалізацію, потребують комплексного психолого-педагогічного підходу до створення умов особистісного зростання в процесі становлення професійної ідентичності.

Козир Маргарита Валентинівна

к. пед. н., старший викладач кафедри теорії та історії педагогіки
Київський університет імені Бориса Грінченка

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В КРИЗОВИХ УМОВАХ

Перетворення сучасної цивілізації в інформаційне суспільство актуалізує *проблему формування інформаційної компетентності* особистості в кризових умовах, яка стає визначальним чинником ефективності її трудової діяльності і повсякденного життя. Інформаційна компетентність виявляється в умінні технологічно мислити і передбачає наявність аналітичних, проектних, прогностичних умінь в засвоєнні і застосуванні інформації. У сучасному тлумаченні терміну «інформаційна компетентність» найчастіше йдеться про використання комп'ютерних інформаційних технологій, тому варто розмежувати поняття «комп'ютерна компетентність» й «інформаційна компетентність».

Дослідженням у галузі інформаційної компетентності присвячено роботи О. Буйницької, Ю. Зубова, Н. Насирової, В. Фокєєва та інших. Ряд учених розглядає інформаційну компетентність як складову професійної компетентності.

Формування інформаційної компетентності особистості в кризових умовах припускає формування універсальних навичок мислення і вирішення задач: уміння спостерігати і робити логічні висновки, використовувати різні знакові системи і абстрактні моделі, аналізувати ситуацію з різних точок зору, розуміти загальний контекст і приховане значення висловів, самостійно працювати над підвищенням власної компетентності в цій сфері.

Як свідчить практика, специфікою інформаційної компетентності особистості є вміння знаходити, опрацьовувати та використовувати інформацію з різних джерел. Таким чином, інформаційна компетентність – це добра обізнаність у світі інформації. Важливою складовою нової парадигми освіти є ідея неперервного навчання, що охоплює усі форми, типи та рівні навчальної діяльності. Реалізація ідеї неперервного навчання спрямована на подолання головної суперечності сучасної системи освіти – суперечності між стрімкими темпами збільшення обсягів інформації у світі та обмеження можливостями їх засвоювання людиною. Ця суперечність спонукає навчальні заклади формувати в учнів уміння вчитися, знаходити інформацію, критично її оцінювати і творчо використовувати, тобто формувати в них інформаційну культуру.

Інформаційна культура – це сукупність духовних цінностей у сфері інформаційних відносин, створених людством упродовж його історії. Сучасні вчені і практики вважають, що загальний стан інформаційної культури учнівської молоді не можна визначити задовільним. На уроках з одного предмета вони не вміють застосовувати знання, набуті на уроках з інших предметів. Як правило, випускники шкіл виявляються безпорадними, розв'зуючи типові інформаційні завдання: не знають складу бібліотечних каталогів і картотек, їх спецефічних особливостей під час пошуку інформації, не обізнані з алгоритмами розв'язання пошукових завдань, не володіють методикою виконання інформаційних запитів, неспроможні грамотно оформити результати пошуку тощо. Найбільш тривожним симптомом, що характеризує низький рівень інформаційної культури школярів, є те, що вони не визнають власної некомпетнтності в галузі інформаційної діяльності; не уявляють цінності спеціальних знань і навичок інформаційного самообслуговування, не розуміють, яку реальну допомогу ці знання та навички можуть надати їм у різних сферах практичної діяльності (навчальній, науково-дослідній, самоосвітній, на дозвіллі).

У наш час через стрімке збільшення обсягів інформації шкільні посібники з будь-якого предмета не можуть умістити всі наявні відомості. Більш того, інформація швидко застаріває, і не варто розраховувати на те, що набуті знання будуть актуальними упродовж кількох десятиліть,

«багажем на все життя». І тому, згідно з принципами особистісно зорієнтованого навчання, і, спираючись на власний досвід підготовки до уроків, учень повинен самостійно набувати нові знання і вміння, використовувати всю різноманітність інформаційних ресурсів, зокрема друковане слово, аудіо- та відеоматеріали, електронні мережі, а саме: знати джерела навчальної інформації; швидко знаходити у «Змісті» необхідну сторінку; знаходити у «Вступі» необхідну інформацію, як працювати з нею; орієнтуватись у шрифтових виділеннях і рубрикаціях, додатках; працювати з термінологічним покажчиком; аналізуючи прочитане, поділяти надану інформацію на основну та другорядну; слідкувати за логікою викладення автором думки, знаходити головне у прочитаному; занотовувати важливі думки, висловлювання, цитати; конспектувати прочитане своїми словами; знаходити фактичні помилки у відповідях однокласників; переказувати прочитане; робити висновки; встановлювати міжтемні зв'язки у прочитаному; обґрунтовувати відповідь, добирати влучні аргументи; встановлювати причино-наслідкові зв'язки у процесах життєдіяльності.

Виходячи з вищенаведеного, пропонуємо наступні етапи формування інформаційної компетентності особистості в кризових умовах:

- формувати міцні базові знання;
- вчити, де учень може знайти необхідну йому інформацію з теми;
- формувати вміння застосовувати необхідні новітні інформаційні технології;
- розвивати уміння відфільтровувати тільки актуальну та корисну інформацію;
- формувати вміння аналізувати інформацію, помічати закономірності та використовувати їх, прогнозувати й робити висновки;
- формувати вміння на основі аналізу попередньої інформації висловлювати власну точку зору;
- формувати вміння генерувати оригінальні думки та ідеї;
- формувати вміння практично реалізовувати на основі власних ідей нові розробки, технології, проекти тощо.

Козлова Інна
викладач історії
Українська гімназія імені
Т. Г.Шевченка (м. Монреаль, Канада)

НЕНОРМАТИВНА ЖИТТЄВА КРИЗА ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ОСОБИСТОСТІ

В основі виникнення кризових станів особистості лежать процеси, які впливають на всі сфери її життєдіяльності. Цей вплив відбувається у соціальній, комунікативній, професійних сферах. Наслідками такого впливу можуть бути як конструктивні, так і деструктивні зміни у структурі особистості. Результатом несприятливого перебігу життєвої кризи можуть бути катастрофічні зміни у образі власного «Я», руйнації сформованих соціальних ролей та інші негативні наслідки.

Важливу роль у виникненні життєвих криз особистості відіграють адаптаційні процеси, порушення яких має непередбачувані наслідки для психологічного здоров'я особистості. А підтримання певного рівня адаптації, навпаки, сприяє пом'якшенню перебігу кризових станів. Нормальний стан цього рівня забезпечується за рахунок існування адаптаційного резервного фонду, що актуалізується в екстремальних ситуаціях, якими є життєві кризи. Порушення такої норми свідчить про соціально-психологічну дезадаптацію особистості, що має як об'єктиві так і суб'єктивні ознаки. Об'єктивно дезадаптацію виявляється у зміні поведінки людини в соціальному середовищі, в обмеженні здатності людини виконувати соціальні функції або в патологічні трансформації поведінки.

Життєві кризи особистості у психології поділяються на нормальні або прогресивні (нормативні) та анормальні, або регресивні (ненормативні). Нормальна криза – це перехід від одного вікового етапу до іншого. Ця криза конструктивна, вона проходить у межах норми, короткотривала і має непатологічний характер. Основна передумова нормативної кризи полягає в тому, що провідна діяльність особистості вже не залишається найголовнішою, зникають сприятливі умови для зростання й розвитку. Криза проходить зазвичай безболісно і призводить до позитивних змін в усіх сферах діяльності.

На відміну від нормальної життєвої кризи особистості, криза анормальна або регресивна, яку ще називають ненормативною, веде до зовсім інших психологічних наслідків. Вона не пов'язана із завершенням певного етапу психічного розвитку або стадії життєвого шляху. Виникає вона в складних життєвих умовах, коли особистість переживає події, які раптово змінюють її долю. Це можуть бути події, пов'язані з родинним, професійним, особистим життям. Часто така криза виникає внаслідок життєвих негараздів, серії випадкових невдач, складних побутових умов, через втрату близької людини, емоційне та психологічне перевантаження.

Прояви ненормативної кризи та їх вплив на емоційно-психологічний стан особистості можуть бути досить різними, досить важко передбачити їх перебіг. Механізми їх перебігу та інтенсивність впливу залежать від особистісних якостей індивіда, особливо від його емоційно-вольової сфери.

Однак існують типові прояви ненормативної життєвої кризи особистості: нестабільність, неспокій; проблеми у міжособистісному спілкуванні з колегами, рідними, близькими; суттєве погіршення взаємин у сім'ї; схильність до алкоголізму, наркоманії; схильність до фізичної само деструкції; втрата прагнення досягти успіху; розрив соціальних зв'язків; відсутність потягу до самореалізації у професійній діяльності; втрата сенсу життя; можливі суїцидальні тенденції.

Також треба навести класифікацію ненормативних життєвих криз:

1. *Кризи становлення особистості.* Вони характерні не лише для дитинства, підліткового віку та юності. Усе життя людини закономірно супроводжується чергуванням певних періодів. Кризи становлення у дорослому віці можуть супроводжуватись важливими життєвими подіями: зміною фаху, місця роботи, втечею із сім'ї, переїздом в інше місце тощо, що обов'язково передбачає зміну важливих соціальних ролей людини: професійних, сімейних, міжособистісних та інших.

2. *Кризи здоров'я.* Найбільш фруструючими кризовими чинниками є втрата у зв'язку зі зміною здоров'я якихось важливих життєвих і соціальних функцій, відмова від важливих життєвих планів у зв'язку з неможливістю їх втілення.

3. *Термінальні кризи.* Кризи, пов'язані з термінальними цінностями людини, зокрема з імовірним чи неминучим близьким кінцем її життя.

4. *Кризи значимих стосунків.* Надзвичайно важливою є сфера взаємин часто супроводжується кризами і змінами міжособистісних ролей. Значущими причинами подібних криз можуть виступати: смерть близької людини, вимушена розлука, зрада інших людей, розлучення (що пов'язано із втратою міжособистісних ролей). До кризових явищ може призводити поява міжособистісних ролей. Як окрему категорію криз значущих стосунків можна розглядати кризи кохання.

5. *Кризи особистісної автономії.* Причиною кризи можуть бути обставини, пов'язані з втратою чи обмеженням автономії або свободи: потрапляння у фатальну залежність від людей чи обставин, позбавлення волі. Якщо криза значущих стосунків полягає у втраті значущих міжособистісних ролей, то криза особистісної автономії пов'язана з необхідністю виконувати нову небажану міжособистісну роль.

6. *Кризи самореалізації.* Життєва криза може настати внаслідок обставин, пов'язаних із неможливістю нормальної, звичної чи такої, що планується, самореалізації людини: втратою роботи, значущої соціальної ролі, виходом на пенсію, банкрутством, крахом життєвих планів, усвідомленням помилковості життєвого шляху, вимушеним вигнанням.

7. *Кризи життєвих помилок.* Кризові явища розвиваються внаслідок здійснення яких-небудь фатальних вчинків, втрати коштовної речі, кризи гріха. Кризи життєвих помилок можуть бути наслідком нездійснення вчинків, якщо це мало фатальні наслідки.

Кризовий стан взагалі характеризується двома тенденціями – зростання, оновлення та згасання, втрата вітальності. Особистість, що переживає кризу, концентрується здебільшого на негативних її проявах. Люди під впливом цього стану часто відчувають свою неадекватність і ненормальність, відчуженість та роблять висновок, що ніхто і ніщо не зможе їм допомогти.

Переживання ненормативних життєвих криз особистості притаманне майже всім людям. Причому перебіг та наслідки цього стану можуть мати як конструктивний, так і деструктивний характер, впливати на всі сфери життєдіяльності людини. Особливої уваги в цьому аспекті потребують люди,

зайняті в творчих професіях та професіях типу «людина-людина» (педагогічна, юридична, військова, професійна діяльність та ін.), перебувають у постійному міжособистісному спілкуванні й вірогідних конфліктів і частіше зазнають через це стресових і кризових впливів.

Корякін Олексій Олексійович

викладач кафедри практичної психології
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка (м. Суми)

ДОМІНУВАННЯ ТА ЛІДЕРСТВО В КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЯХ ЖИТТЯ

На сучасному етапі розвитку суспільства змінюється погляд на місце та роль окремої особистості у суспільстві та в групі. Однією з важливих фундаментальних складових суспільства є мала група, в ній існує широке коло міжособистісних відносин, серед яких важливе місце посідають відносини лідерства. Лідером називають особистість, за якою всі інші члени групи визнають право брати на себе найвідповідальніші рішення, які торкаються їхніх інтересів, і визначають напрямок і характер діяльності всієї групи (Н. С. Жеребова).

Ефективна діяльність групи, в першу чергу, залежить від того, які стосунки сформуються між членами групи та лідерами. Дослідження процесів, що відбуваються у малій групі пов’язане, перш за все, з ім’ям К. Левіна. У нашій державі перші дослідження лідерства було проведено у 20-30-х роках минулого століття. Наступними дослідженнями підкреслювалася велика роль лідерів у плані розвитку й становлення групових взаємовідносин (Є. А. Аркін, А. І. Залужний). Автори приходять до висновку, що на сьогодні існуючих матеріалів недостатньо для побудови задовільної картини динаміки групового лідерства. Лідери, що мають розвинуті моральні якості здатні виконувати суспільно-корисні функції та підтримувати суспільно-значущі відносини лідерства. Однак особи, які мають інші особистісні якості не завжди конструктивно впливають на групу і, виходячи за свої функції, вибудовують в ній відносини домінування. Таких людей ми класифікуємо як осіб, схильних до

домінування, що характеризуються прагненням до влади, завищеною самооцінкою, прагненням керувати, неврахуванням думки оточуючих.

А. Пріллетенскі, вивчаючи груповий феномен пригнічення, визначає, що він функціонує, на його думку, зокрема, через «механізм домінування». П. Фрейре, аналізуючи недоліки традиційних форм навчання вказує на пригноблення учнів та домінування вчителя над ними. Отже умовно можна виокремлювати: конструктивне лідерство (функціональне) та деструктивне лідерство (дисфункціональне) – домінування, яке розуміється як зверхність, прагнення панувати, владарювати, здійснювати свою владу не маючи на те достатніх підстав з метою задоволення, передусім, власних прагнень та інтересів.

Потреба у впливовому лідері особливо гостро відчувається групою в тих випадках, коли на шляху до досягнення групових цілей виникає перешкода або щось загрожує групі ззовні, тобто коли складається складна, критична ситуація. Це рівною мірою може стосуватися складних умов бойової обстановки, стихійних лих і різних кризових умов. У таких випадках завжди виникає недолік узгодженого розуміння членами групи того, які кроки варто здійснювати, щоб досягти мети або уникнути небезпеки. Якщо при цьому певний член групи зуміє забезпечити досягнення мети або безпеки групи в силу, наприклад, своїх особистісних якостей (хоробрості, умінь, знань, упевненості в собі), тоді він, вірогідно, стане лідером даної групи.

У критичних ситуаціях лідерство фокусується, зосереджується, зазвичай, в одних руках. Історичний аналіз виникнення диктаторів, які якраз і характеризуються схильністю до домінування, показує, що вони з’являються саме в критичних ситуаціях, коли необхідні миттєві зміни. Авантюристи, що жадають влади, штучно створюють, нібито, надзвичайні ситуації як засіб узяття під контроль всіх державних функцій і затягують кризи, щоб зберегти цей контроль. Якщо проблеми, з якими зіштовхується група, складні у своєму діапазоні, функції лідерства розподіляються між декількома особами. У міру спрощення завдань лідерство стає концентрованим. Сприятлива обставина для висування нового лідера може виникнути не тільки під впливом зовнішньої загрози, але й внаслідок внутрігрупових конфліктів. У якийсь момент лідери підгруп, що

конфліктують, можуть установити рівновагу сил щодо лідера, і, якщо група не розпадеться, лідери підгруп будуть витиснуті одним лідером. При цьому розбіжності створюють сприятливий ґрунт для висування нових лідерів. Групи, члени яких мають різні думки щодо загальних цілей і засобів для їхнього досягнення, набагато частіше висувають неформальних лідерів, ніж групи, які не мають таких розбіжностей.

Кузікова Світлана Борисівна

д. психол. н., професор
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ЖИТТЄВА КРИЗА І САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

З поняттям кризи в науковій літературі співвідносяться різнорідні життєві події: професійне самовизначення, одруження, народження дитини, втрата роботи, втрата близької людини, вихід на пенсію, хвороба тощо. Спільним радикалом для них є їх підвищена емоціогенність, зумовлена необхідністю переосмислення людиною свого місця в житті, своїх прав, обов'язків, відповідальності. Як факт настання кризи, так і вся динаміка її перебігу не залежить від свідомої волі людини. Все поле прояву індивідуальної волі в життєвій кризі особистості обмежується тільки одним феноменом – вибором людиною напряму розвитку кризи: напряму духовної (психологічної, екзистенційної) смерті або духовного відродження (І. Михаілов, 2004).

Мова йде про міру усвідомленості і самокерованості життя людини, про неперервність її саморозвитку. На наш погляд, припинення змін у собі та у світі і є закінченням особистісного життя. Ми переконані, що основною умовою життєздатності, ефективного функціонування людини в бурхливому і постійно мінливому світі є вміння конструктивно реагувати на ці зміни, перебудовуватися і, в остаточному підсумку, постійно позитивно змінюватися, саморозвиватися.

Зміни особистості мають відбуватися, оскільки існування особистості є процесом, відтак її стабільний стан неможливий (К. Обуховський, 2003). Вона може спроститися або розвинутися. Спрощується особистість, орієнтована на

«тут і тепер», на вимоги ситуації, тому що її можливості не використовуються, а невикористовуваний орган слабшає, адаптуючись до знижених стандартів діяльності (І. А. Аршавський, В. С. Ротенберг). Звідси можна передбачити наслідки стилю життя «тут і тепер». На нашу думку, це найчастіше формування пасивно-потребнісної особистості, залежної від зовнішніх обставин, позбавленої внутрішньої свободи і здатності до інтенціональності, або такої, яка страждає від своєї нереалізованості і підсвідомо використовує механізми психологічного захисту, які хоч і гальмують спрощення, але приводять до формування зворотних петель наростаючої патології або адаптації до дисфункції базальних рис особистості, що зумовлює або загострює кризисний стан особистості, утруднює подолання нею скрутних життєвих ситуацій.

Показово, що з точки зору багатьох сучасних психологів-практиків різних психотерапевтичних напрямів (гуманістичного, екзистенціального, трансперсонального тощо) саморозвиток особистості розглядається як необхідна умова її оптимального функціонування, а зупинка саморозвитку, незалежно від причини, зумовлює різного роду особистісні та психологічні порушення (А. Адлер, Р. Ассаджолі, Дж. Бьюдженталь, А. Маслоу, С. Мадді, Ф. Перлз, В. Франкл, К. Хорні та ін.).

За нашою концепцією, процес усвідомлення джерел власних негативних переживань, їх опредметнення та відокремлення (дистанціювання) від цілісного Я (є Я, і є мої проблеми) має бути неперервним. Це забезпечить людині відчуття внутрішньої свободи і влади над обставинами, дозволить їй відчувати себе суб’єктом власного життя. При цьому життя буде сприйматися як ланцюг життєвих ускладнень, проблемних ситуацій, які можна і треба подолати, а самі ці труднощі – як можливості особистісного зростання.

Проте ми поділяємо точку зору Ф. Ю. Василюка стосовно двох типів кризових ситуацій. Криза першого типу – це випробування, з якого людина (за умови актуалізованої вище зарадної самоактивності) може вийти в істотному зберігши свій життєвий задум і свою самототожність. Ситуація другого типу – власне особистісна криза – робить реалізацію попереднього життєвого задуму неможливою. Продуктивний результат переживання цієї неможливості – метаморфоза особистості, її переродження, прийняття

нового задуму життя, нових цінностей, нової життєвої стратегії, нового образу Я.

Теоретичний аналіз і практичний досвід дозволив нам сформулювати наступні принципи саморозвитку особистості в процесі подолання нею життєвої кризи:

– визнання особистістю кризи як нової можливості, блага, свободи вибору, фактора саморозвитку і трансформації самосвідомості;

– орієнтація особистості в умовах життєвої кризи на вищі (духовні, вічні, трансцендентні) цінності, в тому числі цінності релігійної віри;

– визнання дуальності світу (прийняття протилежностей) як реалізації принципу додатковості;

– прийняття реальності як можливості розв'язання кризи реалізму; визнання себе в нерозривному зв'язку із цією реальністю;

– прагнення до персоналізації на ряду з процесами індивідуалізації як можливості відкриття і прийняття своєї автентичності;

– усвідомлення і визнання права прийняти себе в цілісності та єдності протилежних думок, почуттів, емоцій, мотивів, бажань і прагнень; прагнення до об'єктивної оцінки своїх духовних і соціально-психологічних ресурсів.

В наступних наших роботах ми більш детально і аргументовано викладемо означені дефініції.

Таким чином, конструктивне подолання життєвої кризи особистості не можливе без змін у ціннісно-смисловій, потребово-мотиваційній та емоційно-вольовій сфері людини. При цьому на рівні основних переживань зберігається конфлікт між ідеальним Я та розумінням реальності. Він і стає детермінантом саморозвитку особистості в умовах її життєвої кризи.

Наголосимо, що розробка ефективної технології пошуку «свого шляху» в нових умовах життя передбачає відмову особистості від набутих у її досвіді (як сугубо раціоналістичних, так і спричинених сильними емоціями) способів подолання життєвих труднощів. Прикладом досягнення якісно нового рівня розвитку може бути знаходження сенсу свого існування у змінених умовах життя і завдяки цьому – основи для дій на власних принципах, що не залежать від вимог ситуації і від попередньо набутого власного досвіду.

Кузікова Світлана Борисівна

д. психол. н., професор
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

Зливков Валерій Лаврентійович

к. психол. н, доцент, провідний науковий співробітник
Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України (м. Київ)

АВТЕНТИЧНІСТЬ І СУВЕРЕННІСТЬ ЯК УМОВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ САМОСТІ ОСОБИСТОСТІ У КРИЗОВИХ УМОВАХ ЖИТТЯ

Для кращого розуміння особливостей подолання людиною особистісних криз і критичних ситуацій життя важливо висвітлити деякі суттєві, з нашої точки зору, аспекти феномену самозмінювання (саморозвитку) – прояву усвідомленої і самокерованої активності особистості. Акцентуємо такі аспекти феномену, як автентичність, суверенність особистості. На наше переконання, автентичність і суверенність можна вважати умовою і підставою саморозвитку особистості як позитивного самозмінювання. Саме вони уможливлюють внутрішню свободу, згоду із собою, самостійність вибору і відповідальність за нього. Теоретичний аналіз дозволив з'ясувати змістове наповнення зазначених понять.

Виділяючи умови прояву автентичності, ряд дослідників (С. Л. Братченко, Б. С. Братусь, Дж. Бьюдженталь, Ф. Ю. Василюк, С. Мадді, Д. О. Леонтьєв, Є. М. Осін та ін.) однією з основних називають усвідомлення як відкритість власного досвіду, чутливість до самого себе, здатність слухати себе. Дж. Бьюдженталь розуміє під автентичністю скоріше власне процес проживання свого життя. В його концепції ключовим поняттям є «присутність», що означає не просто фізичне перебування, а усвідомлення своєї суб'єктності, контакт із внутрішнім життям.

А. Ленглі описує автентичність одночасно як спосіб життя і як певну іманентну характеристику, внутрішнє джерело трансценденції

особистості, внутрішню силу, що апріорі існує в кожному, але не кожна людина готова до неї прислухатися.

Психологи гуманістичного напряму (К. Роджерс, А. Маслоу та їх послідовники) вважали автентичність дискретною характеристикою особистості, що самоактуалізується, за висловлюванням А. Маслоу, як «приведення фальші до нульового показника».

Екзистенціальний персонолог С. Мадді визнає автентичність якісною особистісною характеристикою; особистість може бути автентичною і неавтентичною. Автентична особистість описується рядом характеристик: високий рівень соціальної та особистісної рефлексії, внутрішня дисциплінованість і автономність (проблема психологічних кордонів), вміння вибудовувати глибокі, інтимні взаємини з іншими. Автентичність, за С. Мадді, – це певна морально-етична інтегральна характеристика, що проявляється в життєстійкості особистості. Автентичність так само, як і здатність до саморозвитку, визначає життєстійкість особистості, оскільки дозволяє людині проживати справжнє (своє) життя і при цьому зберігати динамічну рівновагу: змінюється (розвивається) життя, і змінюється (розвивається) особистість. При цьому людина може сама організовувати власний розвиток і керувати ним, тобто виступати його суб'єктом.

Під психологічною (особистісною) суверенністю (від франц. souverain – носій верховної влади) дослідники розуміють здатність людини контролювати, захищати і розвивати свій психологічний простір, яка ґрунтується на узагальненому досвіді успішної автономної поведінки (С. К. Нартова-Бочавер, 2005).

К. Юнг вважав, що відокремлення психологічного індивіда як істоти, відмінної від колективної психології, відбувається в процесі індивідуації, котрий приводить до набуття самості (неусвідомлюваної сутнісної основи особистості), що виражає її єдність і цілісність. Цілісність і тотожність самій собі забезпечує самоідентичність – стійкий образ Я і система способів поведінки особистості, що індивідуально виробляються кожною людиною.

Семантично близьким до суверенності є поняття автономності. Проте, говорячи про особисту автономність, частіше мають на увазі незалежність, здатність приймати рішення, спираючись на внутрішню підтримку (сильний, сепаративний образ Я). Для нас цінним є те, що у визначенні суверенності (на відміну від автономності) більший акцент

робиться на здатності особистості не тільки активно управляти своїм життям, а й приймати його обставини; ключовою ознакою при цьому є внутрішня згода і переживання ненасильства стосовно себе (К. Муздибаєв, 2010).

Таким чином, якщо в дослідженнях незалежності, неконформності здійснюється зіставлення вчинку із заданими ззовні нормами і зразками поведінки, то аналіз психологічної суверенності передбачає внутрішню емоційну згоду людини з обставинами її життя. Суверенність являє собою не просто ознаку гармонії із самим собою як інтрапсихологічне явище, а й синергетичне ставлення до життєвих ситуацій, що подаються мовою середовища. Звідси суверенність можна розглядати тільки через ставлення до різних вимірів психологічного простору (С. К. Нартова-Бочавер, 2005). Суверенність проявляється у переживанні автентичності власного буття, доречності в просторово-часових і ціннісних обставинах життя, що сприяє прийняттю і впевненості людини в тому, що вона діє згідно з власними бажаннями і переконаннями. Останнє забезпечує зарадну поведінку людини в кризових і критичних умовах життя, усвідомлене самозмінювання при збереженні особистісної самості.

Відтак чим більшою мірою людина відчуває себе суб'єктом власної життєдіяльності та власного розвитку, який приймає рішення і несе за них відповідальність, тим більшою мірою вона життєстійка і здатна до щастя. Іншими словами, вона схильна частіше і повніше переживати задоволеність життям у цілому, частіше і більш щиро відчувати позитивні емоції (позитивне самовідчуття). Не можна сказати, що це «безхмарне» щастя. Така радість, не на шкоду відповідальності, може змінюватися іншими почуттями, причому нерідко – невдоволенням собою, якщо йдеться про власні методи діяльності, отримані результати, витрачений час. Проте переживання суверенності, автентичності та самоефективності супроводжується інтегральним відчуттям повноти буття, влади над обставинами, цілісності Я.

Євген Лебідь

д. філос. наук, професор кафедри філософії, політології та інноваційних соціальних технологій
Сумський державний університету (м. Суми)

УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ У КОНТЕКСТІ «РУСЬКОГО МІРА»

«Руський мір» – тип цивілізації (концепції О. Шпенглера і А. Тойнбі тут недієві), який ґрунтується на фундаментальних принципах взаємодопомоги і служіння надіндивідуальним і надгруповим ідеалам і цінностям. Таке визначення дають руській цивілізації її адепти. Противники «Руського міра», як завше, дефініцій не наводять, констатуючи факт остаточного його формування і поєднання в собі більшовизму, розвинутого соціалізму, «православ'я» (такого собі, на зразок св. Андрія Боголюбського – «першого великороса» за В. Ключевським), фашизму, сталінізму, антисемітизму, ісламофобії, нацизму, а також того стану, який психіатри називають «ідіотизмом» з супутніми компонентами – алкоголізмом, наркоманією та бандитизмом (О. Панфілов).

Зрештою, дивіться картини Васі Ложкіна і зрозумієте, що таке «Руський мір».

«Руський мір», як він намагається себе позиціонувати, протистоїть доктрині конфлікту інтересів і культу людської гордині з неодмінною русофобією, що притаманно, звичайно ж, «жидовствующей, банкирствующей, биржевой, спекулирующей Европе» (ще в 1870-х рр. Н. Данилевський). Для цієї цивілізації характерний потужний імунітет до європеїзації. Цей імунітет формується, згадаймо хоча б Ф. М. Достоєвського, усвідомленням себе в Європі нахлібниками й рабами, а в Азії – панами: в Європі ми татари, а в Азії і ми європейці, бо – цивілізатори. Сьогодні зловісний привид «цивілізатора» у густому совєтсько-імперському тумані як і колись продовжує дрейф у бік від Європи, або, якщо перефразувати відомий вірш В. Соловйова, від Сходу Христа до Сходу Ксеркса.

Характер походження «українців» аномальний, бо вони є не народом, а етнічною химерою. Ба, основою для офіційної української ідеології виявилася не традиційна народна самосвідомість основної частини населення країни, а ідеологія етномаргиналів – населення Західної України. Етномаргінали – це ні що інше, як населення, що випало із загальної історії «Руського Міра», тобто із Історії як такої. Це «їх» (наше) відпадання полягає у втраті здатності до історичного буття як головної риси менталітету. Культура ж історичного буття притаманна основній частині «южноруссов», які протягом століть створювали єдину Російську державу, розпізнається за здатністю робити вибір на користь однієї із історичних сил, які борються між собою. Навіть, якщо це вимагає жертв і самозречення. При цьому наводяться приклади ідей і їх практичного втілення. Таких прикладів набирається зовсім небагато: будувати нову столицю – Петербург і захищати «советскую Родину – даже после того, как она устроила коллективизацию и голод, разрушила храмы и весь нормальный уклад человеческой жизни» [1, с. 43]. Пам'ять про колективізацію і голодомор деякі автори називають «історичною образою», спробою розіграти карту «українського голокосту» [2, с. 334].

Виявляється, що принцип національної самосвідомості як раз і полягає в тому, що вона долає етнічну обмеженість заради причетності єдності великої цивілізаційної традиції [1, с. 41]. «Руський Мір» і є автентичним виразником єдності цієї цивілізаційної традиції.

І ще один з месиджів, який експлуатується на теренах «Руського Міра»: «українці» існують лише тому і до тих пір, допоки «есть Русские». Малоросія, бачите, перетворена загарбниками «українцями» у справжній концтабір «для Русских», тобто в Україні працює продумана система етнічного геноциду – етноциду. «Родившись Русским, он не чувствует себя Русским, отрицает в самом себе русскость и злобно ненавидит все Русское» [3, 119]. Злісна антируська етнократія. До цього ж: у 1991 р. ми, «химерні українці» отримали «на халяву» країну.

У це все треба щиро вірити, як Дм. Кисельову.

Монстр, який називає себе суб'єктом вічної геополітичної битви між дияволом і «Богом Русской земли», зі всією своєю затхлістю, герметичністю й агресивністю, патріотичними вихваляннями,

примарними думами про власну історичну місію віками опирається нашим вільним почуттям, пориву, натхненному надією й радісним ствердженням свободи…

Мантри на кшталт «українська русофобія», «жорстока українізація», «Україна – це проект анти-Росія» навесні 2014 р. втілились в реальність… Тільки з іншого боку: усі нинішні потуги – економічні, політичні, медійні, інформаційні, терористичні, військові з боку нашого агресивного географічного сусіда (і не більше!) призвели до ситуації, якої вони й домагались. Протягом двадцяти з лишком років вони говорили про нашу нездатність творити державу, політичну націю, взагалі – про нашу ефемерність і химерність, штучність і «запізнілість» створення української нації, яка так і не утворилась та існує лише в сміливих проектах. Аж ось: «щоб Україна відбулася, їй треба породити свій світ. Але як породити його?.. Щоб знайшлось в Україні місце для всіх. Гідне місце для людей і країни, які об'єднані спільною справою» [2, 339].

Завдяки їх ворожим намаганням так і склалося – ми, українці, наразі набули спільну справу, і, отже, національну ідентичність.

Література:

1. Даренский В. Ю. Украинская история: культура Русского Мира и цивилизационный вызов Европы // Сб. мат-лов науч.-практ. конф. «Крым в контексте Русского Мира: история и культура». – Симферополь: Таврия, 2005. – С. 31-46.
2. Ставицкий А. В. Проблема национальной идентичности Украины в контексте ее глобализации // Трансформация этнической идентичности в России и в Украине в постсоветский период. – М.: ИЭА РАН, 2013. – С. 328-341.
3. Родин С. Отрекаясь от русского имени. Украинская химера. Историческое расследование. Происхождение, подлинная история и реальное настоящее «Украины» и «украинцев». – М.: Крымский мост-9 Д; Форум, 2006. – 475 с.

Лозова Ольга Миколаївна

д. психол. н., професор
Київський університет
імені Бориса Грінченка (м. Київ)

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСУ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ СВІДОМОСТІ У КРИЗОВИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Від часів усвідомлення того, що живе слово і текст чинять вплив на розум, людство не припиняє спроб віднайдення дедалі новіших способів маніпуляції суспільною свідомістю. Очевидно, що в часи політичної, соціальної, економічної, військової кризи на суспільну свідомість впливає низка потенційно дезадаптуючих факторів: зміщуються акценти сприйняття просторово-часового континууму; змінюються суспільно-політичні, ідеологічні, інформаційні стереотипи; з'являються нові колективні смисли. У соціокультурному сенсі для конкретної людської спільноти ці та інші чинники в сукупності суттєво ускладнюють вирішення вічної проблеми – «проблеми виживання» (М. К. Мамардашвілі).

У психологічній науці стосовно психіки індивіда усталився термін «змінений стан свідомості», що означає якісні відмінності в суб'єктивних переживаннях або психологічному функціонуванні від певних генералізованих для даного суб'єкта норм, які рефлексуються самою людиною або зауважуються спостерігачами (А. Людвіг). Зіставляючи події трансперсонального плану в індивідуальному та соціальному аспектах, проблематику змінених станів масової свідомості в умовах кризи сучасного російського суспільства розглянув Д. Л. Співак.

Стан суспільної свідомості у часи комплексних соціальних криз нами визначається як трансформаційний стан свідомості соціуму. За спостереженнями, диференціювальною ознакою двох феноменів – зміненого стану свідомості індивіда та трансформаційного стану суспільної свідомості – є та, що перший індукується переважно фізіологічними та фармакологічними подіями (А. Людвіг), то останній – соціо-психологічними агентами.

Інтегральними атрибуціями двох феноменів є:

- їх соціальна функція – забезпечення групової згуртованості, вирішення конфлікту між вимогами суспільства і потребами індивіда (Л. І. Співак, Д. Л. Співак);
- переважання відображення у формі наочно-чуттєвих (довербальних) образів відображення над вербально-логічними, поняттєвими структурами;
- перехід до нових форм категоризації світу (В. В. Кучеренко, В. Ф. Петренко);
- зміни процесів самосвідомості, рефлексії та внутрішнього діалогу (А. В. Россохін).

Дискурс трансформаційної свідомості визначаємо як множину комунікативних подій широкої семіотичної природи (розмовне мовлення, текст, візуальний образ, жест, символ), які, реалізуючи функцію соціальної взаємодії, конституюють суспільство і культуру в часи суспільної кризи.

До сфери публічного дискурсу трансформаційної свідомості в широкому його розумінні належать доволі розмаїті за змістом інформаційні простори: політичний дискурс (до прикладу, виборчі дебати), дискурс ЗМІ (зокрема, блогосфера в інтернет-дискурсі), науковий (дискурс захисту дисертації), освітянський (дискурс лекції, колоквіуму), правничий (дискурс судового засідання) тощо.

Теоретичним підґрунтям дослідження дискурсу трансформаційної свідомості вбачаємо: політичну та соціально-філософську традицію Франкфуртської школи (Т. Адорно, Г. Маркузе), теорію комунікативної дії Ю. Хабермаса, структурну теорію А. Гідденса, неомарксистську концепцію А. Грамші, семіотичну та психосемантичну парадигми вітчизняної психології та лінгвістики.

Методологічний базис дослідження дискурсу розроблено в рамках дискурсивної психології, яка трактує письмове й усне мовлення як конструкцію світу, орієнтовану на соціальну дію (Л. Філліпс, М. Йоргенсен). На противагу когнітивній, дискурсивна психологія сформувалася в надрах соціально-конструкціоністського підходу в соціальній психології.

Окремим типом аналітичних досліджень дискурсу є критичний дискурс-аналіз – інструмент дослідження текстових засобів, за допомогою

яких суспільна влада здійснює своє пануванні в соціумі, а відтак – відповіді на питання, як саме через тексти визначається, транслюється та відтворюється суспільна нерівність (Н. Феркло). Методом дослідження тут виступає детальний лінгвістичний аналіз транскрибованих зразків живого мовлення (наприклад, обговорення трьома мовцями оголошення про вакансію), що дозволяє проаналізувати механізми, за допомогою яких текст активізує дискурс і забезпечує його інтерпретацію. Ключовими інструментами текстуального аналізу є: етос, інтеракціональний контроль, метафори, вибір слів і граматика.

Комунікативно-прагматичний метод лінгвістичного аналізу дискурсу передбачає використання алгоритму з семи основних дій: делімітація тексту; визначення його типу і структури; встановлення теми та особливостей внутрішньотекстових зв'язків; визначення стилістичних особливостей та прагматичної сутності тексту.

Когнітивно-комунікативний метод лінгвістичного аналізу дискурсу дозволяє осмислювати системні, парадигматичні зв'язки всередині соціального контексту в категоріях: особисте, громадське, інституційне / формальне, неформальне (Т. А. ван Дейк). Тут практикується три типи моделювання: 1) моделювання ситуації спілкування, середовища (визначається тип соціального буття; функція соціальної події; соціально-ідеологічні умови; обставини (час, місце, причина та інші обставини спілкування); 2) моделювання соціального суб'єкта (визначається його соціальний статус; рольові відносини; соціальна активність учасників; їхні особисті стосунки); 3) моделювання комунікативно-когнітивної бази учасників спілкування (визначаються інтенції й цілі комунікації; світоглядні позиції; спільний фонд знань); 4) моделювання форми мовного спілкування (тема; жанр; композиція, послідовність комунікативних ходів і мовних актів; добір мовних засобів; манера мовленнєвої поведінки).

Методики дослідження міжкультурної комунікації дозволяють аналізувати типи взаємодії між представниками різних лінгвокультур; досліджувати фактори позитивного/негативного впливу на результат комунікативної взаємодії, зокрема, маркери «свого» й «чужого», процес ідентифікування особистістю самої себе та/або іншого, культурно зумовлені дискурсивні стратегії (З. І. Комарова).

Активно використовується метод контент-аналізу, який дозволяє досліднику виявляти зміст (повідомлення, значення, символів) у джерелі комунікації (В. І. Шалак), метод інтент-аналізу тексту (Т. М. Ушакова), методика політичної метафорології (Дж. Лакофф), методика когнітивного картування (А. М. Баранов).

Особливу значущість у дослідженнях трансформаційного стану свідомості соціуму має методичний арсенал експериментальної психосемантики, серед яких: метод зображення або опису слів, станів, ситуацій, відносин; метод порівняння (розрізнення) стимулів; методи класифікації; методи суб'єктивного шкалування; асоціативний експеримент; методи формування понять; семантичні диференціали; методи особистісних конструктів; метод семантичного радикалу; метод опосередкованого дослідження значень; метод мікросемантичного аналізу; метод контекстної та семантичної реконструкції та конструювання (В. П. Сєркін).

Лукомська Світлана Олексіївна

к. психол. н.

Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України (м. Київ)

Федан Олена Вікторівна

Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України (м. Київ)

АВТЕНТИЧНІСТЬ У ПСИХОАНАЛІЗІ ТА ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

З часів Аристотеля вважалося, що сутність людини – це сукупність властивостей, які не можна змінити, щоб вона не перестала бути сама собою. Проте нині приходить нове розуміння природи людини, розуміння того, що людина може бути різною не тільки в плані різноманіття особистісних особливостей, а й, у контексті принципових відмінностей основних системоутворюючих принципів, на яких будується поведінка й особистість в цілому.

Першою психологічної теорією, яка виникла на основі психоаналізу З. Фройда і яку дійсно можна віднести до концепції автентичності

особистості, по суті, є аналітична психологія К. Г. Юнга. Бути особистістю, за К. Г. Юнгом, означає знати власне призначення, яке, у свою чергу, полягає у все більшій усвідомленості, тобто диференціації, виділенні себе із несвідомого. Отже, людина може стати психологічно здоровою, коли вона розуміє важливість усвідомлення і реалізує його у власних вчинках.

Одним з основних понять у К. Г. Юнга виступає «індивідуація». Цим терміном він позначав процес особистісного розвитку, що передбачає встановлення зв'язків між Его і Самістю, тобто між свідомим і несвідомим. Тобто індивідуація – це процес розвитку цілісності шляхом інтеграції різноманітних частин психіки. Завдання психоаналізу якраз і полягає в тому, щоб інтегрувати свідоме і несвідоме в людині і зробити її цілісною. З точки зору концепції автентичності, К. Г. Юнг стверджує, що для того, аби бути собою, бути справжньою, людина повинна усвідомлювати всі елементи і явища власного психічного життя (бажання, думки, почуття, відчуття тощо).

Ототожнюючи ідентичність та автентичність, Е. Еріксон стверджував, що про почуття ідентичності свідчать три ознаки: відчуття внутрішньої тотожності та інтегрованості в часі: дії в минулому та очікування від майбутнього переживаються як такі, що пов'язані із самістю сьогодення; відчуття внутрішньої тотожності та інтегрованості в просторі: людина сприймає себе всюди та завжди як цілісність, а всі свої дії розглядає не як випадкові, а як такі, що внутрішньо обумовлені; ідентичність переживається серед інших, що є соціально значущими, взаємостосунки та ролі допомагають підтримати та розвинути почуття інтегрованої в часі особистості.

У роботах К. Горні базовим поняттям, що по суті відображає автентичність особистість є «справжнє Я». «Справжнє Я» є живим, неповторним і безпосереднім центром нашої особистості, однак воно не має певної фіксованої структури. Справжнє Я являє собою, скоріше, не структурне, а енергетичне утворення, набір притаманних людині потенцій, таких як: темперамент, здібності, обдарування, схильності. Згідно К. Горні, людина може бути психологічно здоровою, лише коли вона реалізує своє справжнє Я. Відповідно, головне завдання будь-якої людини полягає в тому, щоб реалізувати справжнє Я, або «самоздійснитися».

Поняття «автентичність» в екзистенціальній психології пов'язано з проблемами самовизначення та самоконституювання людини зумовленості зроблених нею виборів і можливості бути автором власного життя, володіти власним буттям. У екзистенціальній психології та психотерапії поширеним є поняття Dasein, що визначає буття людини, причому конкретне (за часом, місцем, простору існування людини) її буття. Прорив до автентичного існування можливий, за М. Гайдеггером, на основі процесу вивільнення та індивідуалізації. М. Гайдеггер стверджував, що дія Dasein, полягає у відштовхуванні від світу й вперше уможливлює контакт з Іншим, а розкриття індивідуальної істини Dasein є, одночасно, виявлення істини Іншого. Можна підійти до автентичної самості Dasein'а через заперечення das Man (анонімності), шляхом відходу повсякденності, але це заперечення може бути здійснено власне Dasein, через опору на буття, у ньому присутнє і через нього діюче. Повсякденний спосіб буття характеризується беззмістовним говорінням, цікавістю і двозначністю, які формують «приреченість світу», розчинення в спільному бутті. Спроба вирватися з безпідставності das Man, прояснити умови і можливості свого існування, може здійснюватися лише завдяки совісті, яка позбавляє людину від загубленості в анонімному, закликає людину до «власної здатності бути самістю».

Продовжуючи традиції М. Гайдеггера, засновник екзистенційного психоаналізу Л. Бінсвангер стверджував, що людина несе повну відповідальність за власне існування і в праві вирішувати, що вона може і чого не може робити, при цьому метою буття особистості є автентичне існування.

У контексті сучасної філософії останнім часом популярності набуває праця Ч. Тейлора «Етика автентичності», де окреслюються особливості модернізму та риси представників даної епохи. Ч. Тейлор обмірковує відомі «хвороби сучасності» – індивідуалізм, експансію інструментального мислення і втрату індивідуальної свободи. При цьому він намагається уникнути як апологетики згаданих рис сучасної культури, так і їх тотального осуду. Він звертається до ідеалів, з якими пов'язана специфіка модерної людини як моральної особистості. У центрі уваги Ч. Тейлора – руявлення про особисту автентичність, зокрема він наголошує, що кожна

людина має свою особисту моральну конфігурацію, свій особливий спосіб бути людиною, властивий тільки кожному індивідуально.

Отже, автентичне зазвичай визначається як усвідомлюване людиною як те, що стосується її самості. У широкому сенсі поняття «автентичність» означає реалістичний контакт із самим собою і зі світом.

Мотрук Тетяна Олександрівна

к. психол. н., доцент
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

НАУКОВЕ ТА ПОБУТОВЕ СТАВЛЕННЯ ДО КРИЗ

Умови життя суспільства, обставини життя часто вступають у суперечність із можливостями та бажаннями особистості. Особливість психології людей і суть їх особистого життя полягає в подоланні суперечностей зовнішнього і внутрішнього світу, у пошуках різноманітних підходів і способів їх вирішення.

У науковому світі ставлення до внутрішньоособистісних криз як до природного розвитку особистості не є одностайнім. Переважна більшість розглядає кризи як цілісну характеристику психічної діяльності на певному відрізку часу. Протиріччя, що виникають у кризах, розглядаються вченими як рушійні сили розвитку. Цікавою є думка С. Л. Рубинштейна, що до кризових проявів на етапі дорослішання. Він вбачає у кризах негативний, девіантний прояв, та вважає, що нормальний розвиток людини цілком можливий без проходження криз. С. Л. Рубінштейн пише про те, що психосоціальна криза виникає в тому випадку, якщо індивід не готовий вирішити нову соціальну задачу. І коли суспільство заздалегідь готує людину до його подальших соціальних обов’язків і вимог до нього (наприклад, обряди ініціації), то перехід від однієї стадії розвитку до іншої відбувається плавно і безкризово. Це дуже схоже на приказку: «Знав би де впав, соломки б підіслав». Але людина, що подолала випробування кризою, набуває особливих знань та вмінь, яких не отримати під час спокійного життя. Тобто, наявність кризових ситуацій у житті індивіда є, певним чином, корисним явищем як у особистісному так і у соціальному контексті.

Продовжуючи ряд народної творчості, приходить на пам'ять прислів'я: «За одного битого, двох не битих дають».

Людина зазнає вплив зовнішніх подій і виступає як об'єкт життєвого процесу. Суб'єктність же, на думку С. Л. Рубинштейна, розкривається як прояв індивідуальної активності у процесі діяльності особистості. Людина стає суб'єктом, коли розробляє способи вирішення життєвих задач та усвідомлює свою відповідальність за наслідки такого рішення.

Китайською поняття «криза» позначається двома ієрогліфами, які окремо перекладаються як «небезпека» та «шанс». Повний небезпеки шанс це можливість зростання людської особистості, яку індивід знаходить, проходячи через стан психічної кризи і випробовуючи різні опори. Пригадаймо засторогу китайських мудреців: «Не дай вам Боже, жити в епоху великих змін».

Кризова подія має чітко визначені параметри, і випробування кризою можуть бути занадто складними для людини: несприятливі умови для життєдіяльності, загрозливий характер, різке зростання внутрішньоособистісної напруженості, виснаження адаптаційних ресурсів і «прорив» адаптаційного бар'єру, зміна динамічних стереотипів поведінки, кризовий стан особистості. Тут уже, якось, не до жартів. Адже, «будь-яка криза гірше, ніж уявлення про неї» (Закон Мерфі). Але з дитинства відоме прислів'я, перетерпівши невеличкі уточнення, відгукується: «Не така страшна криза, як її малюють». Або: «І не таке було – в кущах пересиділи». Подібні «життєстверджуючі» вислови, у більшості випадків, спадають на думку тоді, коли пікові кризові переживання та події вже у минулому, а людина знаходиться в усвідомленому пошуку шляхів виходу із ситуації та пошуку власних ресурсів.

Таким чином, побутове ставлення до криз, що знаходить відображення у приказках та прислів'ях і наукові дослідження кризових явищ та стратегій їх подолання, віддаючи данину важкості проживання та складнощам подолання, в решті визнають часову обмеженість даного періоду. Отже, робота кризового психолога передбачає ряд особливостей серед яких специфічні кроки з кризової підтримки, кризового втручання та робота, спрямована на підвищення рівня адаптації.

Мотрук Тетяна Олександрівна

к. психол. н., доцент
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

Захарченко Оксана Юріївна

магістрант кафедри практичної психології
Сумський державний педагогічний
університет імені А .С. Макаренка (м. Суми)

ПСИХОЛОГІЧНІ СКЛАДОВІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ В УМОВАХ КРИЗИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Вимоги до якості професійно важливих навичок випускників вищих учбових закладів у розвиненому суспільстві на сьогоднішній день досить високі. Це, в свою чергу, забезпечує процвітання тому суспільству, де освіта знаходиться на достойному рівні та відповідає вимогам сьогодення.

Сучасне суспільство є складною системою, що з кожним роком стає все більш відкритою, динамічною та мінливою. Для успішного професійного життя поняття «професійної мобільності» давно стало ключовим. Це поняття бере свій початок з професійної освіти, вищою ланкою якої є інститути, університети та академії. Його основою для особистості, на думку Л. Л. Сушенцевої, є динамізм мотиваційних, інтелектуальних і вольових процесів, завдяки чому створюється індивідуальне поле готовності до професійної мобільності.

Завдання професійної освіти сьогодні – спрямованість на формування гнучкості, динамічності учасників навчального процесу в подальшій професійній сфері. Побудова навчального процесу, в основі якого стоїть можливість активної участі студента у виборі навчального маршруту, виступає як головний засіб формування професійної мобільності, що стає завданням якісної, високо розвинутої вищої освіти. Отримуючи досвід перспективного ведення можливостей працевлаштування, співвідношення вимог професійного середовища з власними ресурсами та потенціалом, реалізуючи цей досвід в конкретних рішеннях, випускник отримує навички професійної мобільності.

Готовність до самостійного вибору професійного шляху, відповідальність за нього, мотиви, які спонукають особистість виступають основаними психологічними складовими професійної мобільності. Ми приєднуємось до думки Є. А. Морилєвої щодо головування в цьому процесі саме професійного функціонування, яке забезпечить максимальну особистісну успішність, а не максимальний професійний успіх.

Зазначені вище умови необхідні для формування професійної мобільності у студентів вузів. Але, на жаль, сучасна вища освіта в Україні не може гарантувати формування властивостей, що забезпечать професійну мобільність молодої особи на достатньому рівні. Це пов'язано з перехідним станом вищої освіти України: проміжне положення між радянською та європейською освітою; вона містить в собі ознаки обох стилів викладання та системи освіти в цілому; низький рівень реформ, що почалися близько десятиліття; високий відсоток викладачів з радянським світосприйняттям та стилем викладання і т. ін.

Варто пам'ятати, що криза вищої освіти може виступати загрозою для економічного зростання країни, яка за умов ігнорування потреб та вимог вищої школи призведе до високого рівня безробіття, економічного та соціального застою. Криза у вищій школі України може виступати і як наслідок, і як один із чинників загальної економічної кризи країни. Як не сумно про це говорити, але ми вже спостерігаємо зазначені прояви в українському суспільстві.

Отже, одним із важливих завдань вищої школи є формування професійної мобільності як активної готовності до духовного, соціального та економічного зростання людини.

Николаева Анна *(Anna Nikolaeva)*
психолог – социальный педагог
Стиффтунг госпиталь
(г. Санкт-Вендель, Германия)

ПРОБЛЕМА ДЕТСКОЙ ДЕПРИВАЦИИ В КРИЗИСНЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

В современном мире депривационные риски, как и сама депривация, имеют различные виды и формы их протекания. В мире, где стабильность и безопасность имеют характер фикций, само существование человека представляется нам в той или иной степени депривированным. Депривация (deprivation) – это утрата, потеря, лишение, ограничение чего-либо. Депривация это лишение человека чего-то наиболее существенного, жизненно важного и необходимого. Это отсутствие того жизненного необходимого и значимого, что обязательно повлечет за собой определенные деструктивные изменения в самом человеке или его жизни. К сожалению, неотъемлемой характеристикой современного мира стали социальные, экономические, политические и т. д. кризисы и обусловленные ими критические ситуации в жизни людей. Анализируя особенности депривационных событий (в кризисных условиях), мы всегда видим их разрушительные и пагубные последствия. Однако, к сожалению, мы не всегда при этом замечаем и осознаем, что наибольший ущерб от повышенных депривационных рисков (самой депривации) переживают дети.

Исходя из вышеуказанного, отметим, что любые кризисы, кризисные и критические события, инициируемые взрослыми людьми, переживаются детьми как события депривационные. Когда нарушается нормальное протекание процесса индивидуального развития, дети переживают ситуацию депривации. При этом необходимо помнить, что чем раньше у детей возникает депривация, тем тяжелее возникающие патологии. При этом естественной первой реакцией детей являются те или иные расстройства эмоционально-волевой сферы. Уверены, что понимание феномена депривации на современном этапе развития психологической науки весьма актуально. В современном мире мы видим тяжелые последствия распространения долговременной полной

депривации личности, которая предопределяет склонность к правонарушениям и психозам.

Депривация может проявляться явно (отчетливо) и в слабовыраженной форме. Депривационный синдром, как правило, включает в себя сенсомоторные, двигательные, эмоциональные нарушения, а также нарушения в мотивационной сфере. Заметим, что сегодня психологами хорошо исследованы такие виды депривации: сенсорная, двигательная, эмоциональная (материнская или аффектная), когнитивная и социальная. Внешними условиями депривации в детском возрасте являются: социальная изоляция, любые формы длительной физической разлуки ребенка с матерью, отцом, семьей (явная или скрытая материнская депривация; отцовская (или патериальная) депривация), отсутствие в семье стабильности и спокойствия (особенно в неполных семьях, в семьях, где у взрослых есть те или иные психические отклонения; в малообеспеченных семьях).

Таким образом, учитывая тот факт, что отчужденность людей в современном мире приобрела катастрофический характер, а глобализация с ее многочисленными кризисами породила глобальное противостояние людей, отметим, что дезориентированные и неадаптированные взрослые оказывают депривационное воздействие на детей. Детей необходимо любить, с верой и надеждой оберегать их от депривационных рисков кризисной современности.

Пілецька Любомира Сидорівна

д. психолог. наук, професор кафедри
соціальної психології ДВНЗ
«Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ КРИЗИ

Постановка проблеми. Процес професіоналізації особистості відбувається невіддільно від її життєвого світу, в якому чергуються стабільні і кризові періоди. Людина, народжуючись як потенційно

нескінченна істота, протягом усього життя рухається за протилежно спрямованим вектором: від стабільності до змін і новизни. Внаслідок цієї різноспрямованості виникає основна проблема людини – проблема надлишкової свободи у ситуації багатоманіття виборів (предметів, ідентичностей, цінностей, культурних течій тощо), а не як проблема адаптивного виживання в умовах режиму й стандартизації. Мобільність – ключове поняття, яке найбільш точно відображає особливості сучасного розвитку особистості і суспільства. Дослідження професійної мобільності як психологічного феномена, який має певні детермінанти формування і динаміки, дозволяє акцентувати увагу на особистісному компоненті означеної проблеми і зробити більш успішним пошук шляхів професійно-особистісної адаптації суб'єкта у змінному середовищі «конфліктуючих реальностей» (Є. О. Клімов). На сучасному етапі професійна мобільність стає характеристикою, яка необхідна для успішної адаптації особистості в суспільстві. Оскільки процес соціально-психологічних перетворень сам по собі є стресовим, кризовим явищем, то доцільно розглянути соціально-психологічні особливості процесу професійної мобільності в умовах як особистісної, так і суспільної кризи.

У процесі професіоналізації особистість переживає низку кризових моментів, які можуть змінювати напрям професійного розвитку. Проблемі кризових явищ у житті людини присвячені дослідження зарубіжних та вітчизняних психологів: К. О. Абульханової-Славської, Л. І. Анциферової, Е. Еріксона, Е. Ф. Зеєра, І. С. Кона, В. П. Ларичева, С. Д. Максименка, Л. Е. Орбан-Лембрик, Т. М. Титаренко, Е. Фромма, Н. В. Чепелєвої, Г. Шихі, Л. Б. Шнейдер та ін. Науковцями описані кризи, що переживаються у процесі професійної діяльності; нормативні кризи власне професійного становлення (криза учбово-професійної орієнтації, криза ревізії і корекції (зміни) професійного вибору, криза професійних експектацій, криза професійного зростання, криза професійної перспективи, криза соціально-професійної самоактуалізації, криза втрати професії); ненормативні кризи як наслідок індивідуальної активності особистості (криза дискредитації всієї системи цінностей у зв'язку з особливою формою становлення особистості), біографічні кар'єрні кризи тощо.

На різних етапах професіоналізації особистість неодноразово опиняється у кризових ситуаціях, що вимагають вибору нової траєкторії професійного та життєвого шляху. Відповідно буде змінюватися і професійна мобільність фахівця. Численні економіко-політичні та соціальні зміни значною мірою впливають на професійну сферу, що призводить до розвитку масштабних соціогенних професійних криз. Кризи професійного становлення пов'язані й із віковою періодизацією. Науковцями для кожного віку виділені життєві кризи, що одержали різноманітні визначення: кризи нереалізованості, спустошеності, безперспективності, набуття досвіду, дослідження границь, протверезіння і звільнення, емансипації від батьків, максимальних досягнень, корекції життєвих планів, середини життя тощо.

Е. Зеєр та Е. Симанюк указують на два можливих варіанти кризи: конструктивний, що виявляється в активізації зусиль на якомога швидшу адаптацію та набуття досвіду роботи; деструктивний – неадекватне, неякісне і непродуктивне виконання професійних функцій, що призводить до звільнення.

А. К. Маркова на основі узагальнення досліджень порушень професійного розвитку особистості виокремила та описала такі тенденції професійних деструкцій: відставання, уповільнення професійного розвитку в порівнянні із віковими та соціальними нормами; дезінтеграцію професійного розвитку, розпад професійної свідомості та як наслідок – нереалістичні цілі, професійні конфлікти; низьку професійну мобільність, невміння пристосуватися до нових умов праці та дезадаптацію; появу деформацій особистості (емоційне виснаження, вигорання); припинення професійного розвитку через професійні захворювання або втрату працездатності. Зазначені чинники уповільнюють процес професійної мобільності фахівця.

Висновки. Кризові явища – невід'ємний атрибут динамічного розвитку фахівця. Позитивним психологічним новоутворенням кризового періоду є накопичений новий досвід, переосмислення ситуації, бажання до професійної мобільності в новому напрямі. Сам процес життєвих сценаріїв, у який включена професійно мобільна особистість, вимагає від неї неабияких зусиль, високого рівня адаптаційного потенціалу, наявних

психологічних ресурсів життєстійкості. Психологічні ресурси особистості сприяють вибору продуктивних стратегій реагування в кризових ситуаціях. Надзвичайно швидкі зміни можуть призводити до зниження професійної мобільності особистості як порушення механізму соціально-психологічної адаптації, що призводить до кризи ідентичності особистості. Проявами таких тенденцій є: втрата людиною самої себе, неможливість пристосуватися до нових обставин, розрив між вимогами нової ситуації і попередніми установками і поглядами. Тому через професійну мобільність як процес можливе друге відродження особистості у певному професійному середовищі. Професійна мобільність по суті відноситься до такої поведінки, яка дозволяє людині справитися з ситуацією. Шлях виходу з кризи досить індивідуальний, оскільки значною мірою залежить від особливостей попереднього періоду, від індивідуально-професійного досвіду особистості та тісно пов'язаний з обставинами життя в цілому.

Попович Ігор Степанович

к. психол. н., доцент
Херсонський державний
університет (м. Херсон)

СОЦІАЛЬНІ ОЧІКУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЯХ ЖИТТЯ

Останні десятиріччя особливої актуальності набуває вивчення соціально-психологічної теорії, дослідження суб'єктивної реальності людини. Особливе місце в цих дослідженнях посідають соціальні очікування особистості, що можуть здійснювати не тільки інтеграційний та регулятивний вплив на змістові характеристики міжособистісних взаємин, але й руйнувати їх, негативно впливати на соціально-психологічний клімат групи. Неадекватні соціальні очікування є причиною низки деструктивних психічних утворень особистості. Все частіше ми спостерігаємо, що соціальні очікування випускників середніх, неповно середніх загальноосвітніх шкільних закладів, професійно-технічних училищ, середніх спеціальних закладів освіти, вищих закладів освіти різних рівнів акредитації, почасти не збігаються з реаліями взаємин на

наступному етапі життя, а іноді накладають свій відбиток на все життя особистості. Це, звісно, породжує цілий комплекс проблем, додаткові конфлікти, невідповідність між очікуваним та реальним перебігом подій зокрема та результатом в цілому. Окрім того, демократичне суспільство висуває нові вимоги до комунікативних вмінь фахівців, їх толерантності, здатності до саморегуляції тощо. Часто неготовність до вимог сьогодення, що продиктовані реаліями життя, нерозуміння необхідності перебудовуватися, вже закладають підвалини неадекватних соціальних очікувань особистості, зменшують її шанси на успіх в житті.

Дослідження соціальних очікувань особистості в кризових умовах та критичних ситуаціях життя продовжує наукові пошуки автора, і є спробою підкреслити значення і показати роль соціальних очікувань як одного з малодосліджених психологічних феноменів, вплив якого позначається як на конструктивних проявах, так і на деструктивних проявах професійного становлення та розвитку особистості.

Є низка досліджень про чинники, які сприяють професійному становленню та розвитку особистості, так і перешкоджають, у результаті чого фахівець може отримати емоційне вигорання чи професійну деформацію, що може закінчитися навіть професійною деградацією людини. Однак, на наш погляд, психологічний зміст, механізми та функції соціальних очікувань потребують скрупульозного дослідження в контексті професійного становлення та розвитку особистості. З соціальними очікуваннями людина повсякчас зв’язана, починаючи з вибору професії чи інших етапів її становлення як фахівця-професіонала. З роботою, професійним зростанням людина пов’язує добробут сім’ї, своє майбутнє, «завтрашній день», свій «слід на землі». Соціальні очікування – це проекції в майбутнє, орієнтири, які не дозволяють їй заблукати у вирі людського буття і допомагають знайти себе. З огляду на висвітлені міркування, очевидною є теоретична і практична актуальність запропонованої теми дослідження.

Мета статті полягає у висвітленні деяких особливостей дослідження соціальних очікувань особистості, зокрема в кризових умовах та критичних ситуаціях життя у контексті професійного становлення та розвитку особистості.

У науковій літературі знаходимо дослідження чинників, що негативно позначаються на професійному розвитку особистості: несприятлива соціально-економічна ситуація, низька організаційна культура праці, відсутність стійкого соціально-професійного інтересу до змісту трудової діяльності, недостатній рівень розвитку здібностей, професійно важливих рис, психофізіологічних властивостей. Урахування індивідуально-психологічних особливостей людини зводиться до профвідбору та створення індивідуального стилю діяльності (І. Бандурка, П. Гончарук, К. Гуревич, Є. Климов, В. Мерлін).

Психологи зазначають, що професійний розвиток супроводжується періодами регресу, дезадаптації, стагнації, кризами, деформаціями, а в окремих випадках і професійною деградацією людини (О. Андрієнко, С. Безносов, Р. Грановська, Л. Корнєєва, А. Маркова).

Аналізуючи причини, що перешкоджають професійному розвитку людини, А. Маркова вказує на віковий аспект і пов'язане з ним старіння, професійні деформації, професійну втому, емоційне вигорання, монотонію, тривалу психічну напруженість, зумовлену складними умовами праці, а також на кризи професійного розвитку.

А. Філіппов, аналізуючи психологічні механізми реалізації нововведень, виокремлює декілька типів психологічних бар'єрів: організаційно-психологічні, соціально-психологічні, когнітивно-психологічні та психомоторні. Психологічні бар'єри, безумовно, зумовлюють виникнення конфліктних ситуацій, викликають психічну напруженість, незадоволеність змістом праці, досягнутими результатами, організацією бізнес-процесів, управлінським складом організації.

Приходимо до висновку, що професійний розвиток – це не тільки вдосконалення, поступ вперед, але й руйнування, виникнення негативних тенденцій та розвиток професійно небажаних новоутворень. Проте, ті ж самі психологічні бар'єри можуть бути необхідним чинником, що забезпечує, активізує, виступає рушійною силою розвитку діяльності, а відповідно, і особистості (Р. Шакуров). Психологічні бар'єри можуть як сповільнювати, так і сприяти професійному розвитку особистості, вони є тією «перешкодою», яку необхідно долати на етапах професійного становлення особистості.

Соціальні очікування через перманентну апробацію коригуються. Спочатку на рівні когнітивної складової, потім емоційно-ціннісної та поведінкової, що засвідчує детермінований характер будь-яких змін, тобто їхню причинну зумовленість. Це приводить в дію такий складний психологічний механізм аналізу і синтезу соціально-психологічної реальності, як соціальні очікування особистості. Неправильно обрана професія негативно позначається не тільки на самооцінці та рівні домагань індивіда, а й може стати причиною пригніченого стану, депресії, психологічної кризи, прискорити процеси професійної деформації.

Соціальні очікування можуть завести особистість в кризові умови, критичну ситуацію життя. Зрозуміло, що це неадекватні соціальні очікування. Людина сама творить своє буття, свою суб'єктивну реальність. Ці ж соціальні очікування, а саме активна дієва позиція людини, яка реалізується через регулятивну функцію соціальних очікувань, може вивести її з цієї кризової ситуації, критичних умов життя і активізувати самореалізацію, творче процвітання, досягнення акме. Регулятивна функція соціальних очікувань – це здатність людини аналізувати свій внутрішній світ і на цій основі формувати відповідні регулятивні системи. Регулятивні системи змінюють сприйняття й ставлення як до самого себе, так і до оточуючих, і позначаються на змістових та динамічних характеристиках рівнів сформованості соціальних очікувань людини. Високий рівень сформованості соціальних очікувань сприяє досягненню професійної майстерності людини та її особистісної самореалізації, забезпечує розвиток особистості як суб'єкта самоактивності, сприяє подоланню будь-яких кризових умов та критичних ситуацій.

У *подальших наукових пошуках* акцентуємо увагу на ролі соціальних очікувань у формуванні світогляду особистості.

Пшенична Любов Василівна

к. наук з держуправління, доцент
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ МОЛОДІ ЯК ЗАВДАННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Соціалізація особистості продовжується протягом усього життя, а тому важливу роль у цьому процесі відіграють люди, у безпосередній взаємодії з якими проходить її життя: батьки, родичі, однолітки, учителі, лідери молодіжних організацій, школа, університет, армія, ЗМІ, партії, церква.

Молода людина – це особистість, а особистість – це результат соціального становлення особи, який проходить через подолання труднощів і накопичення власного життєвого досвіду. Вища освіта як соціальний інститут відповідає за своєчасну та адекватну підготовку молодої людини до повноцінного функціонування в суспільстві і виступає надзвичайно важливим чинником соціалізації молоді, бо, інвестуючи в особистість, сучасне українське суспільство забезпечує динамічність прогресивних змін в економіці й інших сферах суспільного життя, а значить, вища освіта стає важливим чинником соціальної стабільності та ефективного забезпечення зайнятості населення. Сприяючи економічному зростанню через вплив на продуктивність праці, університетська освіта забезпечує збільшення національного доходу, зменшення бідності, зростання рівня культури виробництва і споживання, підвищення якості життя людей, надає можливість молодій людині впевнено прямувати в майбутнє.

В сучасних умовах саме вища освіта все більшою мірою позиціонується молоддю як ресурс для соціальної мобільності і освоєння нових соціальних ролей. Процес і результат вищої освіти студента повинен бути націлений на відповідність потребам споживачів, досягненням науки, на формування здатності відповідати новим викликам суспільства, що трансформується. Тому студент, мотивований до кар’єрного зростання, повинен за допомогою системи адекватних методів, засобів і видів діяльності накопичувати певну сукупність знань,

компетенцій, формувати і розвивати здібності, уміння і навички, одержувати нові знання і ефективно діяти у виробництві, а також в інших сферах суспільного життя.

Соціалізація студентства у вищих навчальних закладах не зводиться до оволодіння тільки професійними знаннями, сьогодні актуальними стають проблеми різностороннього розвитку особистості, і, перш за все, тією атмосферою, яка панує в студентському середовищі, бо період навчання у вищому навчальному закладі, це початок самостійного життя.

Під час вступу до вишу у молодої людини починається інше життя. Життя, в якому він сам, методом проб і помилок, визначає, що добре, а що – погано, сам ухвалює рішення і несе за них відповідальність, приймає на себе позицію самостійності, згідно якої перед власними рішеннями молодої людини ніхто не владний. А це, у свою чергу, сприяє народженню зрілої самостійної особистості, здатної долати труднощі, не сподіваючись ні на кого.

Процес постійного самоменеджменту є основним інструментом для професійного розвитку, кар'єрного зростання, оскільки передбачає прагнення до саморозвитку у собі творчої особистості, акцент на постійному особистісному зростанні, самопізнанні, самовизначенні, самоуправлінні, самоудосконаленні, самоконтролі, самостворенні, самооздоровленні. Врешті решт – це є процес самореалізації себе в одному або кількох соціально обумовлених видах діяльності.

Отже, навчаючись у ВНЗ, молоді люди проходять черговий етап соціалізації в ході якого вони визначаються зі своїми соціальними ролями, займають певне місце в суспільстві. Тому можна констатувати, що університетська освіта сприяє соціальній і персональній ідентифікації людини, в процесі успішного перебігу якої формується зріла особистість здатна до самоуправління і самореалізації.

Сердюк Людмила Захарівна

д. психол. н., професор
Інститут психології імені Г. С. Костюка
НАПН України (м. Київ)

Соколюк Анна Олександрівна

науковий кореспондент
Інститут психології імені Г. С. Костюка
НАПН України (м. Київ)

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНИХ ТА ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ВНЗ

Становлення професіонала відбувається в єдності професійного й особистісного розвитку. Безумовно, особливості побудови людиною сценарію свого професійного життя залежить від її психологічних особливостей та якості фахової підготовки, проте майбутня професійна діяльність має беззаперечний вплив на особистісну динаміку, може стимулювати або, навпаки, руйнувати її особистісне зростання. А в контексті феномена саморозвитку особистості як суб'єкта діяльності, професійна діяльність набуває особливого значення як оптимальний чинник творчого саморозвитку. Отже, професійна діяльність є регулятором особистісного саморозвитку. Тому, очевидно, що особистісний і професійний саморозвиток взаємозумовлюють і взаємопосилюють один одного.

Визнання особистісноутворюючої функції провідної діяльності неминуче приводить до виділення в безупинному процесі становлення особистості періоду, пов'язаного з вибором, підготовкою до виконання і виконанням дорослою людиною одного типу діяльності – професійної [1]. Очевидним стає висновок про те, що *вибір професії* та *професійне самовизначення* особистості впливає на все подальше її життя, визначає успішність її самореалізації, соціалізації, кар'єрного та професійного зростання, тому ця проблема набуває особливої актуальності в психологічних дослідженнях та психологічній практиці. Ставлення до професії, мотиви її вибору, які відображають потреби, інтереси, переконання, ідеали, – надзвичайно важливі, а при деяких умовах і

визначальні фактори. Від них залежить успішність професійного навчання та становлення майбутнього фахівця. З цього приводу В. Д. Шадриков зазначав, що прийняття професії породжує бажання виконати її певним чином, породжує певну детермінуючу тенденцію і служить вихідним моментом формування психологічної системи діяльності [2]. Одним із головних джерел помилок у виборі професії, зазначає він, є *нечітка мета*, що призводить до перебування мотивації вибору професії у динаміці.

Особливу групу психологічних чинників, що виникають на різних етапах професійного шляху особистості, створюють кризи професійного становлення, які полягають у зміні темпу та вектора професійного розвитку особистості. Переживання кризи, як відомо, викликає перебудову психологічної структури особистості, зміну її соціально-професійної спрямованості [1]. Найчастіше фактором, що детермінує виникнення кризи, на будь-якій стадії професійного становлення виділяється соціально-професійна активність як почуття постійної незадоволеності собою та, пов'язаний з цим, пошук нових форм і способів саморозвитку в професійній діяльності, що породжує конфлікт із собою. Тому, породжуючи психічну напруженість, кризи стимулюють розвиток особистості, зокрема і професійний. Разом з тим, кризові періоди можуть мати два можливих «результати»: сприяти особистісному розвитку або вести до особистісної деградації. Зокрема, одним із деструктивних способів виходу із кризи є пошук шляхів реалізації себе у позапрофесійній діяльності (у побуті, хобі та ін.), а також прояв професійно небажаних якостей особистості. В той час як при конструктивному виході із кризи професійно небажані якості, зазвичай, долаються особистістю.

Звичайно, ефективність особистісного та професійного становлення студента потребує психологічного супроводу, підтримки та допомоги фахівців.

Література:

1. Зеер Э. Ф. Психология профессий: Учебн. пособие. – 3–е изд., перераб. и доп. – М.: Академический Проект, Фонд «Мир», 2005. – 336 с.
2. Шадриков В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности / В. Д. Шадриков. – М. : Наука, 1982. –185 с.

Степура Євгеній Вікторович

аспірант
Інститут психології ім. Г. С. Костюка
НАПН України (м. Київ)
Науковий керівник: Член-кор. НАПН України,
д. психол. н., професор Г. О. Балл

ДЕЯКІ ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ЛЮДИНИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ В УМОВАХ СУСПІЛЬНОЇ КРИЗИ

У намаганні зрозуміти динаміку суспільних криз на сучасному етапі розвитку суспільства не обійти питання впливу інформаційного простору на людину, оскільки саме інформація становить великою мірою основу сучасного суспільства. Знання загальних та часткових принципів сприймання й обробки інформації людиною є необхідною умовою успішного існування в період інформаційної війни, яка є одним із чинників виникнення суспільної кризи в нашій державі.

Психіка людини являє собою найбільш досконалу з відомих систем обробки інформації. Але розвиток технологій, базуючись на функціонуванні наших пізнавальних процесів, випереджає розвиток самих цих процесів (пам'яті, уваги, мислення тощо). В сучасних умовах діяльність людини відбувається в середовищі, яке характеризується високим рівнем складності, що особливо актуально в період суспільних струсів, тож наша система обробки інформації часто дає збій. Однією з найбільш частих реакцій на складність середовища є підміна поставленої задачі, що відбувається через використання скорочених процедур мислення – евристик, які часто можуть бути неадекватні для вирішення поставленої задачі, але дають змогу знайти хоч якесь рішення в ситуації перенавантаження інформацією. Наприклад, коли потрібно знайти ймовірність виникнення якоїсь події, то через складність даної задачі наша психіка може автоматично підмінити її запитанням: «Яку кількість тих чи інших подій я можу пригадати?». Потім, використовуючи евристику доступності, вона екстраполює частоту подій в своїх спогадах на ймовірність виникнення подій в реальності. Тож, закономірно, що ми робимо неправильні прогнози, якщо беремо за основу свої суб'єктивні враження, а не об'єктивні дані, які іноді буває дуже складно добути. Такі

особливості сприймання та запам'ятовування інформації дозволяють вдало маніпулювати психікою людини за допомогою засобів масової інформації, через застосування в медіаефірі яскравих, емоційних образів, що легко закарбовуються в пам'яті. Це часто використовується різними владними та комерційними структурами.

Взагалі існує проблема формування інформаційного простору – саме він створює образ реальності, виходячи з якого людина приймає рішення. Вважається, що на сучасному етапі розвитку цивілізації вже неможливо повною мірою контролювати інформацію. Це, зокрема, створює загрозу потрапляння небезпечних знань в руки осіб з низьким розвитком духовно-моральних якостей, з подальшим використанням цих знань для задоволення власних низьких потреб та реалізації різного роду маніакальних ідей. В недалекому майбутньому, як прогнозують деякі вчені, дана проблема може загрожувати самому існуванню людства.

Але все ж інформаційний простір можна якоюсь мірою контролювати опосередкованим чином, через знання особливостей людської психіки. Люди намагаються існувати в стабільному світі, вони не люблять різного роду невизначеності, двозначності, складності тощо. Забезпечення ілюзії стабільності дає змогу зумовлювати великою мірою поведінку членів суспільства (адже вибір на користь невизначеності є характерним для творчих особистостей, які становлять меншість у суспільстві). Винятком є ситуації суспільних криз, коли реалії існування стають нестерпнішими за невизначеність. Але після суспільних криз люди часто особливо піддаються бажанню «стабільної картини світу», коли прості відповіді здаються надійними покажчиками подальшого шляху розвитку суспільства.

Інформаційний простір – це, перш за все, простір симуляції реальності, що створює загрозу замінити певними симулякрами саму реальність і відкриває поле до виникнення аддикцій. Крім відомих залежностей від комп'ютерних ігор, соціальних мереж тощо, з розвитком інформаційних технологій будуть з'являтися і нові види залежностей. Особливо небезпечною в даному плані є залежність від певної інформації, яка створює контекст комфортного існування людини в світі. Також розвиток реалістичності симулякрів може призводити до психологічних травм, які не будуть відрізнятися від травм, спричинених реальними

подіями. Хоча в той же час, як вказує А. П. Назаретян, віртуальний простір в майбутньому може стати надійним засобом вивільнення агресії, що сприятиме стабільності у суспільстві.

Хоча віртуальна реальність на сьогоднішній день не може підмінити дійсність, світобачення та рішення багатьох людей опосередковуються штучно створеними симулякрами дійсності, які не мають під собою реальної основи і не витримують критичного раціонального аналізу. Постає проблема всебічного вивчення закономірностей впливу засобів масової інформації на психіку людини та використання уже відомих, і, треба сказати, не таких уже малих знань в даній сфері, для просвіти населення відносно впливу пропаганди та підміни реальності фікціями. На жаль, на сьогоднішній день дуже мало проектів, спрямованих на вироблення у населення критичного мислення відносно соціально-політичної сфери. Наслідки такого стану речей яскраво проявилися в умовах гібридної війни. Взагалі, розвиток демократичної держави є неможливим без розвитку у її громадян критичного мислення як основи прийняття рішень. І психологія повинна відіграти тут провідну роль як джерело знань про закономірності впливів на психіку людини та протидії небезпечним впливам.

Стець Галина Юріївна

магістр
Дрогобицький державний педагогічний університет імені І. Франка (м. Дрогобич)
Науковий керівник: к.філософ. наук, доцент Стець В. І.

РИЗИК ЯК СИТУАТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Екстремальні умови та кризові ситуації життєдіяльності часто пов’язані з функціонуванням особистості в умовах невизначеності і поведінковим ризиком. У деяких випадках невиправдано ризикована поведінка свідомо ставить особистість у екстремальні умови (створює ці екстремальні умови), в інших же випадках, навпаки, особистісна схильність до ризику забезпечує більш ефективне функціонування.

Прагнення до переживання нових відчуттів на психологічному рівні тісно пов'язане з прагненням до гострих відчуттів і прагненням до ризику. У психології ризик найчастіше визначається, як ситуативна характеристика діяльності, яка полягає у невизначеності її результату і в можливих несприятливих наслідків у випадку неуспіху. Можна виділити три підходи до розуміння ризику: 1) ризик як міра очікуваного неблагополуччя при неуспіху в діяльності; 2) ризик як дія, що загрожує суб'єкту втратою; 3) ризик як ситуація вибору між двома можливими варіантами дії – менш привабливим, однак більш надійним, і більш привабливим, але менш надійним.

В житті ми вживаємо поняття «готовність до ризику» і «схильність до ризику». Як ці поняття співвідносяться між собою?

Поняття «схильність до ризику» включає уявлення про диспозиційний особистісний ризик як індивідуальну властивість, розрізняють поведінку людей в однотипних завданнях; в дослідницькій психологічній літературі воно пов'язане з описом характеристик, що асоціюються з імпульсивністю і зниженням самоконтролю. «Ситуація з ризиком» включає в себе, принаймні, три елементи: невизначеність події (ризик можливий тільки тоді, коли можливий не єдиний результат); можливість – ймовірність і величина втрати (хоча б один варіант може бути небажаним); а також значимість для суб'єкта («ціна ризику»), тобто те, чим готовий заплатити суб'єкт за готовність йти на ризик – очікувана величина втрат.

Джерела виникнення невизначеності різноманітні: спонтанність природних явищ та стихійні лиха; людська діяльність; взаємовплив людей, який носить невизначений та неоднозначний характер; науково-технічний прогрес. Джерелом невизначеності є також внутрішні і суб'єктивні чинники. Ситуація невизначеності змушує людину робити прогноз про ймовірність успіху або невдачі.

Сприйняття ситуації як ризикованої залежить від індивідуально-психологічних, психофізіологічних, мотиваційно-вольових особливостей суб'єкта; від значимості для нього діяльності, в якій виникає дана ситуація, місці даної ситуації в контексті діяльності, ролі ситуативного результату в процесі досягнення мети діяльності. Метою ризику може бути або

досягнення успіху в справі (ризик заради успіху), або вибух адреналіну (ризик заради нових відчуттів).

Ризик може бути також мотивованим і невмотивованим. Позитивний ризик адаптивний, приносить індивіду певну вигоду, стимулює до досягнення поставлених цілей, формує почуття задоволення. Негативний ризик деструктивний, веде до руйнування і деградації особистості. Мотивований ризик передбачає отримання ситуативних переваг у діяльності і розрахований на ситуативні переваги зі сторони, яка приймає ризиковане рішення. Невмотивований ризик не має раціональних підстав і проявляється в процесі творчості або інтелектуальної активності.

Адекватне, або неадекватне сприйняття ризику, правильна, або помилкова оцінка факторів ризику є найважливішим елементом механізму формування поведінкових стратегій, на підставі якого здійснюється особистісний вибір щодо реалізованої життєвої стратегії.

Визначальним фактором для вибору поведінкової стратегії, пов'язаної з ризиком, є намір, обумовлений в свою чергу двома незалежними факторами: соціальним оточенням і самоефективністю, яка визначається, в свою чергу, очікуваним результатом і особливостями сприйняття ризику.

Незважаючи на наявну різницю в механізмах адекватного і неадекватного ризику у індивіда, мабуть, існує, і в тому і в іншому випадку, ненаситна потреба в ризику.

Прийняття ризику є одним з компонентів життєстійкості поряд з залученістю і контролем. Життєстійкість визначається як здатність людини повертатися до нормального стану після потрясінь, своєрідна «пружність» – здатність «гнутися, але не зламатися», пов'язана з почуттями власної гідності і впевненості, вірою у здатність досягти результату, здатністю адаптуватися до змін.

Життєстійкість пов'язана зі стійким переживанням людиною своїх дій і подій, які відбуваються навколо, як цікавих і радісних, як результатів особистісного вибору та ініціативи і як важливого стимулу до засвоєння нового (прийняття ризику). Очевидно, що одні люди більш життєздатні, ніж інші. Але життєстійкість – це не фіксована якість, а, скоріше, динамічний процес, по-різному діє на різних етапах життя. Прийняття

ризику – переконаність людини в тому, що все те, що з нею трапляється, сприяє її розвитку за рахунок знань, які вона отримує з досвіду, – неважливо, позитивного чи негативного. Мала схильність до ризику, відраза до ризику, неприйняття ризику, можуть бути пов'язані з нереальною ілюзією контролю, яка пригнічує відчуття тривоги, яке в іншому випадку могло б попередити про небезпеку.

Таким чином, схильність до ризику і пошук нових відчуттів можуть бути суттєвими детермінантами поведінки особистості в екстремальній ситуації. Знання феноменології цих утворень може забезпечити ефективне управління і прогнозування поведінки людини в складних умовах життєдіяльності.

Феінер Катаржина

доктор музичних наук
Краківська Академія музики
(м. Краків, Польща)

ДО РОЗВ'ЯЗАННЯ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ ДОСЛІДЖЕННЯ МУЗИКАЛЬНОСТІ І МУЗИЧНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ

Одним із напрямків сучасної культури і мистецтва, що найбільш інтенсивно розвивається є музика, яка перетворилася сьогодні на цілу індустрію. При цьому продовжують залишатися і класичні музичні школи. Сучасні музиканти мають великий спектр докладання своїх інтересів і зусиль – від класичної музики до новітніх течій в шоу-бізнесі. Проте це створює і певні ускладнення, адже попит серед споживачів музичної індустрії охоплює лише деякі напрямки. Надаючи суб'єктам праці музичної індустрії певні переваги (різноманітність можливості творчої реалізації), дана професія має й певні обмеження (непередбачуване працевлаштування та кар'єра).

У 1946 році вийшла книга Ревеса «Введення в музичну психологію», в якій розмежовувалися поняття музикальність і музична обдарованість. Зокрема стверджувалося, що музична обдарованість включає музичність. Визначення музикальності Ревес не дав, проте висловив цінну думку, що це поняття включає здатність естетично насолоджуватися

музикою [1, с. 20-21]. Слід відзначити працю Теплова «Психологія музичних здібностей», опубліковану в 1947 році, де вказувалося, що музикальність – це «емоційна чуйність на музику». Її не можна звести до однієї або декількох здібностей. Музикальність – це «особливий комплекс індивідуально-психологічних особливостей, потрібних для занять музичною діяльністю», визначав Теплов. Зауважувалося, що людина народжується тільки з задатками музикальності, але якщо задатки є, то вона піддається розвитку. Теплов виділяв більш загальні і більш приватні моменти в розвитку музикальності: 1) багатство і ініціативність уяви, здатність емоційно занурюватися в музичне переживання, вольові особливості; 2) специфічні музичні здібності. Так само як і Ревес, Теплов розмежував поняття музикальності та музичної обдарованості [1, с. 21]. Разом з тим, на думку більшості психологів, які займаються музичною психологією, вичерпної відповіді на питання про те, що обумовлює різницю у розвитку музичних здібностей у різних людей досі не існує.

Сучасна наука розглядає музикальність не тільки як концентрацію емоційного, але й інтелектуального. К. В. Тарасова вважає, що «комплекс музикальності являє собою багаторівневу систему власне музичних загальних і приватних здібностей, відповідальних за формування художнього музичного образу» (Тарасова К., 1988). Це комплекс властивостей особистості, що виник і розвивається в процесі зародження, створення та освоєння музичного мистецтва.

Суть музикальності до кінця не з’ясована. Однак сьогодні можна з упевненістю сказати, що музикальність не можна розглядати як один з різновидів музичних здібностей, оскільки природа основних музичних здібностей і музикальності різна. В основі музикальності лежить синестезія – здатність психіки людини до міжчуттєвих асоціацій (інтермодальних). Завдяки синестезичній природі музикальності людина здатна сприймати музику як специфічну інформацію, наповнену різноманітними сенсами, тобто музикальність служить розумінню. На відміну від цього основні музичні здібності – лише більш-менш тонкі провідники музичної інформації та засоби її відображення та зберігання в психіці людини. Осягнення ж сенсу відбувається саме завдяки

музикальності. Однак наявність яскравих музичних здібностей часто свідчить і про присутність музикальності [1, с. 22].

Таким чином, професія музиканта має чимало специфічних психологічних характеристик, для професії музиканта важливі такі особистісні якості, як: терплячість; оригінальність; наполегливість; інтуїтивність; цілеспрямованість; емоційність, а також такі здібності та навички як: музичні здібності (гарний музичний слух, музична пам'ять, почуття ритму); добре розвинена моторна пам'ять (пам'ять на рухи); креативність, творчість; швидкість реакції; розвиток дрібної моторики рук (гнучкість, чіткість рухів кистей рук і пальців); здатність до імпровізації; артистичні здібності.

Література:

1. Овсянкина Г. П. Музыкальная психология / Г. П. Овсянкина. – М.: «Союз художников», 2007 – 240 с.

Федорова Євгенія Валентинівна

викладач кафедри практичної психології
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

КРИЗА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СИСТЕМНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

Соціально-політична і економічна ситуація в Україні впродовж останніх років (2013–2015) є перманентно кризовою. Відтак майже у всіх сферах суспільного життя спостерігаються прояви соціально-психологічної дезадаптації особистості, спричинені реальною або потенційною загрозою блокування або незадоволення її фундаментальних потреб.

Говорячи про сучасну загальну кризу адаптації до життя (перешкоди в досягненні життєво важливих цілей, втрата значущих цінностей або загроза втрати, перегляд і переосмислення пріоритетів і цінностей), неможливо оминути феномен національної ідентичності, що зазнавав певних змін упродовж останніх двадцяти років, залишаючись при цьому явищем глибоко кризовим.

Криза національної ідентичності та її прояви постійно привертали увагу науковців (В. Васютинський, О. Гнатюк, А. Дербак, А. Колодій, І. Курас, Г. Лозко, О. Майборода, Л. Нагорна, О. Проскуріна, Ю. Римаренко, П. Ситник, М. Степико та ін.). Так, Г. Лозко зауважував, що конфлікт самовизначення особистості (самовизначень громадян) пояснюється відсутністю глибинного ядра, «що притягує кровноспоріднені елементи». Криза національної ідентичності не зникала ніколи, періодично посилювалася внаслідок суспільно-політичних зрушень, модернізаційних перетворень. Саме низка політичних криз спричинила загострення ідентифікаційної кризи 90-х років, де національна ідентичність виступала передусім конфліктогеном.

Так, першим кризовим етапом (і наслідком політичної кризи) за часів незалежності можна вважати руйнування «радянської ідентичності» з одночасним збереженням ностальгічних настроїв у частини людей старшого покоління, переважно російськомовних. Характеризуючи цей етап, М. Степко (2011) зазначав, що етнонаціональне відродження країни збіглося з економічними трансформаціями суспільства, внаслідок чого всі звичні, напрацьовані традиційною та радянською культурою цінності й відносини вступили в суперечність із відносинами, сформованими на основі ринкової економіки. Другим етапом кризи національної ідентичності стала Помаранчева революція із притаманним їй посиленням регіональної ідентичності і подальшим згортанням демократичних процесів та глибоким соціальним розчаруванням. Третій етап кризи ідентичності проявився через небажання сучасної молоді вважати себе українцями. Викривлення національної ідентичності було зумовлене насамперед скептицизмом щодо можливості розбудови європейської демократичної держави, недовірою до влади, відсутністю соціальних гарантій і браком моральної захищеності громадян.

Проте становлення національної ідентичності упродовж усього періоду ускладнювалося сильним впливом пострадянського менталітету, боротьбою прозахідного і проросійського векторів у соціально-політичному та економічному розвитку країни.

Одним із показників можливості послаблення кризи національної ідентичності є ставлення російськомовних українців до українізації. В. Васютинський пропонує розуміти українізацію як один з аспектів

інтеграції суспільства, почасти мовної, почасти ментальної, головною ознакою якої є не тотальний перехід на українську мову, а посилення прихильності до проукраїнських процесів, зміна ставлення до всього українського (мови, культури, держави, незалежності тощо) на все більш позитивне.

В контексті викладеного становлять інтерес думки учнів початкової і старшої школи, які брали участь в опитуванні «Я і Україна» (186 учнів, серпень 2012 р.). «Бути українцем означає бути або зомбі, або аватаром…» – таким був підсумок аналізу анонімних анкет учнів. Для однієї частини респондентів бути українцем означає «смітити і їсти сало», для іншої – «витримувати всі суспільні злами» і бути до всього готовими. Це можна вважати першим ідентифікаційним поділом.

На думку О. Шнеєра, для нашої країни характерний також поділ населення за складом характеру і типом мислення: виділяються три типи – західний, східний і південний. Проблему дослідник вбачає в тому, що «за час незалежності ми навіть не намагалися говорити про те, що наше різноманіття може працювати на користь держави… В основному працювали на поділ… Варто було б замислитися над тим, що може об'єднати наших людей в межах власної незалежної держави».

Нинішня криза національної ідентичності спричинена кризовою соціально-політичною ситуацією, яка засвідчила появу загальнонаціональної ідеї – творення громадянського суспільства (на противагу попередній ідеї – «виживання громадянина в суспільстві»), орієнтованого на загальноєвропейські цінності. При цьому чинником, який консолідував поліетнічне суспільство, стала агресія сусідньої держави. Зростання національної свідомості, кардинальні зміни в ментальності українців (у тому числі російськомовних) є відповіддю на виклики часу. Відтак, однією з основних характеристик сучасної ситуації є криза ідентичності, яку переживають російськомовні українці. В. Васютинський стверджує, що російськомовні українці і навіть етнічні росіяни можуть бути прихильниками радше українських, ніж російських цінностей, можуть обстоювати віддалення України від Росії: «Сьогодні більшість російськомовних українців переживає кризу ідентичності. З-поміж її основних складників – українського, російського та регіонального –

російський зазнає найбільш болісної трансформації… Зате зростає ідентичність українська…».

Відтак, глобалізаційним і військово-політичним викликам українське суспільство має протиставити нову українську модель національної ідентичності, яка б, подолавши «радянську ідентифікацію» і увібравши в себе прагнення до спільної із західноєвропейськими сусідами європейської ідентичності, представила б носія етнокультурної, національної спільності.

Чернявская Валентина *(Valentyna Cherniavska)*

практический психолог, студентка
отделения: шведский язык
Народный университет
«Короткий путь» (г. Токсфорш, Швеция)

МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ПОСЛЕДСТВИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТРЕССА

В кризисных условиях и критических жизненных ситуациях человек сталкивается со стресс-факторами высокой интенсивности, которые естественным образом влияют на его здоровье, личную жизнь и профессиональную деятельность. Любой кризис или критическая жизненная ситуация затрагивают профессиональную деятельность субъектов труда. При этом под влиянием стрессогенных факторов в процессе профессиональной деятельности у субъектов труда появляется профессиональный стресс. Изначально под воздействием стресс-факторов умеренной интенсивности происходит накопление рабочего стресса, в результате чего возникают различного рода депрессивные состояния (плохое настроение, дискомфорт; заторможенность мышления; утомленность; суицидные мысли; истерики). Помимо этого, в результате воздействия экстремальных факторов возможно возникновение таких острых стрессовых реакций, как раздражительность, учащенное сердцебиение, нервный озноб; неспособность действовать правильно, плач и беспокойство, истощение и др. В результате может наблюдаться развитие симптомокомплекса посттравматических стрессовых расстройств.

Отметим, что в профессиональной деятельности влияние стресс факторов может проявляться в виде: снижения производительности труда; негативных изменений психики человека, приводящих к профессиональным болезням; утраты ценностных мотивов к труду, а именно изменений мотивационных характеристик труда; формирования внутреннего дискомфорта; профессионального выгорания.

Психологи выделяют первичные, вторичные и третичные последствия профессионально стресса. К первичным относятся: утомление и переутомление; эмоциональный стресс; различные психо-невротические реакции и острые стрессовые расстройства. Вторичные последствия профессионального стресса, как правило, возникают в результате неуспешных попыток устранения стрессовых реакций: состояние профессионального выгорания; посттравматические стрессовые расстройства; злоупотребление алкоголем; повышенная агрессивность; депрессивные состояния; душевные угнетения. Третичные последствия профессионального стресса, такие как повышенная текучесть кадров, дисциплинарные нарушения; социальная апатия и пессимизм, повышенная конфликтность, ухудшение морально-психологического состояния в коллективе, внутрисемейные проблемы, неудовлетворенность работой, возможность суицидов, проявляются через длительный промежуток времени в результате дезадаптации, которая характеризуется снижением качества и эффективности социального функционирования человека как субъекта труда.

Таким образом, в кризисных и критических ситуациях жизни субъекты труда должны быть способны проявлять психологическую устойчивость, позволяющую им сохранять способность к продуктивной и эффективной деятельности. В связи с чем особенно актуальным является вопрос организации квалифицированной психологической помощи в виде психологической подготовки, как системы целенаправленных действий по формированию и развитию психологической готовности и психологической устойчивости субъектов труда для выполнения профессиональной деятельности в особых условиях.

Чижиченко Наталія Миколаївна
викладач кафедри практичної психології
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Сучасний стан дослідження саморегуляції поведінки відносить зазначений феномен до вольових якостей (Є. П. Ільїн, А. П. Рудик, Е. К. Фещенко), саморегуляції діяльності (Л. С. Виготський), волі (І. Д. Бех, У. Джеймс, С. П. Рубінштейн).

А. П. Рудик вважала, що існують позитивні і негативні типологічні особливості волі. До перших належать міцна нервова система (сила, рухливість та врівноваженність нервових процесів), до негативних – протилежні типологічні особливості. Так А. П. Рудик, стверджувала, що «позитивні вольові якості (сміливість, рішучість, стійкість) притаманні спортсменам з міцною, врівноваженою та рухливою нервовою системою, у той самий час, негативні вольові якості (нерішучість, слабовілля, страх) мають структурні особливості слабкої нервової системи» [5, с. 14]. Однак, усі вольові якості мають тришарову структуру. До першого рівня належать природні здібності – нейродинамічні особливості на які накладається другий шар – вольове зусилля, яке ініціюється й стимулюється соціальними та особистісними факторами третього шару (мотиваційною сферою, моральними принципами). Отже, чим більшою є сила потреби і бажання, тим вищий ступінь розвитку вольової якості.

На думку С. П. Рубінштейна, вольова регуляція необхідна для утримання на певний час у полі свідомості об’єкта роздумів людини [4]. Воля бере участь у регуляції основних психічних функцій: відчуттів, сприйняття, пам’яті, мислення, мови. Розвиток цих процесів від нижчих до вищих означає визнання людиною вольового контролю над ними. Вольова дія пов’язана з усвідомленням мети діяльності, її значущості, з підкоренням меті здійснюваних функцій. У разі необхідності роль волі може полягати в пошуку певного сенсу, водночас, підвищуючи цінність цієї діяльності.

Саморегуляція людини відбувається шляхом свідомого вибору способу дій у певній ситуації. Особистість покладається на внутрішні прагнення та аналізує умови, що склалися. О. Є. Дергачева пов'язувала саморегуляцію людини з визначенням позитивного стилю мислення людини, дослідниця наголошує зв'язок цього психічного явища з психічним здоров'ям та особистісним зростанням [2, с. 9]. Тому, психічно здорова особистість здатна самостійно визначати й контролювати події свого життя. На думку вченої, особистісна автономія може бути характеристикою щасливого, гармонійно розвинутого, особистісно дозрілого індивіда, оскільки пов'язана з високим рівнем інтегрованості «Я», відкритістю до досвіду, з диференційованим ставленням до подій і до власної поведінки. Людина з високим рівнем автономії не використовує захисних механізмів і здатна щиро виявляти негативні емоції та менше за інших використовує проекції на людей.

«Ми тільки тоді можемо говорити про формування особистості, – писав Л. С. Виготський, – коли відбувається оволодіння власною поведінкою» [1, с. 225]. Уміння володіти власною поведінкою – важлива властивість зрілої, дорослої людини та показник високого рівня саморегуляції особистості.

Аналіз досліджень В. Г. Ромека показав існування взаємозв'язку саморегуляції і впевненості у собі. Впевненість, як зазначає В. Г. Ромек, це «…позитивна суб'єктивна оцінка індивідом власних навичок і здібностей як достатніх для досягнення значущих для нього цілей і задоволення потреб» [3, с. 142]. У цьому визначенні словосполучення «позитивна суб'єктивна оцінка» тотожне поняттю «впевненість у собі», що означає здатність людини до саморегуляції поведінки, контроль перебігу подій і збереження рівноважного емоційного стану не тільки в ситуаціях успіху, а й у разі поразки. Інакше кажучи, впевнена оцінка власної поведінки в різних за результатом подіях, дозволяє контролювати власні емоції і поведінку.

І. С. Толкунова вважала впевненість у собі фундаментальною умовою повноцінного оволодіння собою. Зазначене психологічне утворення входить до структури здатності прогнозувати результати своєї

життєдіяльності [6]. Цей факт доводить взаємозв'язок впевненості у собі і структурних компонентів оптимізму.

Отже, впевненість у собі впливає на вибір стратегій у досягненні цілей відповідно до внутрішніх особистісних змістів. Для формування цієї властивості важливим є не стільки об'єктивний життєвий статус, скільки суб'єктивна позитивна оцінка результатів власних дій і оцінка з боку значущих людей. Позитивні оцінки й ефективність власних навичок саморегуляції визначають соціальну сміливість у висуванні й вирішенні нових цілей і завдань. Впевненість у собі характеризується відкритістю в міжособистісних стосунках. Впевнений вияв власних почуттів і думок у конкретній соціальній ситуації може впливати на подолання страху, що після одноразового виникнення міцно закріплюється і стає домінуючим почуттям, яке блокує активність людини. Тому раціональність думок впливає на рішучість і впевненість дій особистості.

Література:

1. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6 т. / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1982–1984. – Т. 4 : Детская психология // под ред. Д. Б. Эльконина. – 1984. – 432 с.
2. Дергачева О. Е. Личностная автономия как предмет психологического исследования: автореф. дис. … докт. психол. наук: спец. 19.00.01 «Общая психология» / О. Е. Дергачева; МГУ. – М., 2005. – 20 с.
3. Ромек В. Г. Уверенность в себе как социально-психологическая характеристика личности : дис. … канд. психол. наук : 19.00.05 / В. Г. Ромек. – Ростов-на-Дону : Изд-во РГУ, 1997. – 251 с.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 720 с.
5. Рудик П. А. Психология воли спортсмена / П. А. Рудик. – М., 1968. – 140 с.
6. Толкунова І. Феномен впевненості як детермінанта діяльності / І. Толкунова // Соціальна психологія. – 2006. – №3 (17). – С. 102-107.

Чуб Ігор Андрійович

полковник служби цивільного захисту,
д. техніч. н., професор, начальник кафедри
пожежної профілактики в населених пунктах
Харківський Національний університет
цивільного захисту України (м. Харків)

СТРЕСОСТІЙКІСТЬ ЯК УМОВА КОНСТРУКТИВНОГО РЕАГУВАННЯ РЯТУВАЛЬНИКІВ В КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЯХ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Будь-яка потенційно-небезпечна ситуація сприймається людьми як ситуація кризова, а отже стресова. Наше сьогодення сповнене психотравмуючими подіями, які зумовили суттєві зміни в поведінці, пізнавальній та емоційно-вольовій сфері. Події останнього року були сповнені психотравмуючими ситуаціями, що шокували людей, підштовхуючи їх до дезадаптивної поведінки, сприяючі появі психосоматичних та нервово-психічних розладів. Саме тому, подолання стресів (формування стресостійкості) стає однією з найбільш актуальних проблем.

Стрес, якого сьогодні зазнають пересічні громадяни України, обумовлений складними соціальними обставинами та подіями. На психологічному рівні реакціями на стрес є цілий комплекс негативних емоційних переживань (страх, тривога, гнів, ворожість, образа, занепокоєння, злість, невдоволення тощо).

Сьогодні науковці акцентують увагу громадськості на необхідності підготовки людей до дій в критичних ситуаціях, формуючи у такий спосіб стресостійкість. При цьому зауважується, що при формуванні стресостійкості увага повинна бути сконцентрована на факторах, які дозволяють людині керувати стресом, використовувати його позитивні можливості, внаслідок чого зміцнюється і зберігається здоров’я.

Виокремлюють два напрямки формування стресостійкості: вивчення стресових факторів і корекція умов, а також розвиток особистісних механізмів стресостійкості в спеціально створених умовах. Психологи доводять, що стресостійкість сприяє тому, щоб кризові ситуації не викликали стресову реакцію, а переживання стресу супроводжувалось мінімальними фізіологічними і психологічними втратами і максимально можливими психологічними надбаннями людини.

В умовах соціальної нестабільності на особливу увагу заслуговують такі характеристики стресостійкості як: оптимізм (позитивне мислення); оволодіння стратегіями подолання негативних емоцій; безумовне прийняття себе. Сприяти їх розвитку можна за допомогою психотренінгу. До ефективних тренінгових вправ належать методи мозкового штурму, арт-терапії, психодрами (моделювання стресових ситуацій), релаксації, тощо. Проте необхідно пам'ятати, що кожна людина має свої індивідуальні поведінкові способи боротьби зі стресовою напругою і виснаженням (стомленням).

Отже, потенційно-небезпечні ситуації кризового сьогодення є стрес-факторами в життєдіяльності людей, оскільки викликають емоційний та інтелектуальний стрес.

Шевченко Катерина Олександрівна
аспірант Інституту психології імені
Г. С. Костюка НАПН України (м. Київ)

КРИЗА ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ФОРМУВАННЯ ФАСИЛІТАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА

Сьогодні перед освітньою теорією і практикою ставиться завдання осмислення динамічних змін в суспільстві, науці і культурі й вибору ціннісних орієнтирів розвитку та перетворення освітньої сфери. Гуманістичні тенденції української освіти несуть ідею самоцінності особистості, її духовного світу, актуалізуючи суб'єкт-суб'єктний підхід до взаємодії педагога з учнями та управління їх навчальною діяльністю. Тому на сучасному етапі розвитку освіти значний науковий інтерес викликає становлення компетентностей сучасного педагога-професіонала, зокрема його фасилітативної компетентності.

Педагогічна фасилітація передбачає актуалізацію індивідуального досвіду учасників, взаємодію та взаємотрансляцію індивідуальних контекстів розуміння навчальної інформації, необхідність і можливість оперативного та індивідуально мотивованого застосування оновленого досвіду, тобто становлення суб'єктності як стильової характеристики навчальної діяльності.

Дослідження феномену фасилітації ми знаходимо у працях В. Абрамова, І. Авдєєвої, О. Андрєєва, А. Болотової, О. Врубльовської, О. Дімової, О. Кондрашихіної, О. Левченко, П. Лушина, Г. Межиної, Л. Петровської, О. Шахматової та ін. У системі координат сучасної психолого-педагогічної науки фасилітація розглядається як спрямування творчої діяльності педагога на створення оригінальної освітньої практики, розвивального середовища, яке актуалізує індивідуальний досвід учасників взаємодії, їх конгруентне самовираження у спілкуванні, сприяє гармонізації стосунків партнера з мікро- та макросередовищем.

Роль фасилітатора потребує від педагога умінь слухати, спостерігати і запам'ятовувати як хід подій, так і стиль поведінки, налагоджувати просту і плідну комунікацію між членами навчальної групи, сприяти створенню моделі ефективної поведінки тощо. Як професійне психологічне новоутворення фасилітативна компетентність інтегрує в собі індивідуально-психологічні особливості емоційної, інтелектуальної та поведінкової сфер та проявляється у міжособистісній взаємодії, позитивно впливаючи на педагогічну діяльність.

Фасилітативний педагог оперативно реагує на суспільні зміни та здатен до виявлення проблем власної професійної діяльності й пошуку шляхів подолання професійних труднощів за рахунок активізації внутрішніх ресурсів. Одним із визначальних орієнтирів такого пошуку є його професійна ідентичність, що розвивається протягом всієї його кар'єри.

Професійна ідентичність – це динамічна система, яка розвивається нелінійно в процесі професійної освіти та активного розвитку професійної компетентності і впливає на ціннісно-смислову сферу, удосконалення професійної майстерності майбутнього спеціаліста. Фундаментальні теоретико-емпіричні підходи до аналізу проблеми ідентичності були закладені такими дослідниками як А. Адлер, Е. Еріксон, Дж. Марсіа, Дж. Мід, Г. Теджфел тощо. Сьогодні увагу привертає різнобічне вивчення ідентичності та її кризи у працях низки вчених, серед яких В. Агеєв, В. Зливков, Н. Іванова, Л. Клочек, І. Кон, К. Коростеліна, В. Москаленко, Т. Титаренко, Л. Шнейдер та ін.

Ми трактуємо ідентичність як відповідність «образу Я» його життєвому втіленню, систему, яка має складну ієрархічну структуру

та передбачає усвідомлення і оцінювання особистістю своєї приналежності до соціальної групи. Професійна ідентичність у єдності своїх когнітивного, емоційно-оцінного та поведінкового компонентів постає як результат процесів професійного самовизначення і самоорганізації. Вона характеризується прийняттям індивідом провідних професійних ролей, ціннісних позицій і норм та сприяє проектуванню свого професійного майбутнього.

Дослідники підкреслюють, що професійна ідентичність педагога виконує такі функції, як розвиток «професійного почуття», тобто емоційного прийняття себе людиною, яка займається певною справою, усвідомлення своєї ментальності, упевненість у професійній належності, самостійності й ефективності, переживання професійної цілісності та визначеності. Професійну ідентичність характеризує приєднання та накладання образу професії (зі всіма її закономірностями) на особливості конкретної особистості.

Розвиток професійної ідентичності неминуче проходить через кризу, проблема якої активно сьогодні обговорюється. Р. Мей стверджує, що криза є тим необхідним засобом, який виштовхує людину з неусвідомленої залежності від зовнішніх догм і змушує знайти голу правду про саму себе, що може бути твердим ґрунтом для подальшого розвитку. Тобто, особистість переживаючи кризи, піднімається на вищий рівень розвитку, ініціює нові перспективи особистісного зростання та самоактуалізації. Мірою становлення особистості як суб’єкта власного життя створюються передумови для актуалізації її потенцій.

Криза професійної ідентичності є певним перехідним етапом, протягом якого змінюються способи детермінації професійного розвитку, змінюються кар’єрні плани, реконструюються професійні цілі тощо. Оскільки педагогічна фасилітація визначає специфіку та спрямованість професійної діяльності вчителя, вона впливає відповідно на структуру його професійної ідентичності. В ході переживання вчителем криз відбувається перебудова смислових структур професійної свідомості, перехід особистості на якісно новий рівень сприймання, рефлексії та оцінювання себе в умовах фахової діяльності. Відтак кризи ідентичності, спричинені, наприклад, протиріччям між системою підготовки педагогів у руслі авторитарної педагогіки та декларованою гуманізацією освіти,

можуть стати одним із рушійних факторів формування фасилітативної компетентності майбутнього педагога. Призначенням таких криз стає стимуляція педагога до професійного саморозвитку та самореалізації. Однак, втілення цього призначення відбувається за умов використання педагогом конструктивної стратегії подолання кризи, яка полягає в активному пошуку нових шляхів ідентифікації. Зниження інтересу до нового, відсутність бажання працювати за фасилітативними педагогічними технологіями на суб'єкт-суб'єктній парадигмі начальної діяльності, значно ускладнюють протікання кризи та формування нових одиниць ідентичності. Така деструктивна стратегія провокує соціально-психологічну дезадаптацію, професійну стагнацію та деформацію, а також може призвести до професійного маргіналізму – відсутності внутрішньої належності до професійної етики і в плані ідентичності самосвідомості, і у сфері реальної поведінки.

При цьому слід відмітити, що більшість вчених відмічають парадоксальний, на перший погляд, момент: професійна ідентичність педагога найчастіше визначається як закрита, тобто така, що характеризується відсутністю внутрішньої конфліктності та прагнення до саморозвитку, схильністю до захисту свого «Я». Активна комунікативна діяльність, обумовлена професійною специфікою, виступає тут, на нашу думку, фактором, що змушує педагога захищати межі власного «Я». Цей чинник, безумовно, впливає на формування його фасилітативної компетентності як професійного новоутворення, необхідного для становлення професійної ідентичності сучасного педагога.

Прослідковуючи глибокий зв'язок між становленням професійної ідентичності педагога та формуванням його фасилітативної компетентності, підкреслимо двобічність такого зв'язку. Так, фасилітативна компетентність як стрижнева характеристика професіоналізму педагога постає однією з умов розвитку професійної ідентичності вчителя. З іншого боку, розвиток фасилітативної компетентності може стати новим сенсом професійної діяльності, способом усвідомлення її суті, а відтак – формування нових одиниць ідентичності.

Перспективи дослідження особливостей формування фасилітативної компетентності як умови розвитку професійної ідентичності педагога та фактору творення нових одиниць ідентичності, полягають у подальшому

поглибленому вивченні процесу становлення та функціонування механізмів професійної ідентичності педагога-фасилітатора з урахуванням індивідуальних та статевих відмінностей, а також у побудові психодіагностичних методик дослідження цього процесу та психотренінгових програм відповідного спрямування.

Штагер Яна Олександрівна

практичний психолог стаціонару
Обласної спеціалізованої психіатричної
лікарні №2 (м. Охтирка)

ДО ПИТАННЯ ПРО КРИЗУ КУЛЬТУРИ АФЕКТИВНОЇ ЕКСПРЕСІЇ ТА ЗНАЧЕННЯ АЛЕКСІТИМІЇ У СУСПІЛЬНІЙ ВЗАЄМОДІЇ

У зв'язку з актуальною ситуацією, що розгортається в Україні з грудня 2013 року, потреба населення у забезпеченні кваліфікованою психологічною допомогою посилилася. Природно, більшість зусиль практичних психологів спрямовано на подолання наслідків травмуючих подій, підтримку постраждалих, профілактику емоційного вигорання у спеціалістів, що надають психологічну допомогу тощо. На дослідження ж, тим більше такі, які стосуються психологічних особливостей населення, що посприяли виникненню актуальної ситуації, ресурсів виявляється недостатньо.

Мета даного повідомлення – привернути увагу фахівців практичної психології до одного з чинників, що принаймні полегшив виникнення драматичної ситуації сьогодення і посприяв тому, що наслідки виявилися настільки руйнівними, а саме – до кризи культури афективної експресії, поширеності алексітимічних проявів і їх впливу на міжособистісні та міжгрупові стосунки.

У сучасних умовах чинників, що сприяють формуванню здатності до здорового прояву почуттів, дещо менше, ніж таких, що йому перешкоджають. Можна відзначити, що на сьогодні «стандарти» прояву власних почуттів з дитинства формуються неадекватно – починаючи від прикладу форм емоційної експресії, що їх батьки надають власним та чужим дітям (наприклад, бурхливий конфлікт дорослих, що супроводжується нецензурною лайкою, критикою особистості, звинуваченнями та ін. у присутності дітей у громадських місцях зараз,

схоже, можна зустріти значно частіше, ніж 10-15 років тому), до прямих заборон на вербальний чи невербальний прояв почуттів (поширені фрази «Такі дорослі діти не плачуть!», «Ти як з дорослими розмовляєш?!», «Закрий рота!» тощо), які викликають сором та страх спонтанних емоційних проявів. Крім того, більшість дітей зростає в оточенні сучасних засобів комунікації та іншої техніки, все більше звикаючи до редукованих проявів почуттів («смайлик» майже витіснив собою посмішку, про важливість обіймів доводиться нагадувати у статтях та телепередачах, погляд в очі та інші прояви прямого контакту стають все рідшими та ін.). Ці та інші чинники формують у людини несвідоме переконання, що відкрито та чесно виражати свої почуття небезпечно, спонтанні емоційні прояви можуть викликати небажані наслідки у стосунках, і здорове природне знання про те, що насправді сказати про свої почуття – це найбільш «безпечна» дія, можлива у міжособистісному контакті, поступається місцем невротичним заборонам. Така відмова від здорового усвідомлення, проживання та вираження емоцій не лише спричиняє проблеми на рівні особистості, оскільки є причиною багатьох хворобливих станів – розладів адаптації, реактивних депресивних розладів з різноманітними симптомами, в тому числі феноменом anaesthesia dolorosa psychica як повного блокування усіх почуттів окрім страждання від їх відсутності, психосоматичних розладів тощо, а і впливає на процеси комунікації та міжособистісної і міжгрупової взаємодії.

Інтеріоризована заборона на вираження почуттів пов’язана з рядом інших важливих феноменів. Зокрема, вона співіснує з типовою незвичкою звертати увагу на власні почуття та розуміти їх. Крім інших сумних наслідків, ця незвичка безпосередньо пов’язана з ситуацією, що склалася в Україні і Росії на даний момент, а саме – з некритичною міжнаціональною ворожнечею. Нездатність усвідомити, звідки походить власний дискомфорт та чим саме він спричинений (адже, очевидно, він має більше, ніж один аспект), відкриває широкі можливості для маніпуляції – людині, яка не розуміє суть та причину свого емоційного стану, значно легше нав’язати необхідну думку та позицію, вказавши на зовнішнього ворога як єдину причину страждання та, відповідно, мішень для спрямування емоцій – перш за все, ненависті, відрази, зневаги та ін. А, зважаючи на недостатню кількість інформації, маніпуляції можуть відбуватися в масштабах цілих

країн (до того ж, варто згадати теорему Томаса – якщо люди визначають ситуацію як реальну, то вона стає реальною за своїми наслідками).

Нездатність вербально виразити власні почуття (перш за все, гніву) є одним з чинників, що призводить до поступового формування переконання про те, що прийнятним способом вирішувати конфлікти є фізичне насильство. Прояви крайніх виразів фізичного насильства можна зустріти навіть у новинах, що транслюються на центральних телеканалах у так званий prime-time (наприклад, кадри вбивства мітингувальників на початку 2014 року, кадри розстрілу полонених восени 2014 та ін.). «Нормалізація насильства» особливо згубно впливає на дітей, які засвоюють гнучкі і мінливі соціальні правила, і, без сумнівів, на українське суспільство чекають відповідні наслідки, що проявляться через кілька років або і одразу після закінчення війни, ймовірно, у 2015-2020 роках. Цікавий висновок з цього приводу робить К .П. Естесс, яка зазначає: «Війна ніколи не закінчується одразу. Перша війна іде, поки ведуться воєнні дії. Друга, значно більш тривала, починається, коли припиняються бої. Інколи для того, щоб закінчилася війна, потрібно, щоб змінилося декілька поколінь». Крім того, такі сюжети природно породжують страх у глядачів, і полегшують майбутні прояви агресії, неадекватні ні за силою, ні за адресатом (тобто спрямовані на того, хто не може дати відсіч, захистити себе, а не на того, хто справді є джерелом негативних емоцій). Формується схильність до невротичного реагування, тобто реагування не на реальну ситуацію у теперішньому часі, а на свої думки, що виникли внаслідок ситуації, яка вже завершилася.

Варто відмітити, що наразі все більш типовою стає нездатність розпізнати почуття співрозмовника, якщо вони не очевидні (а інколи і тоді також), невміння за мімікою, інтонацією голосу тощо, а іноді і на основі непрямого чи навіть прямого вербального повідомлення визначити, що переживає співбесідник. Це значно зменшує глибину і якість соціальної взаємодії, і не лише спричиняє конфлікти, а і унеможливлює застосування контакту як ресурсу, що має значний потенціал психологічної підтримки. Поряд з цим, нерідко можна спостерігати невміння в цілому надавати емоційну підтримку (схильність замість емпатичного слухання «відмежовуватися» від співрозмовника фразами типу «Це ще нічого…», «Не плач, візьми себе в руки!», «Хіба у тебе проблеми – ось у інших проблеми!»),

а інколи навіть просто поважати почуття іншого (зокрема, типовим прикладом є жорстоке поводження дорослих з дітьми – як таке справедливо розцінювати репліки типу «Ти незграба!», «Нічого нормально зробити не можеш, все псуєш!», «Ти що, зовсім дурний?» та більш грубу лайку), особливо якщо для цього доведеться пережити власний дискомфорт.

Таким чином, несхильність і невміння усвідомлювати, проживати та виражати власні почуття спричиняє кризу як на особистісному, так і на міжособистісному і міжгруповому рівнях. Наразі складно зробити більш-менш точний прогноз розвитку актуальної ситуації – у найгіршому випадку в майбутньому ми зустрінемося зі спільнотою людей, яка боїться почуттів та самих себе, агресивно ставиться до інших, нездатна встановити глибокі і тривалі стосунки і не намагається їх підтримувати. Задача психологів на даному етапі – спільними зусиллями всебічно і глибоко описати актуальну ситуацію, щоб знайти стратегії виходу з неї, а точніше – шлях до здоров'я.

Щербак Тетяна Іванівна

к. психол. н., доцент
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

АДАПТАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ МІГРАНТІВ

В сучасних кризових умовах існування суспільства значно збільшилась кількість міграцій з огляду на складні та нестабільні економічні, соціальні, демографічні, політичні, етнічні, освітні, морально-психологічні, військові, екологічні умови. Однак, міграція, окрім позитивних наслідків, часто веде за собою низку проблем, серед яких і проблема адаптації до нових умов.

Адаптація до нових умов життя є стресовою ситуацією, що викликає певний дискомфорт і вимагає мобілізації всіх енергетичних ресурсів. Міграція ставить людину перед необхідністю реадаптації, ламаючи колишні, звичні форми взаємодії з навколишнім середовищем і змушуючи шукати і напрацьовувати нові. Мігранту доводиться не тільки формувати в собі нові цінності, переконання, форми поведінки, характерні для даного

середовища, а й відмовитися від колишніх. Відбувається перебудова психічних якостей особистості, поведінки і діяльності суб'єкта адаптації у відповідь на вимоги нового соціального середовища і зміни самого соціального середовища в ході задоволення адаптивної потреби вимушеного мігранта з метою їх повноцінної взаємної діяльності та розвитку.

До основних адаптаційних проблем, з якими стикаються мігранти належать: відмінності в культурах мігрантів та приймаючого населення; переживання ними депривації та ізоляції; взаємини з місцевим населенням; прояв кризи ідентичності. Процес адаптації до умов життя на новому місці у вимушених мігрантів протікає набагато складніше, ніж у добровільних, зачіпаючи найглибші шари особистості, найбільш важливим з яких є її ідентичність. Так, позитивна ідентичність втрачається, дезорганізується не тільки внутрішній світ, але і враження щодо зовнішнього. Відбувається «втрата почуття самого себе», трансформація негативного характеру через неможливість пристосуватися до нових обставин, змінюється психічний стан особистості, погіршується фізичне самопочуття, руйнується багато соціальних установок, змінюється погляд на світ і людей. Мігранту доводиться не тільки формувати в собі нові цінності, переконання, форми поведінки, характерні для даного середовища, але і знайти в собі сили відмовитися від колишніх.

Людина, що емігрувала в іншу країну, в процесі соціально-психологічної адаптації проходить п'ять основних етапів. Фаза ейфорії: іммігрант абсолютно не міняє своєї поведінки, не виявляє ніякої активності в побудові планів. З поступовим набуттям інформації про життя в новому соціальному середовищі, пасивно-споглядальна стадія змінюється «туристичною» фазою. У цей момент у людини відбувається усвідомлення ситуації, її осмислення та сприйняття себе, як частини нового соціального оточення.

Орієнтаційна фаза: іммігранту доводиться детально розбиратися в тонкощах взаємин (соціальних, політичних, економічних, бюрократичних) всередині суспільства, в якому він опинився. Людина занурюється в майже перманентний стан стресу.

Кількісне накопичення негативного досвіду перетікає в якісний стан – фазу депресії. Як правило, в кінці цієї стадії депресію змінюють оптимізм і підйом життєвих сил. Діяльна фаза: чим більш активна і соціально адаптована людина, тим швидше вона вийде на черговий етап взаємин з новим суспільством.

Таким чином, мігранти відчувають неабиякі труднощі у процесі пристосування до нових умов існування та проходженні адаптаційних стадій. Полегшити цей період зможе спеціально організований соціально-психологічний супровід мігрантів.

Щербак Тетяна Іванівна

к. психол. н., доцент
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

Івахно Наталія Віталіївна

магістрантка кафедри практичної психології
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ДЕПРЕСІЯ ПІД ЧАС ВАГІТНОСТІ

Вагітність і народження дитини – щасливий і дуже відповідальний період у житті жінки, але разом з тим це і глобальна зміна. При очікуванні малюка у жінки відбувається зміна внутрішньої репрезентації з бездітної жінки на жінку-матір, з мами однієї дитини на маму двох дітей. Для психіки подолати будь-які глобальні зміни (і втрату, і надбання) – однаково складне завдання. Внаслідок колосальної струсу гормонального фону і перебудови всього організму на нервову систему майбутньої мами здійснюється дуже високе навантаження. Саме тому під час вагітності разом з радістю жінка відчуває часом і складні почуття, і може перебувати у стані депресії.

Депресія (у перекладі з латинської мови – придушення) – це захворювання, виражене у серйозному порушенні психічного стану, що призводить до тяжкого душевного страждання. Вагітні схильні до перепадів настрою, але при депресії пригнічений стан зберігається тривалий час, що тільки посилює захворювання. У механізмі розвитку

депресії під час вагітності основну роль відіграє тісний зв'язок психічного стану жінки з роботою нейроендокринної системи.

Виникненню депресії під час вагітності сприяють наступні фактори:

- наявний депресивний стан до вагітності (особливо несприятливим вважається переривання терапії депресії з приводу виниклої вагітності);
- наявність депресивних розладів у найближчих родичів (батьки, бабусі і дідусі, брати і сестри);
- небажана вагітність (майбутня дитина сприймається тягарем і завадою).

Умовно причини розвитку депресії під час вагітності діляться на біологічні та соціально-психологічні. Біологічні причини депресії пов'язані з перебудовою організму, зміною роботи нейроендокринної системи, внутрішніх органів і гормонального статусу.

До соціально-психологічних причин відносяться: стреси, конфліктні ситуації в сім'ї і на роботі, загибель близької людини, розчарування, розлучення та інше. Важлива роль у виникненні депресії під час вагітності відводиться змінам у зовнішності жінки, викривлене сприйняття себе, оточуючих і світу («мене ніхто не любить», «мені нічого не вдається»).

До основних ознак депресії відносяться негативний емоційний стан і втрата здатності радіти життю і отримувати задоволення від будь-яких дрібниць. Ступінь тяжкості депресії може варіювати від ненависті до чоловіка до небажання жити. Жінка постійно знаходиться в стані тривоги, туги і печалі. Постійна турбота вимотує її, порушує сон, призводить до безсоння і млявості, як у фізичному, так і в емоційному плані. Також вагітні, що знаходяться в стані депресії схильні до плаксивості, дратівливості і раптової агресії.

Стає важко зосередитися на виконуваній роботі, з'являється тремор рук, головні болі, що з часом переходить в хронічну втому. Змінюється апетит, як правило, він зникає, але можливо і його посилення. Пропадає бажання займатися собою, своєю зовнішністю. Вагітна перетворюється на неохайну жінку. Нерідко на тлі депресії майбутні мами починають захоплюватися алкоголем, курінням, наркотиками. З часом депресія перетікає у стадію апатії і «байдикування». У майбутньої мами можливе

виникнення безлічі страхів: 1) страхи, що стосуються перебігу та результату вагітності; 2) страх свого зміненого в результаті вагітності тіла; 3) страхи перед зміною соціального статусу; 4) страх не впоратися з майбутньою відповідальністю.

Лікування та вихід із стану депресії, особливо під час вагітності, заняття важке. Неоціненну допомогу в боротьбі із захворюванням можуть надати родичі. Постійна увага і турбота, ігнорування, а не дослухування до ірраціональних умовиводів вагітної полегшує завдання психотерапевта в боротьбі з депресією.

Щербакова Ірина Миколаївна

к. філос. н., доцент кафедри практичної психології
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ДУХОВНА КРИЗА ЯК РЕЗУЛЬТАТ ПЕРСЕВЕРАТИВНИХ ТРАВМ І КОНФЛІКТІВ «ДУХОВНОЇ ХІРУРГІЇ» КРИЗОВОГО СЬОГОДЕННЯ

Страх перед чимось є завжди страх від чогось …
М. Гайдеггер

Неоднозначність імперативів сучасного соціального буття, його подвійні стандарти, вкрай негативно впливають на духовне буття людей, дезорганізуючи їх, змінюючи ціннісні орієнтації. Основними ознаками кризового сьогодення є втрата відчуття стабільності і безпеки, руйнування духовних орієнтирів, духовний стрес, відчуття власного нещастя, глибокі емоційні переживання, відчай від болісного відчуття порушеної душевної рівноваги внаслідок зміни звичного способу існування. В умовах коли «…можливості хаосу у глобальному розповсюдженні набагато перевищують відповідні можливості раціонально улаштованого порядку» (О. Панарін), «демократія продається плутократії» (С. Блекберн), а «глобалізація не здатна протидіяти новій хаотизації і збільшенню ризиків» (З. Відоєвич), є об’єктивні підстави говорити про поглиблення духовної кризи суспільства.

Дестабілізація життя є тотальною. Посилаючись на О. Панаріна, можна сказати, що вона нагадує стратегічну постмодерністську гру агентів

глобалізму, які самовпевнено вирішили управляти хаосом [2]. Невизначеність і страх перед катастрофічними соціальними змінами супроводжуються сильними почуттями відчаю й горя. Невизначеність того, перед чим і від чого нас бере страх, є не простою відсутністю визначеності, а сутністю неможливості щось визначити в умовах інформаційних війн і тотального інформаційного тиску. За таких умов у людей істотним чином посилюється потреба «у конструктивному баченні світу», яке необхідне задля збереження цілісності своєї особистості при катастрофічному соціальному змінюванні, адже, як зауважував Г. Олпорт, «навіть в умовах соціальної аномії (дезінтеграції цінностей) люди у будь-який спосіб намагаються зберегти свою особистісну систему більш-менш недоторканою» [1, с. 279]. Проте, це можливо лише до певної межі, доки люди не почнуть втрачати свою соціальну опору, відчувати на собі експерименти на кшталт «промивки мозку» («духовної хірургії», «ідеологічного перевиховання» або «примусового переконання»). Адже щоб змінити усе, що вкорінене в людині, необхідні «час і катастрофічне страждання».

Сьогодні ми є свідками тісного переплетення раціонального, частково раціонального, емоційного та ірраціонального в психічних проявах та практичній діяльності людей, де радикалізм переважає над толерантністю, а деструктивність когнітивної сфери суспільної свідомості спровокувала остаточну деструкцію аксіологічних параметрів менталітету (духовного виміру особистості). Внаслідок чого ієрархія життєвих цінностей і самоідентифікація змінилися як на індивідуальному так і на суспільному рівнях. Зміна сукупних ціннісних орієнтацій та нормативних уявлень на тлі поглиблення соціально-економічної кризи проявилася як духовне спустошення, спричинене відсутністю чіткої індивідуальної і групової ідентичності в диференційованому українському соціумі. Духовний занепад лише підкреслює антагоністичний характер трансформації соціуму, адже саме в духовності особистості дістають свого вираження ступінь задоволення потреб людини як споживача матеріальних і духовних благ, рівень правової і соціальної захищеності, рівень політичних свобод.

Духовна криза є своєрідною трансформацією особистості, яка виникає внаслідок духовних персеверативних травм і конфліктів. Духовна криза знесилює, внутрішньо спустошує людей. Саме тому пошук ефективних чинників подолання духовної кризи є актуальним як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Враховуючи, що духовність як інтегральна категорія виражає теоретико-пізнавальну, художньо-творчу та морально-аксеологічну активність особистості, критеріями прояву духовної кризи є руйнування духовної автентичності сучасної людини, її моральний релятивізм та свобода від совісті, а також деформація смислового виміру інших людей та почуттєва атрофія, зміна моделі ідентифікації її вчинкової активності. Варто пам'ятати, що духовна криза засвідчує не тільки індивідуальний рівень розвитку, а насамперед рівень розвитку соціуму. У цьому розумінні проблема подолання і переборення духовної кризи в умовах кризового сьогодення утворює певний вимір, а саме: потребує дослідження того, як і заради чого люди використовують у критичних і кризових умовах сьогодення вроджене і набуте ними.

У пошуку оптимальних чинників подолання духовної кризи в умовах сьогодення необхідно виходити з того, що вона є продуктом суспільного розвитку, продуктом глибокої системної кризи українського суспільства, а саме тих соціально-економічних умов і політичних спрямувань, які два останні десятиліття ускладнювали (унеможливлювали) формування безвідносного почуття власного існування у соціумі, як першого кроку становлення вищих форм суб'єктивності та духовності. Разом з тим, питання, які виникають сьогодні внаслідок істотного прагнення людей до усвідомлення кожного життєвого акту, до пошуку істини і правди у вирії інформаційного тиску, на нашу думку, ще більше спонукають до вдумливості (інтенційного акту рефлексивної самосвідомості, який дозволяє сприйнятливо досліджувати і реагувати на будь-які переживання). Зауважимо, що в умовах кризового сьогодення саме вдумливість може дозволити людині зупинити імпульсивно-автоматичний відгук на конкретну ситуацію (вербальну агресію засобів масової інформації та провокування політичним бомондом агресивної поведінки широких мас населення тощо).

Інтенційно-репрезентативний рефлексивний процес усвідомлення кризового сьогодення орієнтований у своїй основі на усвідомлення сенсорно-перцептивного життєвого досвіду, а отже сам по собі є чинником подолання духовної кризи особистості. Проте це в теорії. На практиці, на індивідуальному рівні все значно складніше. В ситуації соціальної незахищеності люди, духовно спустошуючись, поступово зневіряються не тільки у можливості покращення свого існування, а насамперед в собі самих. Зневіра (у собі, звичаях, родинних зв'язках тощо) стає істотною ознакою нашого сьогодення. Свідченням цього є переважання в суспільстві радикальних, кризових емоційних станів, які є характерною рисою трансформаційного механізму розвитку суспільної свідомості.

На фоні підвищеної вразливості сприйняття дійсності, викликана протиріччями зовнішньої і внутрішньої моделі світу, духовна криза має симптоматику, яка насамперед виявляється у протиріччі смислової системи функціонування свідомості, її основних структурних компонентів. Небажання жити «як раніше» змінюється на бажання жити «так як жили, як звикли, аби тільки не гірше», що є одним із найвиразніших проявів внутрішніх суперечностей і протиріч усіх кольорових революцій, постфактумом яких, як правило є відчуття втраченої внутрішньої свободи та недостатність духовних ресурсів задля того, щоб протидіяти деструктивним імпульсам. Відтак завдяки навіюванням, самонавіюванню та підвищеній емоційній вразливості люди починають відчувати патологію своєї нормальності, розуміючи що «питання не у мові, а у її змісті …»

Література:

1. Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды / Гордон Олпорт; [пер. с англ. Л. А. Трубицыной, Д. А. Леонтьева]. – М.: Смысл, 2002. – 462 с.
2. Панарин А. С. Искушение глобализмом / А. С. Панарин. – М. : Русский Национальный Фонд, 2000. – 381 с.

Щербакова Ірина Миколаївна

к. філос. н., доцент кафедри практичної психології
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)

Афанасьєв Олексій Геннадійович

магістрант кафедри практичної психології
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С. Макаренка (м. Суми)

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ

У професійно-особистісному становленні і розвитку вчителів значну роль відіграє самоаналіз, а саме переосмислення змісту професійної діяльності, що дозволяє визначити методологічні аспекти психологічних, технологічних та особистих процесів. Самоаналіз має глибоку психологічну основу, пов'язану з появою індивідуальної рефлексивної свідомості, його підґрунтям є аналіз суб'єктом праці власної діяльності. Виходячи з цього, змістовним аспектом досліджуваної проблеми, на нашу думку, постають внутрішні саморегулюючі механізми, що у свої сукупності утворюють спрямованість особистості. Як засіб успішної взаємодії і взаєморозуміння вчителя і учнів, батьків, співробітників, самоаналіз професійної діяльності насамперед потребує аналізу професійних дій, мотивів і засобів праці. У цьому розумінні процес самоаналізу профдіяльності певною мірою відтворює існуючі проблемно-конфліктні професійні ситуації і стимулює вчителя до реальних практичних дій, спрямованих на їх вирішення.

Здатність вчителя до самоаналізу, на нашу думку, визначається особливостями самопізнання, самоконтролю, самодіагностики, самоусвідомлення професійних конфліктів і самооцінкою. На початковій стадії самоаналізу переосмислення змісту професійної діяльності істотну роль відіграє самоконтроль. З його допомогою вчитель може визначити невідповідність між нормативними параметрами професійної діяльності і фактичним її станом. Задля цього вчитель порівнює ідеальну модель професійної діяльності з власними діями (з індивідуальним стилем

професійної діяльності), з'ясовуючи у такий спосіб існуючі протиріччя. За допомогою самодіагностики (з'ясування причинно-наслідкових зв'язків) вчитель усвідомлює існуючі протиріччя у власному професійному розвитку і прогнозує своє подальше професійне самовдосконалення.

Враховуючи вище наведене, можна стверджувати, що переосмислення змісту професійної діяльності є багатофакторним аналітичним процесом, основою якого є самоконтроль та самодіагностика усвідомлення специфіки професійних ускладнень, оцінка подальшої перспективи професійного самовдосконалення. З психологічної точки зору, здатність вчителя аналізувати свою професійну діяльність формується у формі самосвідомості і предметної свідомості, і залежить від активності професійної позиції вчителя як суб'єкта праці.

Отже, в умовах реформування освітньої галузі, спрямування вчителів на постійне вдосконалення професійної діяльності є першочерговим завданням. Необхідно пам'ятати, що як суб'єкти які усвідомлюють свої професійні дії, вчителя водночас є об'єктами, котрі здійснюють професійну діяльність. При цьому, самокритичність вчителів щодо оцінки виконуваної професійної діяльності залежить від їх оцінки рівня самоосвіти, який вони мають. Вважаємо що на сучасному етапі реформування освітньої галузі практичні психологи загальноосвітніх навчальних закладів повинні скеровувати свої зусилля на формування у вчителів стійкої спрямованості до самоаналізу змісту професійної діяльності, що є запорукою їх професійно-особистісного становлення і розвитку.

Ясинский Денис Александрович

магистрант
Глуховский национальный педагогический университет имени О. Довженка (г. Глухов)
Научный руководитель: д. психол. н. Чорнобровкин В. Н.

ИЗУЧЕНИЕ ЛИЧНОСТИ В РАМКАХ ПАРАДИГМЫ «ЖИЗНЬ - СМЕРТЬ»

Изучение личности в рамках парадигмы «жизнь – смерть» является актуальным предметом исследования феномена «пребывания» личности в аномальной, катастрофической жизненной ситуации. В условиях социально-экономического и политического кризиса, трансформацию личности в травматических и посттравматических жизненных ситуациях необходимо изучать через призму особого опыта «жизнь – смерть», который приобретает человек (Магомед-Эминов М.Ш., 1996).

Любой кризис содержит как позитивные, так и негативные компоненты. Негативные заключается в том, что для личности, находящейся в критической ситуации, характерна загруженность неразрешенными проблемами, чувство безнадежности, беспомощности, переживание жизни как «тупика». Но кризис – это не только «угроза катастрофы», но и возможность изменения, перехода на новую ступень развития личности, источник силы и в этом его позитивный аспект (Кораблина Е. П., 2001).

Кризис имеет трансформирующий характер, так как он одновременно несет не только отказ от старых, привычных способов бытия, но также поиск и совершенствование новых. В этой связи важнейшей теоретико-методологической основой исследований отношения людей к жизни и смерти (в критических жизненных ситуациях) выступают конструктивные и неконструктивные стратегии совладания личности с критическими жизненными ситуациями.

Критические ситуации переживаются людьми по-разному: оказывая разрушительное действие, повышая тревогу и депрессию, чувство беспомощности и безнадежности, или же придавая жизни смысл, делая ее более полной и содержательной. В любом случае, столкновение с критической ситуацией болезненно переживается личностью и изменяет ее отношение к жизни, смерти, себе и ценностям, что формирует

различные жизненные стратегии, помогающие человеку выйти из критической ситуации.

Детального анализа заслуживают исследования ученых направленные на изучение отношения к жизни, смерти и кризисным ситуациям у мужчин и женщин (в юношеском и зрелом возрасте). Исследователи обращают внимание на тот факт, что кризисная ситуация в одинаковой степени воспринимается мужчинами и женщинами как сложная ситуация, которая возникает внезапно, является неконтролируемой и вызывает изменения в жизни. Для юношей и девушек она представляет собой неожиданную ситуацию, сопровождающуюся сложностями в принятии решения, физическим и психологическим дискомфортом, которая, в то же время, может мобилизовать, являясь импульсом к действию, и вызывать определенные изменения в личности человека (Эриксон Э., 1996).

Наиболее тяжелыми кризисными ситуациями (вне зависимости от возраста людей) являются смерть близкого человека или разрыв отношений с ним (расставание или развод). При этом, многие ученые отмечают, что в отличие от женщин, мужчины более озабочены ситуациями потери работы и семейными проблемами, а женщины к категории кризисных ситуаций относят болезни детей и родственников, финансовые проблемы и даже стихийные бедствия. Интересно, что женщины в большей степени, чем мужчины используют такие стратегии, как «религиозность», «эмоциональная разгрузка» и «покорность-безнадежность». В поведении же мужчин чаще встречаются стратегии «самонаблюдение», «придание смысла» и «подавление эмоций».

Мужчины и женщины зрелого возраста испытывают наибольшие затруднения в использовании эффективных копинг-стратегий эмоциональной сферы (заметим, что «подавление эмоций», «самообвинение» или «безнадежность» являються наиболее разрушительными для психологического здоровья личности). В отличие от старшей возрастной группы, юноши чаще, чем девушки, используют стратегии «отвлечение», «изоляция» и «самообладания» (склонны в кризисных ситуациях к переключению на какое-нибудь любимое дело, деятельность, в которой они успешны, или к уединению). Заметим, что мужчины и женщины достаточно активны в преодолении жизненных трудностей, хотя не вполне испытывают удовлетворенность от

успешности этого преодоления. Женщины и девушки более эмоционально реагируют на кризисные ситуации и субъективно выше оценивают силу своих переживаний. Женщины чаще прибегают к внешней помощи для их разрешения и дольше воспринимают ситуации как окончательно неразрешенные, «хронические». Мужчины, наоборот, пытаются контролировать свои эмоции, опираться в разрешении проблемы на собственные ресурсы и более решительно справляться с возникшими трудностями, не оставляя их на будущее.

Женщины и девушки несколько в большей степени оценивают и наличие в переживаемых ими кризисных ситуациях экзистенциальных проблем смерти, смысла и одиночества. Мужчины рассматривают происходящие с ними ситуации в большей степени как столкновение с проблемой ответственности. Осознание экзистенциальных компонентов кризисной ситуации способствует у юношей и девушек активизации внутренних ресурсов, что позволяет им более активно справляться с трудностями. Отсутствие же глубокой внутренней работы, то есть поглощенность только эмоциональными переживаниями без переосмысления и осознания, наоборот, препятствует преодолению кризиса.

Для юношей и девушек характерны три способа преодоления кризисной ситуации: эффективное разрешение (благодаря осознанию смысла кризисной ситуации, использованию конструктивных копинг-стратегий и внутренних ресурсов); неэффективное разрешение (из-за неспособности видеть смысл в ситуации и сильной сосредоточенности на эмоциональных переживаниях); уход от разрешения кризисной ситуации (избегание связанных с ней негативных переживаний, перекладывание ответственности за преодоление ситуации на других людей).

Специфической особенностью девушек и женщин является глубокое эмоциональное проживание кризисной ситуации и умение увидеть в ней смысл. Представительницы женского пола, сталкиваясь с кризисом, углубляются в его переживание и осмысление, в результате чего обращаются к экзистенциальным аспектам трудных жизненных обстоятельств, наделяя их особым смыслом. Для юношей и мужчин характерно стремление снижать эмоциональную значимость кризисной ситуации за счет ухода от ее глубокого осознания. Отметич, что у мужчин и женщин, наличие неразрешенных экзистенциальных проблем

препятствует эффективному разрешению кризисных ситуаций. Примечательно, что сильные и глубокие эмоциональные переживания женщин могут помешать успешному разрешению с использованием эффективных копинг-стратегий кризисных ситуаций (для мужчин характерно неумение использовать собственные внутренние ресурсы). Необходимо подчеркнуть, что и для мужчин и для женщин, разрешение экзистенциальных проблем является мощным внутренним ресурсом для преодоления кризисных ситуаций. Успешно справиться с кризисными ситуациями мужчинам помогают такие копинг-стратегии, как сотрудничество со значимыми людьми, обращение за помощью и альтруизм, а женщинам – сохранение, самонаблюдения, придание происходящим событиям смысла и оптимизм (Йоманс Э., 1997).

Кризисная ситуация может «столкнуть» человека со смертью, вследствие чего принятие смерти становится центральным моментом формирования представлений об основных экзистенциальных проблемах. Важно помнить, что есть два пути восприятия критической ситуации: принятие или непринятие ее. В первом случае критическая ситуация воспринимается личностью как возможность более аутентичного бытия. Она включает в себя такие компоненты, как: принятие судьбы, чувство онтологической защищенности, осмысленность жизни, ответственность, стремление к росту, принятие духовного и телесного аспекта своей личности, терпимость к изменчивости жизни, а также принятие чувств по отношению к смерти и веру в бессмертие души. Второй вариант принятия смерти связан с обращением к конечности тела и страданиям. Критическая ситуация воспринимается как наказание или искупление «своих грехов» и выражается в концентрации на собственных страданиях – болезнях, старости, страхах, одиночестве, существовании зла и смирении с собственной беспомощностью. Доминирование одного из двух противоположных представлений о смерти («смерть как переход на другой уровень развития» и «смерть как абсолютный конец жизни») зависит от способности человека видеть смысл в происходящих жизненных событиях.

РОЗДІЛ ІІ.

ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЯХ ЖИТТЯ

Блинова Олена Євгенівна

д. психол. н., професор
Херсонський державний університет
(м. Херсон)

ЖИТТЄВА КРИЗА СІМ'Ї ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Сім'ю трудових мігрантів слід розглядати як сім'ю, що перебуває у складних життєвих обставинах, тобто несприятливих для людини подіях, життєвій скруті, коли їй особливо важко, і коли вона об'єктивно потребує сторонньої допомоги, в тому числі і від держави, суспільства, громадян, від найближчого оточення, щоб упоратися з цими обставинами і відновити свою нормальну життєдіяльність. Зауважимо, що серед видів складних життєвих обставин називаються: бідність, малозабезпеченість, безробіття одного з батьків / обох батьків; низький рівень виховного потенціалу сім'ї, бездоглядність дітей; психологічні обставини – стреси, депресії, конфлікти, фізичне та психологічне насильство. Всі ці життєві обставини можуть бути як чинниками, так і наслідками вимушеної трудової міграції одного чи декількох членів сім'ї.

Сім'я, яка перебуває у складних життєвих обставинах, переживає кризу, у визначенні змісту якої ми спираємось на науковий підхід Л. В. Сохань, Т. М. Титаренко, П. П. Горностая. Життєву кризу розглядають як перехідний період життя, коли відбувається ламання й активна зміна життєвих ролей особистості (професійних, сімейних, міжособистісних тощо), якісний перехід із одного стану в інший. За класифікацією життєвих криз, яка запропонована П. П. Горностаєм, трудову міграцію можна визначити як кризу значущих стосунків, оскільки відбувається вимушена розлука із близькими людьми, та найголовніше – як кризу самореалізації, тобто неможливість нормальної, звичної або такої, що планується, самореалізації людини. Крім того, за природою проблем, можна відмітити втрату члена сім'ї із-за його виїзду за кордон з метою працевлаштування, деморалізацію членів сім'ї внаслідок втрати роботи або матеріального

зубожіння сім'ї, для трудового мігранта слід зазначити суттєву зміну статусу із-за переселення на нове місце проживання, зміну виду праці, зміну етнокультурного оточення тощо. Всі ці проблеми часто сполучаються з матеріально-побутовими проблемами сімей трудових мігрантів (незадовільні житлово-побутові умови, втрата роботи та ін.); психологічними та соціально-педагогічними проблемами (в сім'ї несприятливий психологічний мікроклімат, емоційно-конфліктні взаємовідносини, педагогічна безпорадність батьків тощо).

Міграційна готовність – це явище кризового характеру, що виникає в умовах, які депривують потребу особистості у самореалізації, причому характер перешкод може бути різним. Депривована потреба в самореалізації спонукає людину шукати шляхи і засоби для її задоволення. Якщо можливості самореалізації обмежені соціально-економічною відсталістю, іншими несприятливими можливостями регіону, можна очікувати, що людина буде відчувати бажання залишити це місце, щоб потрапити до іншого, яке надає більше можливостей для самоздійснення.

З метою з'ясування стану міграційної готовності осіб, що звернулися за консультацією щодо можливостей працевлаштування за кордоном або вже оформлюють документи для виїзду (потенційні мігранти на різних «стадіях» міграційної готовності), нами проведено дослідження. Окремий блок питань анкети висвітлював сімейний стан респондентів, їх ставлення до сімейних цінностей, зокрема, шлюбу та виховання дітей. Всього було опитано 159 осіб, в опитуванні взяли участь особи, що перебувають на обліку в Херсонському обласному центрі зайнятості населення та зверталися за консультацією з приводу можливостей виїзду за кордон з метою працевлаштування. Сімейний стан досліджуваних: 48,1% – одружені (заміжні); 51,9% – неодружені (незаміжні), у цю групу увійшли ті, що не були одружені, а також ті, хто є розлученим або вдівцем; 57,5% опитаних мають дітей.

Респонденти відповідали на питання, що стосуються сімейного стану, задоволеності своїм сімейним положенням, оцінки значущості сім'ї та батьківства у житті людини.

Аналізуючи отримані дані, нами виокремлено дві великі групи характеристик, які, з погляду респондентів, є притаманними щасливій сім'ї:

1) психологічні чинники, пов'язані з якістю взаємовідносин між членами родини (36,4% респондентів) – «взаєморозуміння», «повага», «любов», «дружня сім'я», «гармонійна сім'я», «здорові сімейні відносини»;

2) матеріальні чинники, пов'язані з матеріальною забезпеченістю родини (82,4% респондентів) – заможна сім'я, забезпечена сім'я, власне житло, добра (гарна) робота, достаток, гідний заробіток тощо.

Таким чином, результати говорять про те, що на першому найголовнішому місці серед чинників, що, на погляд потенційних мігрантів, забезпечують щастя та гармонійність сімейного життя, є матеріальний достаток. Цей факт свідчить про значну фрустрованість базових потреб людей – гроші, житло, матеріальне благополуччя. Праця за кордоном, на думку переважної більшості опитаних, надає змогу отримувати більшу винагороду за свою роботу, всі інші можливі наслідки трудової міграції оцінюються стримано, обережно та більшою мірою, негативно – респонденти звертають увагу на відтік висококваліфікованих фахівців із країни, втрату заробітчанами професійної кваліфікації, руйнування української сім'ї, небезпеку для особистості. Такі дані доводять, що ситуація працевлаштування за кордоном усвідомлюється як вимушена та виникає, коли особистість «спускається» в ієрархії базових потреб до нижчого рівня і блокування навіть потреб цього рівня викликає міграційну активність.

Богомолова Марина Валентиновна

к. психол. н., доцент
Государственное автономное образовательное учреждение высшего профессионального образования города Москвы «Московский институт открытого образования» (г. Москва, Россия)

ПРОФИЛАКТИКА И ПРЕОДОЛЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ ВОСПИТАТЕЛЕЙ

Проблема изучения стрессоустойчивости человека в критических ситуациях жизнедеятельности и последствий воздействия стресса на представителей педагогических профессий привлекает особое внимание ученых и практиков конца XX – начала XXI веков. Выявлено, что длительное воздействие стресса приводит к снижению общей

психической устойчивости организма, появлению чувства неудовлетворенности результатам своей деятельности, тенденции к отказу от выполнения профессиональных обязанностей. Данные проявления свидетельствуют о наличии особого психологического феномена – синдрома профессионального (эмоционального) выгорания.

В основу современных представлений о сущности и проявлениях «профессионального выгорания», «эмоционального сгорания» «психического выгорания» положены теоретические взгляды: Б. Ананьева, В. Бойко, Г. Зариповой, Т. Форманюк, Р. Джексон, К. Маслач, Г. Селье и др.

Синдром выгорания может развиться у всех специалистов профессиональной сферы «человек-человек», в том числе воспитателей. Ведь воспитатель детского сада в течение всего времени пребывания на рабочем месте систематически подвергается стрессовым воздействиям, так как несет постоянную ответственность за жизнь и здоровье, физическое и эмоциональное благополучие воспитанников, за качественное образование детей раннего и дошкольного возраста.

Итак, выгорание рассматривается как ответная реакция на длительные стрессы, включающая в себя три основных компонента: деперсонализацию, редукцию персональных достижений и эмоциональное истощение.

Деперсонализация представляет собой тенденцию развивать негативное, бездушное, циничное отношение к окружающим. Возникающие негативные установки могут поначалу иметь скрытый характер и проявляться во внутреннем сдерживаемом раздражении, которое со временем вырывается наружу в виде вспышек раздражения или конфликтных ситуаций.

Редуцирование персональных достижений проявляется как снижение чувства компетентности в своей работе, недовольство собой, уменьшение ценности своей деятельности. У педагога снижается как профессиональная, так и личная самооценка, появляется чувство собственной несостоятельности, безразличие к работе.

Эмоциональное истощение проявляется в ощущениях эмоционального перенапряжения и в чувстве опустошенности, исчерпанности собственных эмоциональных ресурсов. Человек чувствует,

что не может отдаваться работе, как раньше. Возникает ощущение «приглушенности», «притупленности» эмоций, в особо тяжелых проявлениях возможны эмоциональные срывы.

Таким образом, у педагога может наступить критический период, который, как правило, приводит к негативным последствиям, как для самого воспитателя, так и для его воспитанников.

Профилактика и преодоление проблем в реализации педагогической функции связаны с двумя основными аспектами личности человека: уровнем стрессоустойчивости и наличием механизма совладания со стрессом, которое определяется, как «копинг-стратегии». Термин «копинг» был предложен А. Маслоу, происходит от английского слова «to cope» – совладать, преодолевать.

Кроме того, важным фактором, способствующим сохранению высокого уровня профессиональной активности, является психологический климат образовательного учреждения. По мнению Н. В. Микляевой и Ю. В. Микляевой, для определения психологического климата образовательного учреждения, надо применять психологические методики, позволяющие определить наличие синдрома эмоционального выгорания.

В январе – мае 2014 года совместно с педагогом-психологом Ю. А. Левадной было проведено эмпирическое исследование, направленное на выявление эффективности конструктивных копинг-стратегий, как средства профилактики и снижения выгорания у воспитателей. Объектом исследования было эмоциональное выгорание воспитателей. Предметом исследования – конструктивные копинг-стратегии, как метод снижения стресса и профилактики эмоционального выгорания воспитателей.

Была выдвинута гипотеза исследования – конструктивные копинг-стратегии, то есть совокупность эмоциональных, поведенческих и когнитивных реакций личности, способствуют снижению стресса и профилактике эмоционального выгорания у воспитателей образовательных организаций.

В исследовании принимали участие 50 человек – женщины в возрасте от 28 до 60 лет с педагогическим стажем от 2 до 40 лет.

Использовались 4 методики:

– опросник К. Маслач – С. Джескон (адаптированный Н. Водопьяновой) с целью изучения степени «выгорания» в профессиях типа «человек-человек»;

– методика диагностики уровня психического выгорания у педагогов ДОУ, автор В. Г. Алямовская с целью изучения синдрома «выгорание» в условиях дошкольного учреждения;

– копинг-поведение в стрессовых ситуациях (С. Норманн, М. Паркер, Д. Эндлер, Д. Джеймс, адаптированный вариант Т. А. Крюковой) с целью определения доминирующих копинг-стессовых поведенческих стратегий;

– опросник Р. Лазаруса «Способы совладающего поведения» (адаптирован Т. Л. Крюковой, Е. В. Куфтяк, М. С. Замышляевой) с целью определения способов (копинг механизмов, копинг стратегий) преодоления трудностей в различных сферах: трудности в работе, трудности в обучении, трудности в общении.

Полученные данные были обработаны с помощью статистического пакета программ STATISTICA 7. Для проверки гипотезы применялись методы математической статистики: непараметрический критерий Манна-Уитни (U) и коэффициент ранговой корреляции Спирмена (rs).

В результате исследования были выделены 3 подгруппы испытуемых. Распределение по подгруппам осуществлялось на основе изучения различий в основных показателях эмоционального выгорания.

Было обнаружено, что у педагогов с различным уровнем эмоционального выгорания наблюдаются различия в копинг-стратегиях:

– подгруппа со сформированным эмоциональным выгоранием использует деструктивные копинг-стратегии, выступающие как психологические механизмы защиты;

– в подгруппе, где эмоциональное выгорание находится в стадии формирования, используются как деструктивные копинг-стратегии, так и конструктивные;

– в подгруппе, где отсутствуют признаки эмоционального выгорания, используются конструктивные копинг-стратегии.

У воспитателей наблюдается адекватный уровень личностной оценки собственных ресурсов и рефлексии, выраженный в способности

грамотно соотносить собственные возможности и характер сложившейся ситуации, а также гибкость в поведенческой сфере и избирательности того или иного стиля поведения.

Таким образом, использование конструктивных копинг-стратегий поведения, направленных на расширение и углубление социальных контактов, снижают риск эмоционального выгорания воспитателей.

Єрмакова Наталія Олександрівна

к. психол. н., доцент
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ДОВІРА ДО СЕБЕ ЯК СКЛАДОВА ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ В КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЯХ ЖИТТЯ

Сучасний стан розвитку українського суспільства характеризується, з одного боку, подальшим розвитком громадянського суспільства, курсом інтеграції у європейське співтовариство, а з іншого – загостренням економічної і політичної ситуації, збройними діями на сході, що не тільки сприяє підсиленню загальних песимістичних настроїв, а і заважає повноцінному функціонуванню в ньому особистості. Довіра до себе як важлива соціальна самоустановка, що проявляється у стійкій схильності суб'єкта приймати, усвідомлювати цінність власної особистості і захищати її, є важливим феноменом самосвідомості, який сприяє гармонізації особистості, підсилює її психологічне благополуччя і рух в бік самоактуалізації та саморозвитку, незважаючи на кризові умови та критичні ситуації життя.

Засновник феномена довіри до себе в психології Е. Еріксон вважає його глибоким базисним почуттям, що разом із довірою до світу, людей виступає фундаментальною передумовою психологічного благополуччя людини в цілому. Сформувавшись на першому році життя як почуття, воно згодом перетворюється на установку, яка є визначальною у взаєминах особистості із зовнішнім та власним внутрішнім світом. Значущість феномена довіри до себе полягає, на думку автора, у тому, що дилема

«довіра-недовіра» не може бути повністю розв'язана впродовж раннього дитинства і завжди виявлятиметься під час переживання вікових і особистісних криз на кожній із подальших стадій вікового розвитку людини, включаючи середню і пізню зрілість. Наслідком неузгодження установки довіряти собі та іншим, світу, на думку Е. Еріксона, виступає домінування установки страху, підозрілості, що веде до депресії та тотальної недовіри до себе, інших людей і світу взагалі. Поведінковим проявом такого неузгодження довіри, на думку фундатора егопсихології, може стати параноя у дітей та дорослих.

Сучасні вітчизняні вчені Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков, Г. М. Несен відзначають, що нестабільність довіри до себе, помножена на стійкий досвід пережитих невдач, призводить до посилення почуття власної бездарності та непотрібності. Дослідники вказують, що у такій ситуації навіть невелика загроза викликає невпевненість, позбавляє рівноваги і веде до глибоких психологічних порушень. Автори виявили, що дана негативна тенденція притаманна 75% сучасних українців.

О. І. Захаров також вважає довіру до себе однією з стрижневих якостей особистості, що разом із довірою до інших впливає на інтеграцію «Я». Недовіра до себе, виходячи з поглядів вченого, породжує недовіру до інших, до нового досвіду, нездатності до змін, що знаходить відображення у страху зміни «Я». Недостатній розвиток цих якостей призводить до виникнення особистісної проблеми «бути собою серед інших», неможливість розв'язання якої викликає захворювання на невроз.

С. Л. Братченко вказує, що довіра до себе є важливим елементом, «ключовою точкою» самоставлення як структурного компонента самосвідомості. Будь яке її коливання швидко позначається на самоставленні в цілому. Дослідник переконаний, що така характеристика самоставлення, як динамічність, зумовлена, насамперед, станом розвитку у особистості довіри до себе. Будь яке її коливання швидко позначається на самоставленні в цілому. Найбільших змін довіра до себе зазнає, на його думку, у період життєвих та вікових криз.

Таким чином, аналіз наукової літератури дає нам підстави вважати довіру до себе одним із стрижневих феноменів самосвідомості особистості, що впливають на інтеграцію «Я». Тому позитивний вплив на неї в

кризові періоди дуже важливий для забезпечення психологічного благополуччя особистості.

Ефективними умовами конструювання узгодженої гармонійної довіри до себе ми вважаємо актуалізацію усвідомлення значущості довіри до себе, узгодженості її структурних компонентів (самоприйняття, самоцінності, самоприхильності), підсилення самоінтересу, усвідомлення цінності власної особистості, прийняття власних переваг і недоліків, симпатії до себе, адекватної тенденції захищати власний образ «Я», відсутність сильно виражених намірів самозміни.

Врахування вищезазначених умов при проведенні психокорекційної роботи зі студентами, що переживають вікову кризу 18-19 років, у проведених нами дослідженнях (2004 – 2007) і дипломних дослідженнях студентів під нашим керівництвом (2011 – 2014) сприяло позитивним якісним змінам у рівнях прояву показників становлення довіри до себе. Так, після проведення нами психокорекційної роботи в експериментальній групі були отримані результати, які дали можливість статистично достовірно констатувати, що у студентів експериментальної групи узгоджений високий рівень прояву довіри до себе є домінуючим над дискордантним (середнім та низьким), в той час як у контрольній групі зміни виявилися статистично недостовірними.

Отже, на наш погляд, система роботи з психологічної корекції довіри до себе як важливої складової психологічного благополуччя особистості в кризових умовах та критичних ситуаціях життя повинна, перш за все, ґрунтуватися на активізації та узгодженості її структурних компонентів: самоприйняття (афективного), самоцінності (когнітивного), самоприхильності (поведінкового). Причому, під час роботи з даною самоустановкою, фахівцю важливо звертати увагу не тільки на досягнення балансу всередині кожного з компонентів довіри до себе у клієнта, а і також сприяти досягненню максимальної узгодженості між її компонентами (афективно-когнітивної, когнітивно-поведінкової, афективно-поведінкової).

Головіна Олена Юріївна

здобувач кафедри практичної психології
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди (м. Харків)
Науковий керівник: к. психол. н. Фоменко К. І.

ДУХОВНІСТЬ ЯК РЕСУРС ВІДНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У КРИЗОВИХ УМОВАХ

Сучасне українське суспільство проходить випробування на міцність. Нові політичні та економічні умови ставлять перед її громадянами завдання, вирішення яких лежать в багатовимірній площині, що вимагає наявність різнобічних знань і умінь. Однак, досягнувши значних індустріально-технологічних висот, світова спільнота виявилася нездатною вирішувати проблеми, що завжди стояли перед людством в області моралі і духовності.

Психологія не може ігнорувати вивчення питань суспільної моралі, добра і зла – всього того, що і складає природу людини. У повсякденному потоці життя закріплені ззовні кодекси моралі і внутрішні імперативи добра є достатніми для вирішення покладених на них очікувань. Але в критичні моменти історії такі норми можуть виявитися неспроможними. Ідеї та цінності можуть втратити свій сенс тому, що «нові історичні умови настільки відрізняються від тих, при яких відтворювались ці духовні смисли , що виникає потреба у створенні нових смислів» (П. Тілліх). І в такі критичні моменти людина здатна створювати в собі впевненість за рахунок таких систем сенсу, «які спираються на традицію і авторитет». У цьому світлі звернення до витоків духовності може послужити невичерпним ресурсом для подолання критичних ситуацій та формування нових смислів на базі морально-етичних норм, традиційних для українського народу.

Питання соціальної, психологічної та діяльнісної адаптації до стрімко мінливих умов впритул підводить нас до необхідності звернення до якостей особистості, безпосередньо пов’язаних з духовністю, що й обумовлює соціальну актуальність нашого дослідження. В свою чергу, в сучасній психологічній науці не існує валідного і надійного

інструментарію, який діагностував би рівень розвитку духовного потенціалу особистості.

Авторами було розроблено та успішно опрацьовано новий опитувальник, що робить можливим розкрити зміст конструкту «Духовний інтелект особистості» та відповідає цілям дослідження адаптивних можливостей сучасної студентської молоді. Модель опитувальника «Духовний інтелект особистості» передбачає багатофакторну структуру, що відображає когнітивні, афективні, мотиваційні та конативні компоненти, які розкривають ментальний, моральний, екзистенційний, трансцендентний і регуляційний (світоглядний) аспекти.

Емпіричне дослідження опитувальника «Духовний інтелект особистості» виявило рівень розвитку духовного інтелекту та показників духовної особистості респондентів. Більшість студентів мають низький рівень розвитку духовного інтелекту (60,4%), середні показники мають 28,3% досліджуваних, і лише 11,3% мають високий показник. В цілому розподіл досліджуваних за рівнем даного показнику відхиляється від нормального. Отже, можемо зробити висновок, що студентський вік характеризується труднощами у розвитку духовного інтелекту.

Иванцова Оксана Николаевна

психолог, руководитель Сумского филиала Украинской ассоциации специалистов по преодолению последствий психотравмирующих событий (г. Сумы)

ВЫНУЖДЕННАЯ МИГРАЦИЯ. МЕЖДУ НЕБОМ И ЗЕМЛЁЙ

Из письма мамы девочки 2,5 лет Деду Морозу:
«…я не знаю, что попросить у тебя, Дед Мороз.
Все мои вещи и игрушки, моя маленькая коляска
остались дома в Горловке. Поэтому,
я буду рада всему, что ты мне принесешь…»

Смена места жительства, школы, детского сада, переезд в другой город или страну – всегда тревожащее, стрессовое событие. Перемена места жительства всегда сопряжена с необходимостью адаптации и она не

всегда проходит гладко и безболезненно. Как следствие – всевозможные социально-психологические проблемы и сложности.

Много сказано о миграции населения внутри страны, но хотелось бы сделать акцент на различии миграции добровольной и вынужденной. А точнее, на процессах адаптации при смене постоянного места жительства, которые в этих обоих случаях будут протекать по-разному. Наиболее отягощенный вариант, конечно же, будет при миграции вынужденной. Когда решение покинуть насиженное место человек принял не естественным путем, а под воздействием непреодолимых обстоятельств (пример – проведение АТО на востоке Украины, 2014 – 2015 г.г.).

– Вы понимаете, нам ваши городские власти предложили на выбор поселиться в одной из двух деревень. Но я не могу жить в частном доме в селе. Понимаете? Я городской житель! Я инвалид, в конце концов, брат мой инвалид и к нам скорая помощь просто не успеет доехать! Должен найтись бизнесмен, у которого есть ненужное жилье, пусть он нам его даст! Почему нам здесь все врут?! У нас в Донецке такого никогда не бывает! *(Татьяна и Александр, вынужденно перемещенные граждане из Горловки, Донецкая обл.)*

– Если бы была такая возможность, чтобы нам дали хоть какой захудалый домик, пусть и в деревне, у меня муж – золотые руки, все сделал бы сам! Зарплату получает 2500 гривен, из них 2000 за квартиру платим, очень тяжело! А вчера домой звонила, соседка говорит, что ничего, напротив школы хоть и стоит артиллерия, но дети в школу все равно ходят. Как так можно!? Привыкли… *(Ольга, вынужденно перемещенная семья из Алчевска, Луганская обл., сын – ученик шестого класса).*

Реакции злости, отчаяния, претензии к местным жителям, позиция жертвы, которой все должны, алкоголизация – вот небольшой перечень негативных проявлений процесса адаптации, с которым приходится сталкиваться. Усугубляется он тем, что принимающая сторона очень часто в ответ занимает позицию «Понаехали!».

– Извини, но мы с переселенцами больше работать не хотим (*представитель волонтерской организации, г. Киев).*

Многие вынужденные переселенцы имеют надежду вернуться домой, даже если дома всё безнадежно утрачено, даже если не осталось

самого дома. Такие семьи оказываются психологически подвешенными: они уехали оттуда, но так и не приехали сюда. Застряли. Это, безусловно, фактор, усугубляющий процесс адаптации на новом месте проживания. Многие люди просто не хотят и не готовы «пускать здесь корни»: временное жилье, временная одежда, временная работа и т. д.

Даже у тех семей, у которых не просто удовлетворены важнейшие три потребности для успешной интеграции в новую среду (трудоустройство, обеспечение жильем и доступ к образованию), которые, по мимо этого, еще и осознают сложившуюся ситуацию достаточно ясно, которые имеют высокую мотивацию продолжать жить несмотря, ни на что, даже у них можно наблюдать типичные проявления дезадаптации (апатия, нарушение сна, снижение аппетита, потенции; немотивированные вспышки агрессии, алкоголизация; отклоняющееся поведение у детей).

– Мы всё понимаем. Жизнь, ту, что была раньше – не вернешь. Близкие друзья, с которыми мы встречали новый год, работа, дети – лучшие ученики в школе, все осталось в прошлом. Надо жить дальше. Мы стараемся, но очень не просто. Мужу тяжелее всех. Боюсь, что сопьется. Сын стал замкнутым *(Мария, Игорь, трое детей – вынужденно перемещенная семья, г. Донецк).*

Таким образом, положение людей, оказавшихся заложниками вынужденной миграции очень многослойно и не однозначно. И, пожалуй, было бы упрощением, говорить о едином и понятном подходе в попытке помочь этим людям.

Ситуация в Украине последних полутора лет даёт бесценный материал для изучения этого вопроса и проблематизации ключевых понятий (кризис, осознанная и вынужденная миграция, адаптация/дезадаптация, стрессовая реакция, депрессия и т. д.).

Кузиков Борис Олегович

к. т. н., зав. лаб. систем электронного обучения, старший преподаватель кафедры компьютерных наук
Сумской государственный университет (г. Сумы)

ОРГАНИЗАЦИЯ КОМАНДНОЙ РАБОТЫ КАК УСЛОВИЕ УСПЕШНОГО РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ

Обучение – процесс передачи не только знаний, но и умений. В силу тренда на увеличение роли самостоятельной работы студента и внедрения электронных средств обучения актуальным становится разработка новых способов выработки навыков и закрепления учебного материала на практике, с учетом преимущественно индивидуального характера средств обучения, применяемых в рамках электронного обучения. Между тем специалисты (Курейчик В. М., Писаренко В. И. считают одной из важнейших составляющих компетентности для многих специальностей именно навыки работы в группе. Это заставляет искать новые средства, подходы и приёмы.

Несмотря на важность навыков групповой работы, эти аспекты профессиональной деятельности слабо освещены в цикле учебных дисциплин по специальности «Информатика» студентов не только заочной, но и дневной формы обучения. Для восполнения образовавшегося пробела на кафедре компьютерных наук СумГУ введен курс Technical Solution Support (TSS).

Курс направлен на выработку навыков командной работы в современных условиях, когда создание и поддержка новых продуктов невозможны в одиночку, а члены команды, зачастую территориально разделены. Курс призван дать не только навыки использования узкоспециальных инструментов, но и более общих подходов устранения неполадок. На реальных примерах рассматриваются систематический подход к устранению неполадок, универсальная методика устранения неполадок (УМ), метод «5 почему?», диаграмма Исикавы и другие методики.

Практическая часть курса направила на формирование навыков командной работы, использования практик Code Style, Code Review, документирование, методы раннего обнаружения ошибок, методы поиска дефектов. При этом практические работы имитируют работу над реальным проектом – студенты выполняют поиск и устранение внешне независимых дефектов в общем программном продукте. Преподаватель берет на себя роль project-менеджера и QA-специалиста, задачей которых является постановка заданий, контроль сроков и качества исполнения. Студенты работают парами, получая несвязанные задания. При этом действия каждого из участников группы неочевидным образом влияют на деятельность других участников группы (side-effect). В ходе 5 практических занятий пара студентов выполняет 5 заданий (по 2 задания индивидуально и одно совместное – практика экстремального программирования). Полученный исходный код используется как основа для ОДЗ по дисциплине «Сетевые Java-технологии».

В рамках практических работ используется единый сервер разработки (Trac для постановки задний и SVN для хранения исходных кодов). Сервер доступен через сеть интернет, потому при выполнении заданий студенты не привязаны к конкретному компьютеру или аудитории. Реализованы разделение прав пользователей, специальный workflow выполнения задний, сценарии автоматизации рутинных операций. Применяемые технологии не ограничивают студентов в выборе используемого программного обеспечения. Контроль выполнения заданий осуществляется как по срокам (граничные сроки выполнения заданий в Trac), так и по фактическим результатам (история работы с исходным код в SVN).

По результатам двухлетней апробации дисциплины можно с уверенностью говорить о востребованности таких подходов к профессиональной подготовке студентов-информатиков. Использованный подход можно применить как для дневной, так и для дистанционной формы обучения. Описанные принципы могут быть перенесены на другие учебные дисциплины.

Кузікова Світлана Борисівна

д. психол. н., професор
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

Іваненко Аліна Григорівна

магістрант кафедри практичної психології
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ДОСЛІДЖЕННЯ СТРАТЕГІЙ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО НОВОЇ ЖИТТЄВОЇ СИТУАЦІЇ

Період навчання у ВНЗ є новим і важливим етапом в житті кожної людини. Успішність адаптації до нових соціальних умов, пов'язаних з навчанням у ВНЗ та її прогресивність для особистості багато в чому залежать від того, які особистісні якості і адаптаційні стратегії властиві людині.

Вивчення психологічної адаптації має низку підходів та напрямів. Виокремимо три основні з них. Біологічний (адаптивно-пристосовницька теорія Ч. Дарвіна та загально біологічна теорія адаптації Г. Сельє); психоаналітичний (З. Фрейд, Х. Хартманн); психологічний (біхевіористичні та когнітивні теорії, сучасні системні (В. Мєдведєва, К. Платонов, І. Сеченов), особистісно-динамічні (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, А. Брушлинський, С. Рубінштейн) та гуманістичні (А. Бандура, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс) підходи. Також існує полісистемний підхід, який є найбільш перспективним для вивчення процесу адаптації (В. Барабанщиков, Д. Завалішина, Б. Ломов, А. Налчаджян).

У сучасній психології адаптація розглядається як постійний процес активної взаємодії людини та соціального середовища, а також як результат цього процесу. Результат виявляється у пристосуванні людини до соціального середовища життєдіяльності та активне ствердження у ньому, що дозволяє особистості успішно функціонувати як учаснику різних соціальних ситуацій, а також оптимально розвиватися у спілкуванні та діяльності. Впродовж життя у кожної людини формується свій набір типових реакцій на нові життєві ситуації, які забезпечують їй

адаптацію. Такий набір реакцій дослідники називають адаптаційними стратегіями (О. Коржова, 2002).

Дослідники виокремлюють такі основні стратегії адаптації: 1) активна зміна ситуації або стратегія нападу; 2) вихід, втеча з проблемної ситуації; 3) стратегія пристосування без виходу і без зміни ситуації – така стратегія застосовується у тому випадку, коли людина змушена залишитися в ситуації, але, не маючи можливості змінити її відповідно до своїх потреб, психологічно змінюється сама; 4) стратегія превентивної адаптації до прогнозованих проблемних ситуацій майбутнього (А. Налчаджян, 2010). Ми додаємо до них: механізми психологічного захисту, застосування прийомів саморегуляції та копінг-стратегії (С. Кузікова, 2012). Також ми вважаємо, що типи суб'єкт-об'єктої орієнтації (поєднання локус-контролю та ініціативності) і толерантність до нового є провідними особистісними якостями, які сприяють процесу адаптації.

Емпіричним дослідженням адаптивних стратегій було охоплено 95 студентів 1–4-го курсів СумДПУ імені А. С. Макаренка. Для дослідження використовувалися: шкала «Толерантність до двозначності» (Ролнік, Хезер, Голд, Халл в адаптації Н. Бажанової і Г. Бардіер); опитувальник життєвих орієнтацій (О. Коржова); опитувальник психологічних механізмів захисту (Калерман-Плутчик-Конте).

За результатами «Опитувальника психологічних механізмів захисту (Калерман-Плутчик-Конте)» у студентів наявні такі механізми психологічного захисту, як регресія, проекція, раціоналізація та змішаний (домінують більше ніж 1 МПЗ). На ІІ курсі показники регресії нижчі ніж на І, на ІІІ курсі вони знову підвищуються, а на IV мають найбільший відсоток (І курс – 22,7%; ІІ курс – 15,4%; ІІІ курс – 16,7%; IV курс – 23,8%). Показники заперечення найвищі на ІІІ курсі, а на ІІ взагалі відсутні (І курс – 4,5%; ІІ курс – 0%; ІІІ курс – 12,5%; IV курс – 9,5%). Проекція на ІІ та IV курсах підвищується порівняно з попередніми І та ІІІ (І курс – 36,4%; ІІ курс – 38,5%; ІІІ курс – 20,8%; IV курс – 28,6%). Взагалі, цей механізм захисту набрав найвищі показники серед усіх МПЗ. На IV курсі підвищуються показники майже всіх МПЗ та виникають нові (компенсація). Відтак студентами активно (хоча переважно не усвідомлено) використовується такий вид адаптаційної стратегії як механізми захисту, що є не повною мірою конструктивним видом адаптації.

За результатами методики «Толерантність до двозначності» (Ролнік, Хезер, Голд, Халл) виявлено за всіма шкалами великий відсоток низьких показників («пристрасність – 80%; «винахідливість» – 62,1%; «оптимізм» – 78,9%; «сміливість» – 95,8%», «адаптивність» – 89,4%; «впевненість» – 64,4%; «толерантність до двозначності» – 97,9%). Дані результати свідчать про низький рівень готовності респондентів до змін та ситуацій невизначеності.

За результатами «Опитувальника життєвих орієнтацій» (О. Коржова) на І та ІІ курсі більш притаманні такі типи суб'єкт-об'єктних орієнтацій як «гармонізатор»(І курс – 40%; ІІ курс – 47,6%) та «перетворювач» (І курс – 33,3%; ІІ курс – 28,6%), а також наявний тип «споживача» (І курс – 6,7%; ІІ курс – 4,8%), який на ІІІ та IV курсі зникає взагалі. З І по IV курс знижується кількість студентів з «гармонізаторським» типом (ІІІ курс – 31,4 %; IV курс – 16,7%) і, навпаки, збільшується кількість студентів типу «перетворювач» (ІІІ курс – 31,4%; IV – 50%). Тобто, з кожним роком навчання зростає кількість студентів з високими показниками внутрішнього локус–контролю та ініціативності («перетворювач»). Також, підвищується кількість студентів зі змішаним типом суб'єкт-об'єктних орієнтацій (І курс – 20%; ІІ курс – 19%; ІІІ курс – 37,1%; IV курс – 33,3%). Його можна вважати не повністю сформованим, потенційним типом взаємодії з життєвими обставинами (відсутня чітка стратегія взаємодії з життєвими обставинами). Проте, при певній психологічній роботі, у цих студентів легше сформувати активну суб'єктну стратегію взаємодії з життям.

Таким чином, кожна людина, зустрічаючись з проблемною ситуацією, обирає певну поведінку, адаптаційну стратегію, яка може бути деструктивною, нейтральною або конструктивною. Посилаючись на результати дослідження, можна говорити про дуже низький рівень у студентської молоді такої особистісної якості як готовність до змін. Це може викликати значний стрес та активне використовування нею механізмів психологічного захисту при адаптації до нових життєвих умов. Проте, з кожним курсом студентів з активною життєвою позицією стає більше. Це свідчить про високий особистісний потенціал молоді, а також про необхідність її навчання продуктивним адаптивним стратегіям.

Кузікова Світлана Борисівна
д. психол. наук, професор
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

Фесенко Олена Юрьівна,
студентка
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ПІДЛІТКОВА КОНФЛІКТНІСТЬ ЯК КРИЗА РОЗВИТКУ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

В сучасній психології підлітковий період розглядається як такий, під час якого суперечності розвитку набирають особливої гостроти. Це зумовлено специфічними явищами, які свідчать про перехід від дитинства до дорослості, що супроводжується якісною перебудовою усіх сторін розвитку особистості (Л. І. Божович, М. Й. Боришевський, Т. В. Драгунова, Д. Б. Ельконін, І. С. Кон, А. І. Липкіна, Д. Ф. Ніколенко, Л. М. Проколієнко). Саме у цей період відбувається усвідомлення дитиною своєї індивідуальності, змінюється її ставлення до навколишнього світу, до себе, до інших людей, відбувається перебудова потреб та мотивів, поведінки. Водночас змінюються вимоги суспільства до підлітка. У зв'язку з цим, підлітку необхідно погоджувати свої потреби з очікуваннями оточуючих та вимогами соціальних норм. Необхідність такого погоджування часто пов'язана із значними труднощами, котрі й стають причиною виникнення суперечностей у розвитку підлітка. Ці суперечності можуть протікати в гострій формі, зумовлюючи сильні емоційні переживання, порушення у поведінці школярів, у їх взаєминах з дорослими та ровесниками.

Важливим питанням у проблемі підліткової конфліктності є особливості розвитку самосвідомості у цьому віці, оскільки становлення цілісного ставлення до себе, самоідентичності є центральним новоутворенням віку. Для розуміння можливих причин внутрішніх психологічних конфліктів у підлітків важливе значення має структура самосвідомості, міра гармонійності розвитку її складових. Міра адекватності компонентів самосвідомості справляє значний вплив на гармонійність

внутрішнього світу людини, її психічне здоров'я, в той час як неузгодженість та неадекватність компонентів самосвідомості призводить до внутрішньої та зовнішньої конфліктності (М. Й. Боришевський, Л. В. Долинська, Л. Г. Подоляк, І. А. Слободянюк, П. Р. Чамата, І. І. Чеснокова та ін.).

Матеріали багатьох досліджень показали, що у підлітковому віці значно підвищується інтерес до внутрішнього світу оточуючих та свого власного. Самопізнання, самоспостереження, саморегулювання поведінки та діяльності вперше стають однією з необхідних потреб особистості. Однак, механізми самопізнання ще надто недосконалі, внаслідок чого самооцінка у підлітка нестійка, містить випадкові й суперечливі висновки та залежна від зовнішніх оцінок. З цих причин підліток часто переоцінює або недооцінює себе, а рівень його домагань часто не відповідає рівню фактичних досягнень. Якщо поведінка базується на такій неадекватній самооцінці, то конфлікт між підлітком та оточуючими стає неминучим (М. Д. Левітов, Н. Ю. Максимова, 0. І. Савонько та ін.).

Для експериментального вивчення особливостей проявів конфліктності підлітків у контексті стану розвитку їх самосвідомості використовувались такі психодіагностичні методики: тест вільного самоопису «Хто Я?» – для визначення міри когнітивної складності та диференційованості уявлення індивіда про себе, що вимірюється кількістю і змістом усвідомлюваних власних якостей; методика дослідження самооцінки особистості, що дає змогу визначити рівень самооцінки індивіда, а також його ставлення до свого Я – реального та ідеального; методика «Неузгодженості ставлень», за допомогою якої визначалась невідповідність між усвідомленням учнем свого ставлення до себе, до інших, до діяльності та його реальним змістом; опитувальник соціально-психологічної адаптованості (СПА), за допомогою якого визначався рівень адаптації, самоприйняття, прийняття інших, емоційної комфортності, інтернальності, прагнення до домінування; опитувальник Ч. Спілбергера, що дає змогу дослідити рівень особистісної тривожності; опитувальник Басса-Дарки – для з'ясування показників та форм агресивних і ворожих реакцій; варіант методу незакінчених речень (С. Б. Кузікова) – для з'ясування використовуваних підлітками прийомів

саморегуляції емоційних станів та особливостей їх поведінки у складних життєвих ситуаціях.

Дослідженням було охоплено 40 учнів молодшого підліткового віку. В результаті проведеного дослідження, якісного та кількісного аналізу отриманих даних були виявлені наступні психологічні характеристики сфери самосвідомості та емоційних станів молодших підлітків: недостатньо високий рівень самоприйняття та прийняття інших людей; внутрішня напруженість, нестабільність психоемоційного стану, роздратованість, запальність, перепади настроїв, виразні ознаки агресивності і негативізму, що загалом зумовлює досить високий рівень конфліктності; невпевненість в собі, низьку здатність до самостійних і відповідальних дій, прагнення уникати проблеми або розв'язувати їх за рахунок інших людей, образливість і підвищене почуття провини; низький рівень розвитку здатності до самоаналізу та обмеженість уявлень про себе, нестійкість самооцінки.

Дослідження показало, що більшість молодших підлітків недостатньо володіють навичками адекватного реагування на різні життєві ситуації, не вміють керувати своїми емоційними станами та поведінкою, конструктивно розв'язувати міжособистісні конфлікти. В їх поведінці переважають афективні реакції. Підлітки також недостатньо володіють прийомами саморегуляції, що дозволило б знижувати внутрішню напруженість, послаблювати негативні переживання, стабілізувати психоемоційний стан.

Таким чином, отримані дані свідчать про гостру необхідність спеціальних корекційних впливів на підлітків, зокрема, тих впливів, котрі спрямовані на сферу самосвідомості дитини, її уявлення про себе, ставлення до себе та інших. Вельми важливо активізувати процес особистісного саморозвитку на початку підліткового віку, щоб уникнути можливих ускладнень, загострення конфліктних тенденцій у середньому та старшому підлітковому віці. З цією метою необхідно забезпечити підлітків засобами самопізнання, сформувати у них навички саморегуляції власних емоційних станів і поведінки, зміцнити почуття власної гідності, впевненості в собі і завдяки цьому сприяти подоланню стану внутрішнього конфлікту, що негативно позначається на поведінці та ставленнях підлітка.

Кузікова Світлана Борисівна

д. психол. н., професор
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

Хомуленко Тамара Борисівна

д. психол. н., професор
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (м. Харків)

СУБ'ЄКТИВНЕ ПЕРЕЖИВАННЯ ЧАСУ ЯК ПСИХОСОМАТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

На сучасному етапі розвитку психологічної науки психосоматика розуміється як тілесне відображення внутрішніх конфліктів і вікових криз. Одним із значних чинників впливу на психосоматичний стан людини є її суб'єктивне переживання часу, міра гармонійності відчуття минулого, теперішнього і майбутнього. Відомо, що сприйняття особистістю власного внутрішнього часу змінюється залежно від пережитого стресу або стану тривожності. Стрес, тривожність і супутні страхи, агресія, зумовлені ними фрустрація і депресія є провідними детермінантами психосоматики.

В основі психосоматичних явищ, за З. Фрейдом, лежать істерична конверсія і тривога. У випадку психосоматичних наслідків істеричної конверсії лібідо вступає в конфлікт з механізмами захисту Его, і конфлікт соматизується. В ситуаціях психосоматичних результатів тривоги лібідо, не вступаючи в контакт з Его, переходить у соматичне збудження. Згідно з К. Хорні, саме механізм тривоги виходить на передній план, набуваючи головного значення у виникненні тілесних проблем. Психосоматичні розлади – це тілесний прояв тривоги. Базальна тривожність виникає в результаті блокування основних потреб – у комфорті, в інтеграції, в безпеці.

Психосоматичні феномени дослідники вважають не тільки продуктом дезадаптації, а й засобом адаптації. При цьому адаптаційний потенціал людини тим могутніший, чим коректніше функціонує механізм внутрішнього годинника, чим чіткішою і яскравішою є його лінія часу, чим якісніше «працює» цілепокладання (орієнтири на майбутнє), чим

ефективніше використовується досвід минулого, чим вища аналітична здатність співвіднесення подій, у яких втілено єдність простору і часу (хронотоп за О. О. Ухтомським).

На думку К. Обуховського (2003), теперішнє є лише точкою переходу подій із майбутнього в минуле. Щоб повноцінно брати участь у житті, необхідно адекватно антиципіювати прийдешні події. Механізм антиципації, тобто здатності людини прогнозувати майбутні події і діяти з випередженням у часі, дослідники вважають основою саморегуляції і саморозвитку особистості (А. Бандура, М. Й. Боришевський, С. Г. Геллерштейн, Є. І. Головаха, Е. К. Кестер, О. О. Кронік, Б. Ф. Ломов, Ж. Ньюттен, О. О. Сергієнко та ін.).

Так, говорячи про регулювальну роль антиципації, А. Бандура зазначає: «Колишній досвід формує очікування того, що певні дії принесуть відчутні переваги, інші – не приведуть до істотних результатів… Уявляючи, якими можуть бути наслідки скоєних ними дій, люди здатні перетворювати їх на мотиваційні чинники своєї поведінки. Таким чином, можна сказати, що більша частина людських дій знаходиться під попереднім контролем» (А. Бандура, 2000). Це набуває особливої актуальності при аналізі порушень антиципаційної спроможності. Наприклад, в антиципаційній концепції неврозоґенезу В. Д. Менделевича (1996) йдеться про так званого «потенційного невротика», до основних особливостей особистості якого належить нездатність передбачати перебіг подій і власну поведінку у важких життєвих ситуаціях, тобто антиципаційна неспроможність. Людина вилучає з антиципаційної діяльності небажану інформацію, дії і вчинки і орієнтується лише на бажані. Відтак, потрапляючи в непрогнозовану, несприятливу і витиснену в такий спосіб із «ситуаційного сценарію» життєву колізію, людина опиняється в цейтноті щодо вибору зарадної поведінки.

О. М. Арестова (2000) використовує поняття «невроз антиципації», зазначаючи, що цей стан пов’язаний з очікуванням конфліктів і раннім травматичним досвідом, з тривогою, порушенням зв’язності та узгодженості минулого, теперішнього, майбутнього і відсутністю домінанти останнього. При цьому людина втрачає здатність бачити себе в майбутньому, а разом із тим перестає бути суб’єктом власного життя та саморозвитку. Людина, фіксована на своїх проблемах, власних переживаннях, особливо

психогенного характеру, живе навіть не в теперішньому, а в минулому і не здатна бачити реальне майбутнє. Вона ставить на його місце минуле і керується цим минулим, оскільки це її останній зв'язок із реальністю. Якщо вона позбудеться цих переживань, перш ніж буде здатна «брати участь» у майбутньому, то може опинитися поза часом.

Така точка зору дозволяє пояснити особливо складні випадки психотерапевтичної практики розв'язання психологічних проблем клієнтів. Можливо, вони підсвідомо не бажають позбутися своїх негативних переживань (як правило, узагальнених і пов'язаних із конкретною ситуацією або людиною), оскільки не бачать свого життя без них – свого майбутнього і себе в ньому. Колишні переживання надають сенсу їх сьогоденню.

Це підтверджують і наші дослідження з використанням методики СЖО Д. О. Леонтьєва і «Диференціальної шкали емоцій» К. Ізарда. Метою дослідження було визначення психосоматичного статусу юнаків із хронічними захворюваннями верхніх дихальних шляхів та шлунково-кишкового тракту (40 осіб віком 18–25 років). Як правило, смисложиттєва ситуація, фіксована в минулому, супроводжувалася домінуванням емоції провини, образи або страху. Ймовірно, що соматичний стан цих юнаків є результатом дії механізму психологічного захисту, а подолання хвороби в даному випадку можливе тільки через корекцію Я-концепції і концепції життя в цілому.

Таким чином, зосередження на своїх проблемах – це фіксація на минулому. Бачення шляхів подолання цих проблем, внутрішня налаштованість (енергетичний потенціал) на їх подолання – це спрямованість у майбутнє. Звідси випливає необхідність психокорекційної роботи щодо посилення Я клієнта, використання його особистісних можливостей, життєвого досвіду для планування перспектив майбутнього, озброєння клієнтів техніками саморегуляції, позитивного самоналаштування, що допоможе подолати страх перед майбутнім, невпевненість, посилити віру в себе, свої можливості змінюватися і, у підсумку, психологічне здоров'я, життєздатність людини.

Пенькова Олена Іванівна

к. психол. н., ст. наук. співробітник
Інститут психології імені Г. С. Костюка
НАПН України (м. Київ)

РОЗВИТОК САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ У СИСТЕМІ СІМЕЙНО-РОДИННИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

Формувальний етап дослідження було реалізовано завдяки проведенню пов'язаних між собою тематичних завдань та заходів. Робота будувалась таким чином, щоб у спеціально створених умовах актуалізувати особистісні ресурси з метою активізації процесу самовдосконалення підлітків і юнаків у сімейній взаємодії. Самовдосконалення особистості включає в себе наступні компоненти: когнітивний, мотиваційний і конативний. Когнітивний компонент – це система засвоєних особистістю на рівні переконань моральних понять, правил, оцінок, норм, цінностей. Мотиваційний – пов'язаний з усвідомленням людиною свого місця в суспільстві, обов'язком і почуттям відповідальності перед ними за свої дії і вчинки, виробленням власної соціальної позиції, оволодінням певною соціальною роллю, знанням соціальних норм. Мотиви санкціонують вибір і реалізацію конкретного напрямку поведінки та діяльності. Конативний компонент – сукупність узагальнених прийомів пізнавальної діяльності, а саме: прийомів оцінного аналізу ситуацій і явищ, а також прийомів вибору способів впливу на ситуацію з метою перетворення її в бажану. Кожен з цих компонентів виконує специфічну психологічну функцію. За допомогою когнітивного компоненту здійснюється використання наукових знань (зафіксованого в них соціального досвіду) для з'ясування ціннісного значення моральних ситуацій і явищ. Такий прийом дозволяє особистості, не вступаючи в протиріччя з суспільними вимогами, поєднати особистісну і соціальну мету в конкретній ситуації, скорегувати власні наміри відповідно до змісту суспільних цінностей і норм. При цьому психічна діяльність особистості сприяє формуванню власного ставлення до засвоюваних моральних цінностей і норм. Самовдосконалення особистості вимагає високого рівня розвитку мотивації, коли науковим знанням надається ціннісний,

особистісний сенс. Виконання цієї діяльності може спиратися на науковий або буденний світогляд, який базується на емоціях, що недостатньо контролюються свідомістю.

Науковий світогляд сприяє накопиченню позитивного досвіду засвоєння наукових знань не лише в пізнавальній, а й у емоційній і регулюючій функціях, що сприяє побудові стійкої життєвої позиції, яка спирається на моральні цінності і норми. Утворення переконань пов'язане з формуванням у особистості оцінного ставлення до засвоюваних знань (понять, оцінок, норм, форм поведінки), які здатні викликати намір використовувати їх як регулятори власної свідомості і поведінки. В залежності від того, як особистість уявляє мету використання засвоюваних знань – набути за їх допомогою якихось життєвих дивідендів, зробити доцільною зовнішню поведінку або ж скорегувати зміст внутрішніх принципів поведінки – наданий знанням особистісний підтекст буде характеризуватись прагматичною або світоглядною спрямованістю. Усвідомлення мотивів, які сприяють засвоєнню наукових знань, визначає доцільність дій з цими знаннями, їх застосування за наявності зовнішньої (прагматичної) мотивації обмежене виконанням лише пізнавальної функції. Механізм же внутрішньої мотивації зумовлює включення наукових знань до складу оцінної і регулюючої функцій. Проте, ступінь готовності керуватися ними буде неоднаковим. В першому випадку моральні знання засвоюються на рівні особистісних норм. Готовність керуватися ними обмежується ситуаціями, в яких, спираючись на принцип доцільності, важливо регулювати насамперед зовнішню поведінку, в той час, коли внутрішнє оцінне ставлення особистості до ситуації може бути іншим. В другому випадку знання засвоюються на рівні особистісних моральних цінностей. Готовність керуватися ними стає внутрішнім принципом, зумовлюючи перенесення цих знань на нові ситуації. Вважається, що психологічним механізмом створення і функціонування переконань є формування соціальної настанови, що виражає ставлення особистості до моральних характеристик: цінностей, норм, оцінок, потреб.

Перепелиця Анна Володимирівна

Інститут психології ім. Г. С. Костюка
НАПН України (м. Київ)
Науковий керівник: к. психол. н.,
доцент В. Л. Зливков

ВИЗНАЧЕННЯ СТРЕСОГЕННИХ ФАКТОРІВ ПРИ ЗМІНАХ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

На сьогоднішній день спостерігається тенденція втрати потенційно високопрофесійного контингенту серед студентів медичних коледжів на підставі змін професійного самовизначення. Дана проблема потребує детального дослідження, а саме, виділення тих факторів, які мають прямий негативний вплив на особистість студента, здатних викликати прояви стресу та «професійне вигорання» ще на етапі професійної підготовки. В літературі описано багато чинників здатних вплинути на особистість студента, але вони, у своїй більшості, загальні для всіх студентів, без врахування особливостей підготовки медичних сестер.

Як показують наші попередні дослідження, більшість студентів відзначали негативні переживання і стресові ситуації на етапах професійної підготовки в лікувальних закладах, в результаті чого відбувалося травмування їх особистості і призводило до розчарування в обраній професії.

Тому, на нашу думку, стоїть актуальним питання, визначення тих стресогенних факторів (ситуації), які мають найбільший негативний вплив на особистість, для подальшого використання інформації в тренінговій програмі з метою попередження або зменшення їх впливу на особистість майбутнього професіонала.

Було проведене опитування студентів третього та четвертого курсів спрямоване на виявлення ситуацій під час навчального процесу, які супроводжувалися негативними переживаннями, з подальшим їх впливом на зміни професійного самовизначення студента та травмування особистості в цілому. В результаті обробки отриманих даних, був сформований перелік стресогенних факторів (30 ситуацій), який представлений в анкеті для проведення оцінки з розподіленням за силою

психотравмуючої здатності, серед студентів четвертого курсу Київського міського медичного коледжу.

В анкетуванні прийняли участь 61 студент, 31 – на базі дев'яти класів (МН відділення) та 30 студентів на базі одинадцяти класів (МС відділення), яким було запропоновано присвоїти, кожному з вказаних факторів, одну оцінку в балах (від 0 до +5), в залежності від сили негативних емоційних переживань, які вони викликали.

В результаті анкетування кожна з ситуацій отримала певну кількість балів і місце від більш значимої до менш значущої. Була отримана наступна картина.

Найбільші показники в загальних балах і присвоєних (від +4 до+5) отримали такі стресогенні ситуації, як: «Вмирання» (спостереження і догляд за помираючими пацієнтами) – 285 балів; «Реанімація» (надання невідкладної допомоги при клінічній смерті) – 280 балів; «Тіло» (підготовка тіла померлого до транспортування в морг) – 175 балів. Отримані результати свідчать про дуже високий рівень негативного впливу на особистість студента.

Студентами були присвоєні бали від +3 до +5 наступним факторам: «Страх нашкодити» (страх нашкодити пацієнту під час виконання практичних маніпуляцій) – 228 балів; «Страх інфікування» (страх зараження якоюсь хворобою під час виконання практичних маніпуляцій) – 223 бали; «Біль» (спостереження і догляд за пацієнтами з болем) – 221 бал; «Відношення» (неналежне відношення медичного персоналу до пацієнтів) – 220 балів; «Умови медичної допомоги» (відсутність ліків, ремонту у відділеннях лікарні) – 219 балів.

Великій кількості ситуацій студенти присвоїли різні бали (від +1 до +5 балів), але, які мали все одно негативний вплив і місце в змінах професійного самовизначення. Вони, відповідно від загальних балів, розмістилися у наступній послідовності: «Агресивний пацієнт» (спостереження і догляд за агресивним пацієнтом); «БОМЖ» (спостереження і догляд за пацієнтами з соціально низьким статусом); «СНІД» (спостереження і догляд за Віл інфікованими і хворими на СНІд пацієнтами); «П'яний пацієнт» (спостереження і догляд за пацієнтом в стані алкогольного сп'яніння); «Дитина» (спостереження і догляд за

хворими дітьми); «Претензії» (претензії з боку пацієнтів про погану медичну допомогу, на яку Ви вплинути не можете); «Неналежна допомога» (ненадання належної медичної допомоги: ліжко в коридорі, багато місцеві палати); «Спілкування з пацієнтом» (проблеми (страх, невпевненість) при спілкуванні з пацієнтами); «Спілкування з родичами»; «Спілкування з медичною сестрою» (проблеми (страх, невпевненість) при спілкуванні з середнім медперсоналом).

Найменші бали (від 0 до +2) отримали такі ситуації, як: «Етико-деонтологічні норми» (порушення правил поведінки серед медичного персоналу: приниження, зухвальство з боку лікарів) – 16 балів; «Проблемні ситуації в групі» (нерозуміння одногрупників, конфлікти) – 14 балів; «Фінанси» (фінансові проблеми, які мають прямий вплив на навчання або майбутнє працевлаштування) – 12 балів; «Батьки» (проблемні ситуації з батьками (родичами) пов'язані з навчанням) – 12 балів; «Навчальний процес» (загружена теоретична частина навчання, заліки, екзамени) – 12 балів; «Конфлікт з викладачем» (конфліктні ситуації з викладачами) – 10 балів; «Відмова медсестри» (відмова медсестер від допуску до маніпуляцій) – 8 балів; «Відмова пацієнта» (відмова пацієнтів від маніпуляцій з причини студентства) – 7 балів; «Конфлікт з пацієнтом» (конфліктні ситуації з пацієнтом або його родичами) – 6 балів; «Аборт» – 5 балів; «Кров» (присутність на «кров'яних» операціях) – 4 бали; «Спілкування з лікарем» (проблеми при спілкуванні з лікарями) – 2 бали. Отримані результати свідчать про мале індивідуальне їх значення для певних студентів, вони не відіграють особливої негативної ролі на особистість.

В результаті отриманих даних, нами були сформовані три групи психогенних факторів (ситуацій), які потребують психологічної роботи і обов'язкового включення в тренінгову програму. Перша група – особливо небезпечна, включала такі ситуації, як: «Вмирання», «Реанімація», «Тіло». У зв'язку з тим, що данні ситуації не залежать від діяльності студента, але постійно присутні в лікарні, потребують не лище аналізу, але і навчання методам релаксації і подолання переживань в процесі виконання практичних навичок та професійних обов'язків.

Друга група – небезпечна, включала такі ситуації, як: «Страх нашкодити», «Страх інфікування», «Біль», «Відношення», «Умови медичної

допомоги». Дана група ситуацій, першочергово потребує правильного інформування про сучасний стан медичної допомоги, про причини змін поведінки медичних працівників (професійне вигорання), про страхи, які мають місце не лише на етапі професійної підготовки, але і під час роботи в якості медичної сестри. Є необхідність роботи зі страхами та навчанні методам їх аналізу і подоланню.

Третя група – потенційно небезпечна, яка включає в себе 9 стресогенних факторів (ситуацій): «Агресивний пацієнт», «БОМЖ», «СНІД», «П'яний пацієнт», «Дитина», «Претензії», «Неналежна допомога», «Спілкування з пацієнтом», «Спілкування з родичами», «Спілкування з медичною сестрою». Дана група, першочергово, потребує аналізу можливих ситуацій. Студенти в ігровій формі повинні не лише відчути себе в них, але і знайти вихід, без негативного впливу на свою особистість. Також є необхідність навчанню особливостям спілкування в різних ситуаціях, з різними категоріями людей. Особливо звернути увагу на конфліктні ситуації.

Четверта група – індивідуальна, в яку увійшли 14 стресогенних факторів, але які на нашу думку, не потребують загального вирішення і включення в тренінгову програму. Робота з ними може проводитися індивідуально психологом навчального закладу.

Таким чином, можна сказати, що сучасний навчально-виховний процес по підготовці майбутніх кваліфікованих медичних сестер потребує перегляду з внесенням доповнень з профілактики негативних переживань у студентів під час практичних занять в лікувально-профілактичних установах. З цією метою необхідним виступає розроблення тренінгової програми з використанням вище описаних трьох стресогенних факторів (ситуацій).

Радул Ирина Геннадиевна

к. психол. наук, доцент
Кировоградский государственный педагогический университет имени Владимира Винниченко (г. Кировоград)

Дьяконов Геннадий Витальевич

д. психол. наук, профессор
Башкирский государственный педагогический университет имени М. Акмуллы (г. Уфа)

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НАМЕРЕНИЙ ЭМИГРАЦИИ МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНОГО КРИЗИСА УКРАИНЫ

В последние годы противоречия общественной жизни на Украине обусловили глубокий социальный кризис, который стал мощной причиной экономических, культурных, национальных и других трансформаций жизни населения страны и прежде всего молодежи. Вследствие системного социального кризиса в молодежной среде бурно развиваются миграционные настроения и намерения, формируются установки на эмиграцию. Под влиянием условий жизни и культурно-массовой пропаганды миграционные настроения и намерения молодежи превращаются в стремление к внешней миграции в страны Европы и Америки, т.е. к эмиграции из Украины.

Психологическое изучение миграционных/эмиграционных намерений и ориентаций молодежи Украины приобретает особую *актуальность,* ибо оно весьма важно для понимания социальной ситуации в стране и для прогнозирования рынка рабочей силы. Изучение данной проблемы весьма важно и потому, что она почти не изучена – теоретически и эмпирически – в современной украинской психологической науке.

Цель настоящего исследования – теоретико-психологический анализ проблемы миграционных/эмиграционных ориентаций молодежи Украины и эмпирическое исследование ряда важных аспектов эмиграционных намерений, ориентаций, установок и поведения школьной и студенческой молодежи.

Анализ исследований и публикаций по проблеме миграционных установок и поведения в научной литературе свидетельствует о том, что данная проблема представлена немногими публикациями, которые, однако, позволяют очертить проблемное поле исследования и охарактеризовать круг основных движущих сил и факторов изучаемых явлений.

В зарубежной психологии исследуются многие особенности миграционного поведения: мотивы миграции, последствия перемещения для групповой и индивидуальной идентичности, стратегии аккультурации мигрантов, психологические особенности мигрантов, специфика и основные направления психотерапевтической работы с ними и др.

В отечественной психологии также рассматриваются особенности процессов миграции-эмиграции: их социально-культурная природа, закономерности психологической адаптации мигрантов/эмигрантов к новой культурной среде, изменения ценностных ориентаций, ролевого поведения, социальных установок, межкультурного взаимодействия и т. д. При этом миграционная/эмиграционная готовность понимается как психологическое новообразование, которое обеспечивает человеку возможность выхода в новые сферы внешнего мира с целью преодоления ограничивающих депривацій и осуществления самореализации.

Теоретическая концепция и результаты эмпирического исследования. В последние годы на Украине значительно усилились процессы и тенденции, связанные не столько с миграцией в пространстве Украины, сколько с эмиграцией из Украины. Ряд социальных наблюдений и исследований свидетельствует, что тенденции эмиграции весьма характерны для школьной и студенческой молодежи. Поскольку конкретное изучение эмиграционного поведения украинской молодежи еще не проводилось, то вследствие этого мы осуществили эмпирическое исследование ряда аспектов данной проблемы.

В понимании природы эмиграционного поведения мы исходим из того, что оно в значительной мере определяется следующими факторами: 1) социально-культурными представлениями молодежи о своей и других странах; 2) эмиграционными представлениями и намерениями; 3) эмиграционными планами и эмиграционной готовностью;

4) культурными и моральными ориентациями испытуемых (респондентов); 5) особенностями патриотизма у молодежи Украины.

Для эмпирического исследования этих факторов мы разработали анкету (20 вопросов), в которой каждый фактор исследовался с помощью нескольких вопросов, дающих возможность выбора из предложенных вариантов ответов.

В нашем исследовании приняли участие 50 старшеклассников и 50 студентов г. Кировограда. Рассмотрим основные результаты исследования.

При изучении социально-культурных представлений молодежи (фактор 1) лишь немногим более трети опрошенных (36% и 39%) [1] ответили, что для них важна история страны и народа и почти две трети (61% и 63%) указали, что «каждый сам выбирает, насколько для него важна история его страны и народа». Более двух третей опрошенных считают, что на Украине национальной идеи нет (15% – 15%) или она не играет ключевой роли в развитии страны (45% – 55%).

Ответы на вопрос «Есть ли у вас знакомые, которые бы хотели работать или учиться за рубежом?» (2-й фактор) показывают, что почти у половины испытуемых (46% – 46%) такие знакомые есть. Намерение выехать из Украины сдерживают «нехватка средств (денег)» (58% – 51%) и незнание языка другой страны (39% – 38%).

Исследование эмиграционной готовности (фактор 3) убедительно свидетельствует, что молодежь стремится «обязательно осуществить поездку за рубеж» (88% – 94 %), а многие убеждены, что «свои жизненные планы они могли бы реализовать за границей» (72% – 46%). В числе факторов решения о выезде из Украины главными являются уровень заработной платы (70% – 69%) и возможность профессиональной самореализации (62% – 40%). Весьма важными также являются экономическая (48% – 32%) и социальная стабильность (37% – 41%).

Исследование культурных и моральных ориентаций молодежи (фактор 4) выявило разнообразие культурно-познавательных интересов опрошенных. Доминируют такие сферы как общение с друзьями и знакомыми (74% – 82%), слушание музыки (75% – 78%), помощь

[1] Здесь и далее первая цифра – данные по старшеклассникам, а вторая цифра – данные по студентам.

родителям по дому (62% – 65%). Молодежи также отдает много свободного времени просмотру кинофильмов (48% – 73%), занятиям с компьютером (56% – 28%), пребыванию в Интернете и в социальных сетях (47% – 47%), занятиям спортом (44% – 43%). Весьма неожиданно, что большинство опрошенных считают, что у современной украинской молодежи отсутствуют моральные ценности (65% – 63%).

Понимание эмиграционных тенденций и ориентаций украинской молодежи весьма важно сопоставить с особенностями понимания патриотизма молодежью Украины (5-й фактор). Школьники и студенты связывают патриотизм с такими особенностями характера как чувство уважения своей страны (65% – 66%), готовность работать для Украины (55% – 57%), следование моральным ценностям народа (40% – 62%), интерес к истории Украины (39% – 22%), уважение религиозных ценностей и культуры страны (32% – 29%), активность в общественной жизни страны (32% – 59%) и др. Однако, в ответе на вопрос о факторах своего патриотизма большинство опрошенных прежде всего указывают свою семью и своих родственников (64% – 60%) и веру в будущее своей страны (40% – 44%).

В зависимости от уровня потребности и готовности респондентов к эмиграции мы выделили три группы школьников и студентов: с высокой готовностью – 32%, потенциальной готовностью – 38% и низкой готовностью – 30%. Нам представляется, что большое количество школьников и студентов, готовых эмигрировать из Украины, свидетельствует о тревожной социальной тенденции и кризисном состоянии украинской молодежи.

Выводы. Полученные результаты свидетельствуют, что эмиграционные намерения и эмиграционная готовность молодежи Украины имеют сложную мотивационно-ценностную природу. Наше исследование также показало, что структуры ценностной ориентации участников нашего эмпирического исследования существенно различаются в зависимости от уровня потребности и готовности студентов и школьников к эмиграции из Украины. Очевидно, что психологические детерминанты и особенности миграционно-эмиграционных намерений и ориентаций молодежи Украины требуют дальнейшего изучения в теоретическом и эмпирическом планах.

Стадник Галина Анатоліївна

к. психол. н., доцент
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)

Мягкова Анна Сергіївна

магістрант кафедри практичної психології
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ПЕРФЕКЦІОНІЗМ ЯК ФАКТОР СУЇЦИДАЛЬНОЇ КРИЗИ

Проблема перфекціонізму як психологічна категорія є досить новою для вітчизняної психології, оскільки раніше вона досліджувалась переважно за кордоном. В широкому сенсі під перфекціонізмом, розуміють прагнення особистості встановлювати завищені вимоги та стандарти до результатів своєї діяльності. На сьогоднішній день активно ведуться дискусії відносно амбівалентної природи перфекціонізму, допускаючої не тільки патологічні, але і нормальні тенденції особистості. Широко обговорюється роль перфекціонізму як фактора схильності до виникнення суїцидальних думок і дій в стресових ситуаціях.

Вагоме підтвердження ідеї про взаємозв'язок перфекціонізму і суїцидальної кризи було отримано в практиці когнітивної психотерапії. Суїцідальна криза ж визначається в когнітивній психотерапії як вчинення спроби суїциду або гострі напливи суїцидальних думок. Так, наукова співробітниця Пенсільванського університету Е. Венцель зі співавторами виділяє стійкі психологічні риси, які привертають особистість до скоєння суїциду: схильність до імпульсивної агресії, дефіцит навичок вирішення проблем і перфекціонізм.

Т. Елліс і К. Ратліф порівнюючи переконання пацієнтів, котрі робили суїцидальну спробу і не здійснювали її, прийшли до висновку, що суїциденти відрізняються більш високими очікуваннями від себе. М. Холендер розглядав самогубство як один з потенційних способів вирішувати душевні конфлікти для людей з високим перфекціонізмом. В. Ранієрі зі співавторами встановили, що Я-адресований перфекціонізм і чутливість до критики істотно підвищують суїцидальний ризик. П. Вудс і

Г. Мюллер показали, що люди, які прийняли суїцидальну спробу, відчувають дуже інтенсивну потребу бути досконалими і отримувати схвалення від інших.

Проведені емпіричні дослідження на широкій вітчизняній вибірці виявляють також взаємозв'язок перфекціонізму з суїцидальною поведінкою особистості. О. Т. Соколова, П. В. Циганкова установили, що у осіб, які вчинили суїцидальну спробу, більш високий рівень соціально приписаного перфекціонізму, ніж у осіб, які не скоювали спроби самогубства. С. В. Волікова зазначає, що відчуття безнадійності і неспроможності пов'язано з перфекціонізмом. Підлітки з високим рівнем перфекціонізму практично приречені на постійне відчуття власної неспроможності, так як неможливо постійно відповідати неадекватно високим стандартам і вимогам, які вони приписують собі, або вважають, що інші приписують їм. Виникла, в свою чергу, ідея безвихідності підвищує ризик прояву суїцидальних намірів або дій. Н. Г. Гаранян на основі емпіричних досліджень підтверджує, що обидва параметри перфекціонізму – «Я-адресований» і «соціально-приписуваний» – тісно пов'язані з підвищеною суїцидальної готовністю у студентів коледжу і пацієнтів психіатричної клініки. Окрім цього, взаємозв'язок суїцидальної поведінки і перфекціонізму розглядається такими психологами як А. Б. Холмогоровою, Д. А. Горшковою, Я. Г. Євдокимовою та Т. Ю. Юдеєвою.

Отже, проведений нами аналіз показав, що феномен перфекціонізму може грати досить значиму роль в якості фактора суїцидальної кризи, тому дослідження цього питання є дуже важливим і перспективним.

Шаповалова Владислава Сергіївна

асистент кафедри педагогіки та психології
Національний фармацевтичний університет (м. Харків)
Науковий керівник: д. псих. наук, професор М. А. Кузнєцов

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СТРАХІВ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА В ПРОЦЕСІ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Період юності (студентський період) являється надзвичайно важливим етапом життя тому, що саме в цей час особистість досягає високого інтелектуального розвитку, організм досягає повного біологічного дозрівання, у міжособистісних відносинах особливе місце займає спілкування з однолітками, а також відбувається суттєва зміна особистості відносно соціального розвитку, яка пов'язана зі вступом до вищого навчального закладу. У цьому віці людина не тільки починає приймати самостійно рішення та будувати плани на майбутнє, а й переходить від пізнання світу до його перетворення. Вона починає самостверджуватись в професійній діяльності про що свідчить вибір майбутньої професії.

Всі ці зміни створюють абсолютно нову ситуацію, яку можна назвати кризовою ситуацією, чи ситуацією стресу для студентів. З появою всіхцих новоутворень студенти можуть відчувати дискомфорт, переживання, страх чи тривогу, які впливають на протікання навчально-пізнавального процесу.

Тому, метою нашого дослідження було виявлення особливостей прояву страхів студентів, які пов'язані з навчально-пізнавальною діяльністю в залежності від індивідуально-типологічних властивостей особистості.

Для цього ми досліджували взаємозв'язок між показниками авторського опитувальника «Перелік студентських страхів» та показниками вираженості САП (системи активації поведінки) та СГП (системою гальмування поведінки), які діагностували за допомогою короткої форми особистісного опитувальника Грея-Уілсона.

Досліджуваними були студенти першого, третього та шостого курсів Національного фармацевтичного університету. Загальна кількість досліджуваних – 202 студента.

В процесі кореляційного аналізу були виявлені десять статично значимих (всі – на рівні $p < 0,05$) коефіцієнтів, які говорять про те, що постульовані Дж. Греєм конструкти мають відношення до ймовірності виникнення та інтенсивності прояву деяких студентських страхів.

Загальною закономірністю, що виявилася у всіх трьох групах випробовуваних є те, що психофізіологічні індивідуальні властивості, обумовлені САП, виступають в ролі фактора, в основному стримуючого страхи. Виняток становить лише одна позитивна кореляція показника САП з показником студентського страху «що не зрозумію навчальний матеріал» у шестикурсників. Не розуміти навчальний матеріал для студентів випускного курсу «непростимо». Особливо ґрунтовно переймаються цією ідеєю індивіди, не схильні до розміреності і повільності, звиклі діяти енергійно і на високій швидкості.

Крім того, спільним для всіх трьох груп досліджуваних є те, що СГП виступає як фактор, в основному, котрий сприяє актуалізації різноманітних студентських страхів (хоча є невеликий виняток з цього правила – на першому курсі).

Отже, виражена САТ на першому курсі допомагає студентам початківцям не боятися «опитування» ($r_{xy} = -0,21$), на третьому – перспективи «бути відрахованим» ($r_{xy} = -0,33$), «опинитися в центрі уваги» ($rxy = -0,33$) та «звернутися з проханням до викладача» ($r_{xy} = -0,15$). На шостому вона виявилася важливою для того, щоб не боятися «захворіти і багато пропустити» ($r_{xy} = -0,42$; $p < 0,01$).

Виражена СГП на першому курсі має відношення до виникнення студентських страхів, пов’язаних з реакцією студента на свої власні «когнітивні недоліки» – «що не зрозумію навчальний матеріал» ($r_{xy} = 0,19$), «що не зрозумію викладача» ($r_{xy} = 0,18$). Крім того, вона виявилася істотною для активації страху, що виникає безпосередньо на занятті – «коли викладач вирішує, яку оцінку ставити» ($r_{xy} = 0,18$). Зате у першокурсників (і тільки у них) виявилася також і «стримуюча» функція

СГП. При вираженості цієї психофізіологічної системи знижені на статистично значущому рівні страхи «бути самотнім в групі» (r_{xy} = – 0,20) та «бути не допущеним до іспиту, заліку» (r_{xy} = – 0,19).

На третьому курсі СГП має відношення до більш частого та інтенсивного прояву студентських страхів «захворіти та багато пропустити» (r_{xy} = 0,31), «самостійно працювати з літературою» (r_{xy} = 0,32) та «перед деякими предметами» (r_{xy} = 0,32).

У студентів шостого курсу з динамікою СГП виявилися позитивно пов'язаними показники семи видів студентських страхів: «відповідальності» (r_{xy} = 0,41; $p < 0,01$), «відчуття "каші в голові"» (r_{xy} = 0,57; $p < 0,01$), «не отримувати підтримку з боку друзів та близьких» (r_{xy} = 0,36), «бути знедоленим» (r_{xy} = 0,34), «відпрацювань» (r_{xy} = 0,40; $p < 0,01$), «погано закінчити ВНЗ» (r_{xy} = 0,33), «пропустити важливу контрольну роботу» (r_{xy} = 0,34).

Таким чином, значимість СГП, як фактора активації студентських страхів, зростає. Завершення попереднього (вузівського) етапу професійної підготовки молодого фахівця створює певні умови для наростання суперечності між «професійним Я» суб'єкта та його психофізіологічними (індивідуальними) властивостями. Це протиріччя відкривається суб'єкту з середини у вигляді так званих студентських страхів. Дане протиріччя зникає за умови успішної професіоналізації після завершення періоду навчання у вузі, через формування індивідуального стилю діяльності і саморегуляції.

Шестопалова Людмила Федорівна

доктор психол. наук, професор
ДУ «Інститут неврології, психіатрії та наркології НАМН України» (м. Харків)

Кожевнікова Вікторія Анатоліївна

к. психол. наук, ст. наук. співробітник
ДУ «Інститут неврології, психіатрії та наркології НАМН України» (м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ У ПОСТРАЖДАЛИХ ВНАСЛІДОК ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ПОДІЙ

Наслідки дії психотравмуючих факторів різних екстремальних подій, таких як природні або техногенні катастрофи, воєнні конфлікти, терористичні акти, інші злочини проти особистості можуть проявлятись як широким спектром можливих психічних порушень, в тому числі посттравматичних стресових розладів (ПТСР), так і особистісними трансформаціями, які, з одного боку, поглиблюють наявні психічні розлади та сприяють їх хронізації, а з іншого – проявляючись на доклінічному рівні, призводять до формування психологічної дезадаптації у жертв екстремальних подій.

Питання, що стосуються особливостей змін особистості постраждалих внаслідок впливу психотравмуючих ситуацій, розроблено недостатньо, в зв’язку з чим нами було здійснено комплексне психодіагностичне дослідження, спрямоване на вивчення трансформацій основних характеристик особистості постраждалих залежно від наявності і ступеня вираженості психічних порушень та специфіки пережитих ними психотравмуючих ситуацій.

Метою дослідження було вивчення особливостей трансформацій особистості у постраждалих внаслідок екстремальних подій.

На базі ДУ «Інститут неврології психіатрії та наркології НАМН України» було обстежено 49 осіб, з них 21 чоловік і 28 жінок у віці від 18 до 46 років, які пережили різні екстремальні події (колишні учасники бойових дій, жертви фізичного та сексуального насильства, жертви торгівлі людьми).

Клініко-психодіагностичне дослідження було спрямоване на вивчення: 1) наявності і ступеня вираженості ознак ПТСР; 2) основних емоційно-особистісних характеристик; 3) особливостей ціннісно-смислової сфери; 4) специфіки механізмів психологічного захисту (МПЗ) і копінг-стратегій; 6) особливостей комунікативної сфери і соціального функціонування.

В процесі дослідження використовувались методи: бесіда, спостереження, психодіагностичний метод, математико-статистичний метод. Психодіагностичний метод включав використання Міссісіпської шкали (цивільний варіант), стандартизованого методу дослідження особистості в модифікації Л. М. Собчик (в англійській абревіатурі – MMPI), методик «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» в різних життєвих сферах», «Індекс життєвого стилю», рисованого аперцептивного тесту (РАТ).

Залежно від наявності і ступеня вираженості симптоматики ПТСР пацієнти, що постраждали в результаті різних життєво небезпечних ситуацій, розподілилися таким чином: групу з клінічним варіантом ПТСР склали 27 осіб (55,1%), з них 11 чоловіків і 16 жінок (середній показник Міссісіпської шкали дорівнював 115,45 ± 9,83 балам); група з окремими симптомами ПТСР включала 22 особи (44,9%), з них 10 чоловіків і 12 жінок (середній показник Міссісіпської шкали складав 80,73 ± 5,39 балів).

Типовими емоційно-особистісними особливостями осіб, що пережили різні екстремальні події, є виражена фіксованість на соматичних відчуттях, своєрідність сприйняття оточуючого, емоційні порушення у вигляді тривожних, фобічних та депресивних переживань, імпульсивність, тенденція до уникання міжособистісних контактів, зниження адаптивного потенціалу особистості. Структура ціннісно-смислової сфери постраждалих внаслідок екстремальних подій практично близька до загальнонормативної – найбільш значущими є інтимно-особистісні стосунки та здоров’я. Однак у всіх постраждалих має місце дисоціація між смислоутворюючими мотивами і механізмами, що відповідають за їх реалізацію. Існують певні особливості трансформації та дисоціації ціннісно-смислової сфери постраждалих, які відображають характер пережитих психотравмуючих ситуацій, особливості суб’єктивного

сприйняття життя «після психотравми» і специфіку постстресової адаптації особистості. Механізми психологічного захисту у осіб, які пережили різні екстремальні події, суттєво відрізняються від типових захисних механізмів у здорових людей. У пацієнтів з симптоматикою ПТСР переважають «незрілі» механізми проекції, регресії та заперечення. Неадекватні МПЗ можуть спричиняти формування станів психологічної дезадаптації, а також призводити до поглиблення й хронізації наявних психічних розладів у осіб, які зазнали впливу екстремальних факторів.

Більшість осіб, які пережили різні життєво небезпечні ситуації, в сфері міжособистісних стосунків демонструють відверті агресивні реакції та використовують деструктивні способи вирішення конфліктних ситуацій. Існуючі у них афективні розлади поглиблюють порушення комунікативної сфери, що призводить до загального погіршення мікросоціального функціонування і зниження якості їх життя.

Таким чином, існують загальні закономірності формування змін особистості й поведінки, що складають постстресовий патопсихологічний симптомокомплекс, незалежно від характеру пережитих екстремальних подій, а саме – переважання і поступове посилення рис підозріливості; своєрідність і ригідність поведінкових та емоційних реакцій; збідніння мотиваційної сфери і песимістична оцінка власного майбутнього. В сфері міжособистісних стосунків у них спостерігається тенденція до обмеження соціальних контактів і формування уникаючої поведінки. Ступінь виявлених особистісних трансформацій значною мірою пов’язаний з виразністю симптоматики ПТСР.

Такий комплексний підхід до дослідження трансформацій особистості внаслідок переживання екстремальних подій сприяє пошуку та визначенню змістовних мішеней для психотерапевтичного та психокорекційного впливу.

Яблонська Тетяна Миколаївна

д. психол. н., ст. наук. співробітник
Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України (м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІДЕНТИЧНОСТІ ДИТИНИ В СІМ'Ї, ЩО РОЗПАДАЄТЬСЯ

Одним із суттєвих чинників становлення ідентичності особистості є сім'я, котра виступає носієм і транслятором суспільних цінностей, норм, моделей поведінки. Упродовж останніх років сім'я зазнала значних трансформацій, що дозволило сучасним дослідникам говорити про її загальну кризу, яка виявляється у кількісних (зменшення рівня народжуваності дітей, значна кількість розлучень, проблемних сімей) та якісних показниках (трансформація сімейних цінностей, ослаблення виховної функції сім'ї тощо). Отже, значна кількість розлучень зумовлює актуальність психологічного дослідження їх причин та наслідків. Цій проблемі присвячено досить багато наукових праць, проте наслідки розлучення батьків для розвитку ідентичності дитини вивчені недостатньо.

Розлучення веде за собою реорганізацію всієї сімейної системи. Кризовий характер цієї події зумовлений тривалістю й болісністю переживань членів сім'ї та його дестабілізуючим впливом на всю сімейну систему. Слід зазначити насамперед, що розлучення подружжя, розпад сім'ї – процес досить тривалий, особливо в реаліях сучасної України, коли для більшості сімей залишаються характерними невисокий соціально-економічний рівень, матеріальні та житлові проблеми, що виявляється у значній взаємозалежності членів сім'ї один від одного, залежності молодих сімей від батьківської сім'ї.

Оскільки розлучення передбачає розрив подружніх стосунків в юридичному, економічному, психологічному аспектах, завершення цих стосунків триває досить довго. Так, після реєстрації розлучення процеси розподілу майна, встановлення опікунства над дитиною відбуваються, як правило, досить конфліктно і тривають деколи роками. При цьому колишні партнери використовують різні, часто неконструктивні стратегії

поведінки. За даними дослідників, найбільш розповсюдженими стратегіями поведінки подружжя в ситуації розлучення є:

– агресивна, що виявляється у бажанні зруйнувати життя партнера, завдати йому болю, помститися за заподіяні страждання;

– маніпулятивна, пов'язана із бажаннями втримати, повернути шлюбного партнера будь-яким способом або отримати якість вигоди, якщо розлучення вже неминуче;

– приймаюча, зумовлена адекватною оцінкою реальності й прийняттям її такою, кою вона є, що дає можливість зберегти стосунки з колишнім партнером, не знецінюючи спільно прожиті роки, і звести до мінімуму негативні наслідки для дітей.

Розлучення – це криза, яка охоплює всю сімейну систему і важко переживається не тільки дорослими, а й дітьми. Реакція дітей на розлучення багато в чому визначається віком; найбільш травматичним воно є для дітей дошкільного і підліткового віку. Адже в дошкільному віці дитина ще не здатна усвідомити всі зміни, що відбуваються в сім'ї, і часто звинувачує саму себе. У підлітковому віці розлучення батьків ускладнює процеси індивідуації й сепарації дитини.

Важкі емоційні переживання дитини можуть супроводжуватися протестними, фобічними і депресивними реакціями, гострота яких може варіювати залежно від таких чинників:

– характер внутрішньосімейних взаємин до розлучення і міра включеності дитини в розв'язання подружніх проблем;

– особливості протікання процесу розлучення;

– стосунки дитини з тим із батьків, з яким вона залишається після розлучення;

– характер взаємин колишнього подружжя після розлучення.

Конфліктні сімейні взаємини, що викликають негативні емоційні переживання дитини, вже створюють певні несприятливі умови для її особистісного розвитку, насамперед розвитку свідомості та самосвідомості, ціннісних орієнтацій, ідентифікацій – всього того, що складає підґрунтя ідентичності особистості. Та особливо небезпечною для розвитку ідентичності дитини є подальша динаміка стосунків, якщо вона основана на агресивних і маніпулятивних стратегіях батьків.

Так, за нашими спостереженнями, досить часто в процесі розлучення один із батьків намагається «перетягнути» дитину на свій бік, транслюючи їй своє негативне ставлення до колишнього подружжя, звинувачуючи його в усіх негараздах. Деколи це роблять обоє батьків, намагаючись організувати коаліцію з дитиною з метою посилити свою позицію, отримати від неї підтримку чи помститися колишньому партнеру. Таким чином, дитина виявляється втягнутою в конфлікт лояльності. Це може призвести до порушень процесу становлення її ідентичності, зниження самооцінки і самоприйняття, появи комплексу неповноцінності, оскільки пов'язано із знеціненням образу одного з батьків, котрий є невід'ємною складовою власного образу Я дитини.

Для оцінки сімейних умов розвитку ідентичності дитини було запропоновано поняття *ситуації розвитку ідентичності дитини у сім'ї,* операціоналізація котрого передбачала визначення критеріїв сприятливості ситуації, до яких віднесено: міру наближення сім'ї до отпимальної структури, міру емоційної близькості між членами сім'ї та наявніть/відсутність психологічних проблем у дитини. Показниками, які визначалися при аналізі проективних тестів і малюнків дітей, стали: значущість кожного з членів сім'ї, його статус, внутрішні й зовнішні межі сім'ї, наявність коаліцій або будь-яких груп всередині сім'ї, емоційна близькість/дистанційованість, ідентифікація дитини з сім'єю/одним із членів сім'ї, психологічні особливості й особистісні проблеми дитини. Згідно з цими показниками, ситуація розвитку ідентичності дитини в сім'ї оцінювалась як сприятлива, якщо результати діагностики свідчили про значущість батьків для дитини, адекватну ієрархію в сім'ї, ознаки партнерської взаємодії, гнучкі та проникні сімейні межі, відсутність коаліцій, емоційну близькість членів сім'ї, ідентифікацію дитини з батьками, відсутність у неї психологічних проблем.

В результаті психологічного обстеження дітей віком від 5 до 15 років (25 дітей, з них 16 хлопчиків і 9 дівчат), батьки яких були розлучені і зверталися до органів опіки та піклування, виявлено наступні особливості сприйняття дитиною сімейної ситуації та наслідки для розвитку її ідентичності.

Типовими ознаками сімей, які перебувають у процесі розлучення (юридично факт розлучення вже зафіксовано, але не врегульовані питання

розподілу майна, встановлення опіки над дитиною та інші, насамперед психологічні аспекти), за малюнками дітей, є досить закриті межі та коаліційна структура сім'ї, близькі, заплутані стосунки членів сім'ї. На всіх малюнках дітей відсутній батько (в одному випадку це мати), який не проживає з дитиною; він, як правило, сприймається як зовнішній ворог, проти якого об'єдналися решта членів сім'ї. Отже, в свідомості дитини відбувається поляризація сприйняття батьків: ідеалізація матері та «демонізація» батька. Часто саме мати виступає основним джерелом формування такого сприйняття дитини: маніпулюючи дитиною, вона втягує її в подружній конфлікт заради досягнення певних вигод (матеріальних, психологічних).

Виявлено, що в усіх цих сім'ях діти відзначаються підвищеною тривожністю, невпевненістю, мають низьку самооцінку, негативне самоставлення. Їхні самоописи неповні, містять багато амбівалентних або негативних самохарактеристик.

За виокремленими діагностичними показниками ситуації розвитку ідентичності дитини сім'ї, що розпадаються, характеризуються вкрай несприятливою ситуацією розвитку ідентичності дитини в сім'ї, зокрема значними структурно-функціональними змінами й порушеннями, розривом значущих емоційних зв'язків, девальвацією сімейних цінностей, поляризацією ставлень дитини до батьків. Внаслідок цих процесів формуються індивідуально-психологічні передумови розвитку негативної ідентичності в дитини, що виявляється насамперед у її низькій самооцінці та негативному самоставленні, внутрішньому конфлікті, порушенні механізмів ідентифікації зі значущими дорослими, особистісній дезінтеграції.

РОЗДІЛ ІІІ.
ПСИХОТЕРАПІЯ І ПСИХОКОРЕКЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЯХ ЖИТТЯ

Бастун Наталія Анатоліївна

к. психол. н., ст. наук. співробітник
Інститут психології імені Г. С. Костюка
НАПН України (м. Київ)

ДІТИ І ПІДЛІТКИ З ДИСГАРМОНІЙНИМ ІНФАНТИЛІЗМОМ: НЕВИРІШЕНІ ПИТАННЯ ДІАГНОСТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ

Проблема психологічної допомоги нині набуває особливої актуальності у зв'язку із нинішніми подіями на сході України. Діти набагато вразливіші до психічних травм, тому в період воєнних конфліктів та після них, помітно зростає чисельність дітей з емоційними порушеннями і поведінковими відхиленнями. Україна, протягом ХХ-го сторіччя, була ареною двох великих воєн і кожного разу це призводило до появи значного числа дітей, які від неї постраждали. Так було після першої світової та громадянської воєн, коли стала поширеною дитяча безпритульність і популярним був термін «морально дефективний», що стосувався дітей з делінквентною поведінкою, резистентних до педагогічних впливів. Після другої світової безпритульних дітей не було, але чисельність дітей та підлітків з емоційними та поведінковими відхиленнями дуже збільшилася. Було дуже багато дітей, які не хотіли вчитися у школі і сяк-так закінчивши сім класів, у ліпшому разі йшли працювати, але багато хто з них ставав і на протиправний шлях, бо злочинність у повоєнні часи була високою. У ті часи психотравми та їхні наслідки були масовим явищем і не виокремлювалися, як щось особливе. Лише у 80-х роках минулого століття синдром посттравматичних стресових порушень почали вивчати як окрему нозологічну форму.

Розглянемо з цих позицій так званий синдром дисгармонійного інфантилізму. Він був виокремлений дитячим психіатром Г. Є. Сухарєвою ще в 50-х рр. минулого століття (як раз, на матеріалі консультування дітей війни). Суть даної дисгармонії полягає у тому, що за цілком нормального, або

й навіть прискореного когнітивного розвитку і відсутністю органічних уражень центральної нервової системи в дитини спостерігається відставання у формуванні мотиваційно-потребової сфери і вольових якостей.

У дошкільному та молодшому шкільному віці, поки дитина більш залежна від дорослих і мусить їх слухатися, її поведінка не настільки проблемна (хоча труднощів із вихованням вистачає). А на кінець молодшого шкільного віку і початок підліткового випадає найбільше звернень до психологів і психіатрів у зв'язку із особливостями поведінки таких дітей.

Найчастіше батьки й педагоги скаржаться на уперте небажання вчитися, схильність до брехні, неробство, крадіжки, втечі з дому, а також опірність щодо виховних впливів. Діти з цілком благополучних сімей, чия рідня докладала неабияких зусиль до виховання своїх нащадків дивують дорослих примітивністю своїх інтересів, що зазвичай обмежуються пасивними розвагами на зразок пошуку пригод «на власну чи чиюсь голову», іграми, притаманними дітям швидше дошкільного віку та тим, що вони не знаходять спільної мови із більшістю своїх ровесників, а зазвичай дружать з дітьми із неблагополучних родин.

Дитячі психіатри визначають такий стан як затримку психоемоційного розвитку, а з підліткового віку вже йдеться про формування психопатії. Педагоги зараховують таких дітей і підлітків до категорії важковиховуваних. Типовою для них є нездатність до емпатії та пов'язаних із нею переживань, й відповідно, закритість для нового емоційного досвіду, що виникає у результаті переживань. Така мінімізація внутрішнього світу призводить до стагнації особистісного розвитку. Цим підліткам притаманний контраст між цілком нормальним, або й високим розумовим потенціалом і повною нехіттю до пізнання того, що прямо не пов'язане з їхніми сьогочасними інтересами й потребами. Такі індивідуальні риси призводять до відчуження цих дітей від загалу ровесників. І лише на перший погляд здається дивним гуртування згаданих дітей, що походять з благополучних родин, із мікросоціально занедбаними ровесниками. Насправді їх об'єднує досвід неусвідомленої психотравми, та подібність у рівні розвитку (а точніше відставання) мотиваційно-вольової сфери. Спільним є також і те, що дорослому дуже

важко налагодити з ними неформальний контакт у діалозі, – вони від нього всіляко ухиляються.

Наш досвід консультування свідчить, що практично у кожному випадку в анамнезі такої дитини можна знайти епізоди сильного емоційного потрясіння у ранньому віці, – коли дитина заходилася плачем до посиніння, чи робилася дуже блідою і довго не могла заспокоїтися, ці потрясіння могли бути і непоодинокими. Матері згадували, що після них поведінка дитини дуже змінювалася; вона ставала незвично тихою, мовчазною, втрачала притаманну їй раніше жвавість, емоційність та безпосередність. Зазвичай, матері не зразу пригадували ці випадки, бо проходило вже чимало часу та й їхній зв'язок із теперішніми негараздами здавався зовсім неочевидним.

Дитячий нейропсихолог А. В. Семенович описує у своїх дослідженнях дітей хворих на бронхіальну астму (які неодноразово переживали смертельний жах підчас нападів задухи). Для них притаманною була наявність нейродинамічних, психоемоційних та когнітивних розладів, що яскраво виявлялися у 6-7 річному віці і мали слабку тенденцію до компенсації у подальші роки. Ці розлади полягали у зниженні емоційного тонусу, мінливості фонового настрою із переважанням настороженості й страху, труднощі у ініціації будь-якої діяльності, нестійкість уваги, низький темп виконання завдань та високу стомлюваність. Вона характеризувала ці розлади як прояви дисфункції глибинних структур мозку, які регулюють активацію, пластичність та загальний тонус психічної діяльності. Глибинні структури мозку є найвразливішими до будь-яких шкідливих впливів, у тому числі й до кисневого голодування, тому епізоди апное у ранньому віці найнебезпечніші, бо потреба мозку у кисні дуже висока.

У психологічному сенсі, пам'ять про пережитий жах та паніку сприяє утворенню емоційних гіперзахистів. Захищаючи дитину від можливих болісних переживань, вони водночас підвищуючи поріг реагування і на новизну, і «убезпечують» її від сильних емоційних переживань та вражень, тим самим позбавляючи дитину від особистісного зростання, яке відбувається у ході таких переживань. Підсвідома пам'ять про пережите потрясіння та мінімізація душевного світу сприяє тому, що у підлітковому віці формується поведінка примітивно-гедоністичної спрямованості, де

немає місця вольовим зусиллям і емпатії, бо вони суб'єктивно неприємні. Не формуються й моральні засади, бо підліток з «душею малої дитини» не розрізняє, що є добро, а що зло із загальнолюдської точки зору.

При нормальному розумовому розвитку особистісна примітивність молодшого школяра чи підлітка може не кидатися у вічі, тому дорослі вважають, що ця дитина може, але не хоче добре вчитися й адекватно себе поводити. Педагоги та батьки вважають таких дітей важковиховуваними, і при значних поведінкових відхиленнях звертаються з ними до психіатрів. Психіатри, поставивши діагноз дисгармонійного інфантилізму чи патохарактерологічного розвитку, рекомендують застосування індивідуального педагогічного підходу, не розкриваючи, яким саме він повинен бути.

З точки зору психолога корекція дитини при такому варіанті особистісного розвитку полягає у необхідності враховувати реальний рівень її емоційного розвитку та пов'язані з ним суб'єктивні цінності й інтереси, бо вони є реальними рушіями діяльності даної дитини. Слід надавати індивідуальну допомогу в навчанні в практично-ігровому контексті. Враховуючи нездатність таких дітей до тривалих вольових зусиль, частіше чергувати розумові та фізичні навантаження. Доцільним є застосування прийомів біхевіоральної терапії. Важливим є пошук такої позитивної діяльності (спорт, мистецтво, технічна творчість, самодіяльність, навіть, складні комп'ютерні ігри), яка б захопила дану дитину (підлітка), викликала сталий інтерес, бажання повертатися до цього заняття знову й знову. Саме у контексті такого захоплення можливе виховання вольових якостей, розвиток працездатності та створення життєвого плану, хай поки що й нереалістичного, проте такого, який спонукуватиме підлітка до розвитку у себе ряду якостей, потрібних для успіху в даній діяльності. Цілісна діяльність, що «вписана» у загальножиттєвий контекст, та потреба спілкування із суб'єктивно значущими людьми сприятимуть подоланню дисгармонії особистісного розвитку. Вирішальними чинниками у корекції даних дітей та підлітків є досвід, інтуїція і такт педагога, повага до вихованця та бачення його життєвої перспективи.

Василевська Олена Іванівна

аспірант
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

КАЗКА ЯК ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНИЙ ЗАСІБ У РОБОТІ З ДІТЬМИ

Умови в яких здійснюється життєдіяльність сучасної людини, постійно стимулюють розвиток стресу. Це пов'язано з багатьма політичними, соціально-економічними, інформаційними, екологічними, природними складовими. Дорослі найчастіше реагують на них високим рівнем тривожності, розгубленістю, відчаєм. Чутливо сприймаючи взаємовідносини дорослих з навколишнім світом, діти наслідують їх емоційні стани (Л. Косоліно). Наразі діти депресивних матерів проявляють нейробіологічну симптоматику депресії та стресу. Проте, діти не тільки активні свідки, а й учасники тих подій, які відбуваються в країні.

Останнім часом, на жаль, з'явилися категорії «діти-біженці», «діти-переселенці», які потребують особливої уваги. Їх емоційні реакції можуть супроводжуватися травматичним стресом, що потребує обов'язкової кваліфікованої психологічної допомоги. Як зазначав К. Юнг, відлуння соціальних потрясінь чути у кабінеті психолога. Проблеми, пов'язані з наданням психологічної допомоги дітям, які опинились у складних кризових життєвих обставинах, потребують ефективних і органічних для цієї вікової категорії засобів вирішення.

Казки з прадавніх часів не тільки розважали і повчали, а й були засобом народної психотерапії, задовго до того як психотерапія стала професійним заняттям, оскільки казка поєднує в собі унікальний наратив однієї особистості й типову історію, притаманну більшості.

Представники різних психологічних шкіл зверталися до казок для ілюстрації положень власних теорій і для доведення тих або інших концепцій (К. Юнг, Е. Берн, Е. Фромм, Н. Пезешкян та ін.), що може свідчити про поліфункціональність казки для практичної психології. Як зазначають Ю. Алімова, І. Вачков, О. Бреусенко-Кузнєцов, В. Солодухов, Р. Ткач, О. Хухлаєва, відтворюючи кризові життєві ситуації, казка вчить дитину конструктивно переживати травмуючи події, страхи і поводитися із ними, спрямовуючи в конкретні казкові образи.

У роботі з дитячим проблемами застосовують традиційні методи і прийоми роботи з казкою: читання, розповідь, переказ, бесіда. Водночас, набувають поширення нетрадиційні технології роботи: складання авторської казки, переплутування сюжетів і героїв, змінювання характеру героя, місця, часу подій, кінцівки казки та ін. За допомогою казки, складеної самим психологом, забезпечується можливість емоційного відреагування проблеми дитиною. Крім того, така казка уможливлює моделювання ситуацій, коли значущий для дитини стимул з її оточення, що спричинив неадаптивну захисну реакцію, перетворюється з небезпечного для неї в безпечний.

Втім, ефективно виконує терапевтичну функцію і казка, складена психологом разом із дитиною. Як свідчить практика, казка ефективно використовується в роботі з дітьми, які отримали психологічні травми (смерть близьких, насилля, розлучення батьків), формує конструктивні стратегій протидії стресам. Робота з казкою застосовується для допомоги дітям, які опинились у зоні озброєного конфлікту, були заручниками терористів. Про це свідчить досвід О. Венгера, Є. Морозової, психологи надавали допомогу дітям Беслана. На жаль, сьогодення робить цей досвід особливо актуальним.

Казка має наявний ресурс для ефективного відновлювання дитячої психіки після складних життєвих випробувань, які створюють дітям дорослі. Формат казки є природним засобом ведення діалогу з дитиною, що дає їй можливість відновити довіру до оточуючого світу, як необхідну умову подальшого розвитку і становлення особистості.

Галян Олена Іванівна

канд. психол. н., доцент
Дрогобицький державний педагогічний
Університет імені Івана Франка (м. Дрогобич)

ОБРАЗ «ІНШОГО» ЯК МЕХАНІЗМ РЕГУЛЯЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ ПСИХОЛОГА І КЛІЄНТА

Ефективність побудови образу «Іншого» та самого себе у процесі спілкування психолога з клієнтом визначається дією соціально-перцептивних механізмів. Йдеться про особливості антиципації та

перехресні уявлення стосовно один одного учасників психотерапевтичного процесу. Маючи різні завдання (психолог – допомогти клієнту усвідомити труднощі ситуації і свого ставлення до неї, клієнт – розв'язати свою проблему), вони намагаються отримати конструктивний результат, який задовольнив би обох. Розкриття особливостей дії регулятивних механізмів у процесі міжособистісної взаємодії спрямовано на забезпечення результативності психологічної допомоги.

Структура взаємин, що виникає у терапевтичному процесі, впливає на міжособистісне розуміння, детермінуючи оцінку особистістю себе та «Іншого». Саме вона (оцінка) є передумовою і умовою взаємин.

Взаємність процесів міжособистісного пізнання характеризується тим, що сприймаючий своєю присутністю і поведінкою може фактично змінити характеристики того, кого він сприймає і оцінює. Ще О. Бодальовим було встановлено, що óбрази і поняття суб'єкта про особистість інших людей є результатом міжособистісного пізнання та перетворюються у командну інформацію, яка регулює вироблення певних форм поведінки стосовно цих людей. На думку дослідників Г. Андрєєва, Л. Петровська, С. Кондратьєва, В. Куніцина, М. Обозов, В. Панфьоров та ін., результат соціального пізнання є регулятивною ланкою у спілкуванні.

Результатом соціального пізнання є образ-уявлення, який містить об'єктні (фізичні дані) та суб'єктні (особистісні характеристики) характеристики. Варто відзначити, що цей образ-уявлення відображає не лише характеристики зовні представлені, але й ті, що є результатом атрибуції особливостей «Іншого».

Н. Завалова, Б. Ломов, В. Пономаренко виокремлюють різні види óбразу, що виникає в процесі діяльності: *цілісний óбраз* (основний константний компонент психологічної структури діяльності), *оперативний óбраз* (виникає у процесі виконання конкретної дії) та *óбраз-мету* (зіставлення образу і прогнозованого результату діяльності). Усі вони відповідають професійним настановленням психолога. У клієнта регуляція взаємодії, на наш погляд, визначається образом ситуації, образом експектацій, образом результату. Такі характеристики оцінки міжособистісної взаємодії клієнтом потребують детального вивчення.

Аналіз очікувань клієнта стосовно оцінок, дій, позиції психолога – у контексті проблематики (предмету) взаємодії – пов'язаний з потребою у

змінах. У зв'язку з цим виникає новий, раніше невідомий, нечіткий, невизначений, можливо, неоднозначний óбраз ситуації, що детермінує виникнення нових відчуттів, ідей, спогадів, емоцій, інтересів, бажань, потреб тощо. Це призводить до формування нового óбразу експектацій та оцінок, які визначають спрямованість активності і поведінки людини.

Óбраз ситуації у клієнта і óбраз діяльності у психолога формуються як своєрідна модель (у кожного своя) теперішнього та прогнозного майбутнього. Контактуючи з приводу предмета взаємодії, її учасники презентують свої моделі, які відображають своєрідність інтерпретації ними подій, що стали причиною занепокоєння.

Отже, можна стверджувати, що óбраз як результат міжособистісного пізнання є регулятивним механізмом прогнозування процесу взаємодії, її результативності, ставлення до неї, прагнення до контактів.

Регулюючим параметром взаємин, згідно з регулятивно-детерміністською парадигмою (В. Циба), є соціальне настановлення. Воно є латентним утворенням у сфері свідомості особистості як результат інтеріоризації зовнішньої соціального настановлення (норми) і проявляється явно як прихильне або неприхильне ставлення до певної цінності (в тому числі до людей, до себе і до об'єктів оточення) у формі вербальних або конативних актів при виникненні домінантної потреби і наявності відповідної матеріальної чи духовної цінності для її задоволення.

Крім соціального настановлення, не менш важливою є система ставлень, що виникає у процесі встановлення взаємин психолога і клієнта, їх розгортання під час роботи над проблемою та завершення. Виокремлюють два аспекти ставлень: ті, що демонструються і приховані. Згідно з G. Holand, реально представлені взаємини – це взаємини рівності між психологом і клієнтом, за яких обидва учасники діалогу оберігають неадекватну Я-концепцію клієнта. Така рівність передбачає, що психолог і клієнт є рівними як людські істоти; психотерапевт (консультант) не має переваг над клієнтом, оскільки клієнт на рівні з ним працює над проблемою. Психолог може володіти інформацією або навичками, які допоможуть клієнту розв'язати проблему, але в жодному разі не означає, що він надлюдина. Прихований аспект ставлень полягає в тому, що у клієнта є проблема. У зв'язку з цим від почувається вразливим через те, що йому потрібна стороння допомога, він знаходиться в залежній позиції.

Зважаючи на відкриття двох пов'язаних між собою типів ставлень у діадній взаємодії «психолог – клієнт», ми не можемо не вказати, що саме їх знання і врахування у побудові консультативного (терапевтичного) альянсу допоможе створити адекватну модель системи взаємин.

Важливим у контексті терапевтичної взаємодії стає не тільки процес сприймання, але й розуміння один одного. Саме він передбачає використання особистістю різних способів перетворення смислової інформації (аналіз потоку різнорідної інформації, її відпрацювання та використання у процесі спілкування у вигляді зворотного зв'язку, доповнення «лакун» тощо). Але далеко не у будь-якій ситуації міжособистісної взаємодії внутрішня цілісна смислова позиція «Іншого» є доступною для розуміння.

Каузальна атрибуція розглядається як один з механізмів і способів інтерпретації óбразу «Іншого». Виникає проблема правильності прочитання запропонованого «повідомлення». У цій ситуації психолог озброєний знанням про прийоми активного слухання, що передбачають використання уточнювальних запитань, повторення слів клієнта, які можуть стати основою для спільного коригування переданого значення у повідомленні. Клієнт, навпаки, може недооцінити або переоцінити отримані повідомлення і, відповідно, отримати спотворений образ і ситуації взаємодії, і очікуваних результатів. Отже, оцінка образів, які сформувалися у процесі соціального пізнання, є важливою складовою терапевтичного (консультативного) процесу.

У ситуації психологічної допомоги суб'єкти прагнуть оцінити і зрозуміти зміни, що відбуваються упродовж взаємодії. Вони стосуються власного внутрішнього світу кожного з партнерів, динаміки їх ставлення до предмету взаємодії, когнітивних оцінок ситуації. Кожен з них володіє індивідуальним, своєрідним характером сприймання, структурою настановлення. Отже, за таких умов у центрі аналізу перебуває особистість зі своїми цінностями, намірами, емоціями і потенціалом дії.

Зміни, що відбуваються в процесі взаємодії психолога і клієнта, зумовлюються вибірковістю їх реакції на дії один одного. Основою такого ставлення, як показано в роботах К. Абульханової-Славської, Е. Галантера, Дж. Міллера, К. Прібрама, С. Рубінштейна, є оцінка суб'єктивної значущості подій. Визначаючи процес міжособистісної взаємодії психолога і клієнта як

складну діяльність, можна стверджувати, що значущість подій, пов'язаних з роботою з почуттєвими або поведінковими проблемами, детермінується мотиваційно-цільовими настановленнями суб'єктів, особистісними та індивідуальними особливостями їх інтелектуальної й емоційної сфери.

Отже, міжособистісна взаємодія психолога і клієнта пов'язана з дією загальних механізмів соціальної перцепції. Основу взаємних ставлень складає óбраз-уявлення про об'єктні та суб'єктні характеристики партнера, óбраз ситуації взаємодії, óбраз експектацій щодо один одного. Складність та багатоаспектність образу «Іншого» є регулятивним механізмом формування конкретної позиції учасників терапевтичного альянсу, спрямованості їх активності.

Гусениця Наталія Іванівна

практичний психолог
Комунальна установа Сумська ЗОШ І-ІІІ ступенів №24 (м. Суми)

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ В КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЯХ ЖИТТЯ

Підлітковий вік – час швидких змін, фізіологічних, психологічних, соціальних. Діти підліткового віку є найуразливішими до кризових умов соціального середовища, оскільки у них проявляється підвищена збудливість, їх поведінка нестійка, імпульсивна, дії часто нестримні, безконтрольні, неадекватні стимулам. Тому важливо приділити особливу увагу психологічному супроводу підлітків, які опинилися в кризових умовах та критичних життєвих ситуаціях.

Основними напрямками у роботі з такими дітьми є психологічний супровід самого підлітка, батьків та педагогів. При психологічній підтримці дитини підліткового віку, яка перебуває у кризовій ситуації основними видами роботи є проведення діагностичної роботи, консультативної та корекційно-розвивальної.

У ході діагностичної роботи важливо підібрати методики на вивчення психоемоційного стану, вищих психічних функцій і мотиваційної сфери особистості. Крім того, можуть бути застосовані опитувальники та тести для виявлення загальних характеристик кризової ситуації, типових форм реагування на неї. Особливості кризової ситуації можуть обумовити

застосування низки спеціальних діагностичних методик для вивчення емоційної, вольової чи інтелектуальної сфери особистості, її сімейного мікроклімату тощо. Такі методики, як правило, підбираються залежно від запиту клієнта та специфіки кризової ситуації.

На основі результатів проведеної діагностики проводиться консультування, метою і завданнями якого є: емоційна підтримка й увага до переживань клієнта; розширення свідомості та підвищення психологічної компетентності; зміна ставлення до проблеми (від «глухого кута» до «вибору рішення»); підвищення стресової та кризової толерантності; розвиток реалістичності та плюралістичності світогляду; підвищення відповідальності клієнта і вироблення готовності до творчого освоєння світу.

Кризове психологічне консультування проводиться за загальною схемою, визначеною для такого виду психологічної допомоги (наприклад, за Р. С. Нємовим). Також за результатами діагностики проводиться корекційно-розвивальна робота, яка на перших етапах може бути індивідуальною. Психокорекція посттравматичного стресового розладу спрямована на допомогу дитині стати «над ситуацією», навчити її пристосовуватися до дійсності і долати психотравмуючі впливи. В її основі – використання комплексу психокорекційних методик: заняття в арт-студії, навчання прийомам релаксації і зняттю м’язової напруги, психокорекційні вправи, соціально-психологічні тренінги, різні прийоми групової та індивідуальної арт-терапевтичної корекції (фіксація травмуючих переживань у формі малюнка, метафори, складеної дитиною про себе історії), – дозволяють направити в певне русло емоційну енергію, знизити її руйнівний потенціал, зробити керованою і доступною для терапевтичного розуміння свідомості дитини.

Консультування батьків учнів спрямовується на: розвиток можливостей сімейної психокорекції посттравматичного стресового розладу, підвищення адаптивних можливостей самих батьків; пошук внутрішніх ресурсів для подолання труднощів; створення сприятливого психологічного клімату у родині; пошук шляхів спільного подолання психотравматичної ситуації.

Психологічне консультування і просвіта педагогічного колективу школи повинні бути спрямовані на розв’язання питань супроводу дітей

з метою забезпечення безпечного та дружнього середовища у закладі, сприяти соціалізації підлітків у новому учнівському середовищі, індивідуально-типологічному підходу до підлітків у навчально-виховному процесі.

Отже, метою психотерапевтичної роботи у випадку виникнення кризових умов та критичних життєвих ситуацій є допомога особистості у звільненні від подальших спогадів про минуле та інтерпретацій емоційних переживань які нагадувань про травму. Для цього необхідно допомогти дитині (дорослій людині) знову навчитися контролювати емоційні реакції та знайти травматичній події належне місце в загальній часовій перспективі свого життя. Допомога людині – головне завдання психолога. При роботі слід враховувати, що це допомога в зниженні тривоги й у відновленні почуття особистісної цілісності та контролю над тим, що відбувається. При виборі виду допомоги, необхідно переконатися, чи існує в даній ситуації посттравматичний стресовий розлад.

Єльчанінова Тетяна Миколаївна

к. психол. н., доцент
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (м. Харків)

Волкова Оксана Георгіївна

к. психол. н., доцент,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (м. Харків)

СТРЕСОГЕННІСТЬ КРИТИЧНОГО ПЕРІОДУ У СТУДЕНТІВ ЧЕТВЕРТОГО РОКУ НАВЧАННЯ

Постановка проблеми. Студентський вік (за педагогічною періодизацією) найчастіше розглядається в контексті юнацького віку. З огляду на вікові періодизації Е. Еріксона, Д. Левінсона, Е. Зеєра, В. Слободчикова можна сказати, що в студентському віці відбувається перехід від юнацтва до ранньої дорослості і, як будь-який віковий перехід, супроводжується певною кризовістю. У студентському віці знову, на новому рівні встає проблема професійного самовизначення, вона носить

зовсім інший змістовний контекст, ніж у старшому шкільному віці. Актуальності, у певному значенні, набуває проблема вибору подальшого кроку на життєвому шляху. Із цією проблемою вибору сучасна молода людина зустрічається два (а то й три) рази протягом студентського віку: вперше – перед вступом до навчального закладу, вдруге – після закінчення бакалаврату та втретє – після отримання повної вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень. Питання професійного вибору, адаптації, саморозвитку студентів досліджували Т. А. Вілюжаніна, І. В. Волженцева, К. Г. Делікатний, Л. Г. Подоляк, О. Є. Фальова, В. І. Юрченко та ін. Окремо треба відзначити вивчення різних аспектів становлення особистості студентів-психологів Х. М. Дмитерко-Карабин, Т. В. Жванія, М. А. Кузнєцовим.

Формулювання ідей статті (постановка завдань). Основним завданням дослідження стало визначення стресостійкості студентів-психологів у період переходу від бакалаврату на наступний щабель життя (продовження навчання чи працевлаштування). Супутніми задачами було встановлення співвідношення між показниками стресостійкості і психічними станами (фрустрація, тривожність, рівень актуальних страхів особистості) у студентів-психологів та визначення психологічних портретів осіб з різними рівнями стресостійкості.

Висновки. Так, студентів-психологів, які виявляють *низьку* стресостійкість, можна охарактеризувати як тих, що часто відчувають хронічний стрес (стрес очікування), що може привести до розвитку стабільної невротичної тривоги, яка виступає як дезорганізатор поведінки. Тобто, ми спостерігаємо групу людей, які у певних обстановках можуть втратити контроль над ситуацією через свою реактивність, що може призвести до низки професійних помилок, а, надалі, до швидкого психологічного вигорання. Визначений зв’язок підвищеної чутливості до стресу із тривожністю також, у деяких випадках, може свідчити про те, що ці студенти неправильно обрали професію, бо психолог повинен бути стресостійким та вміти справлятися зі стресовими ситуаціями не тільки у своєму житті, а й допомагати в цьому своїм клієнтам. Студенти-психологи з *нормативною* стресостійкістю вміють долати труднощі, контролювати власні емоції, розуміти людські настрої, проявляючи витримку і такт. Вони здатні переносити значні інтелектуальні, вольові та емоційні

навантаження, зумовлені особливостями навчальної діяльності, без особливих наслідків для свого здоров'я, оточуючих, та діяльності. Студентів-психологів з *високою* стресостійкістю вирізняє висока адаптивність до складних життєвих ситуацій, вони вміють правильно реагувати на стрес-фактори, адекватно себе оцінюють, вміють ефективно регулювати власні емоційно-афективні реакції. Такі результати можна ще пояснити тим, що на становлення повноцінної особистості досліджуваних студентів, зокрема їх емоційної сфери, вплинула ситуація навчання у ВНЗі за обраною спеціальністю. Тобто, набуті в процесі навчання знання із профілюючих дисциплін, вироблені професійні уміння та закріплені навички ефективно застосовані самими студентами у процесі власного особистісного зростання та становлення як професіонала.

Перспективою дослідження виступає порівняння показників, що досліджувалися у психологів із різною спеціалізацією.

Ємяшева Марина Юріївна

викладач кафедри логопедії
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В КОРЕКЦІЙНО-ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ

Мовлення є одним із перших видів діяльності, яким дитина оволодіває в онтогенезі. Мовлення впливає на всі аспекти психіки дитини, є засобом пізнання навколишнього світу та універсальною умовою гармонійного розвитку особистості. Мовленнєва діяльність є складнофункціональним двостороннім процесом (М. Жинкін, О. Леонтьєв, О. Лурія, Є. Соботович, Л. Цвєткова та ін.). Батькам і логопедам необхідно знати, що ранній вік є сенситивним періодом мовленнєвого розвитку дитини (А. Богуш, Л. Божович, Л. Виготський, Н. Гавриш, О. Запорожець та ін.), тобто особливо чутливим до розвивального впливу дорослих та до впливу різних чинників внутрішнього і зовнішнього середовища, через які нормальний процес мовленнєвого розвитку порушується.

Як зазначають науковці в галузі корекційної освіти (А. Богуш, М. Вашуленко, С. Конопляста, Є. Соботович, М. Шеремет та ін.), на сьогоднішній день в Україні відмічається збільшення кількості дітей з мовленнєвими порушеннями, які мають біологічну або соціальну природу. В подальшому ці порушення ускладнюють спілкування з оточуючими, створюють перешкоди для успішного набуття знань під час навчання, та перешкоджають як нормальній соціальній адаптації дитини, так і її особистісному зростанню, тому першочерговим є надання таким дітям корекційно-логопедичної допомоги.

Основним напрямком корекційно-логопедичної допомоги є розвиток і виправлення мовлення дитини, корекція і профілактика його порушень. Очевидно, що здійснення корекційно-логопедичного процесу можливе лише за умови готовності майбутнього логопеда до спілкування з дітьми різного віку, які мають порушення мовлення та членами їх родин, дотримуючись норм і правил спілкування, що передбачає наявність у логопеда високого рівня комунікативної компетентності.

Комунікативна компетентність виступає в якості провідного чинника ефективного спілкування (Ю. Ємельянов, Ю. Жуков, Л. Петровська, О. Сідоренко). Багато дослідників (Є. Клімов, Н. Кузьміна, А. Деркач, А. Маркова та ін.) вважають, що професійна компетентність тісно пов’язана із комунікативною компетентністю, яка має в кожному виді професійної діяльності свою специфіку [1; 2].

Професійна діяльність логопеда здійснюється в багатовимірному просторі. Її основними «площинами» виступають особистість, діяльність і спілкування. Комунікативну компетентність можна представити як здатність і готовність вступати в (вербальні, невербальні і письмові) контакти для вирішення комунікативних завдань (передачі інформації, встановлення і підтримування контактів, здатність досягати бажаних результатів у спілкуванні з людьми та тощо).

Таким чином, від рівня комунікативної компетентності логопеда залежить сприятливий морально-психологічний клімат корекційно-логопедичного процесу, результативність встановлення контактів, гуманізм, демократизм і ефективність спілкування з дітьми різного віку,

які мають порушення мовлення. Саме тому, особливої значущості набуває проблема формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда в процесі його професійної підготовки.

Література:

1. Жуков Ю. М. Диагностика и развитие компетентности в общении / Ю. М. Жуков. – М.: МГУ, 1990. – 104 с.
2. Климов Е. А. Пути в профессионализм (Психологический взгляд): учебное пособие / Е. А. Климов. – М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта. 2003. – 320 с.

Журавель Анна Василівна

к. психол. наук
Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка (м. Глухів)

ОСОБИСТІСТЬ ПСИХОЛОГА ЯК ІНСТРУМЕНТ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ, ЩО ПЕРЕЖИВАЮТЬ КРИЗУ

Сучасна соціально-психологічна ситуація в українському суспільстві потребує підвищення ефективності та стійкості результатів консультативної і терапевтичної роботи з людьми, що переживають кризу. Аналіз теоретичних підходів та практичної діяльності психологів показує необхідність врахування не лише змістовних та процесуальних характеристик психологічної допомоги клієнту, а й особистісного компоненту даного процесу.

І психологічне консультування, і психотерапія розглядаються як цілісна структурована система, складовими якої є:

– *психолог* – його саморегуляція, рефлексія, внутрішній світ;

– *клієнт* – розуміння клієнта, змісту його проблеми, «внутрішній світ» клієнта, яким його бачить і на який впливає психолог;

– *процес взаємодії* між психологом і клієнтом – встановлення і підтримка контакту, створення «терапевтичних стосунків», організація впливу через техніку, метод;

– *«ноетичний» вимір* (за В. Франклом) – вимір сенсів, які стосуються як самого психолога і пов’язані з його світоглядними установками,

теоретичною парадигмою, на якій базується його робота; так і клієнта, його сенсів і тих обставин, що породжують їх дефіцит, «вакуум».

Одним із ключових факторів, що обумовлює успішність здійснення психологом консультативної чи терапевтичної роботи з клієнтом у кризових умовах є особистість психолога. Саме особистісні риси, якості та професійні уміння психолога – а не обрана ним наукова парадигма чи терапевтичний напрям – першочергово сприяють:

– встановленню контакту з клієнтом, активному вислуховуванню і структуруванню процесу їхньої взаємодії з метою з'ясування актуального стану клієнта і його можливих причин та прояснення запиту клієнта;

– вираженню емоцій клієнта і зняттю «надлишкової напруги», створенню довірливої атмосфери і забезпеченню усвідомлення та прийняття клієнтом того стану, який до цього часу був для нього незрозумілим, загрозливим і не давав можливості «увійти в зону комфорту», активізувати власні ресурси;

– прояву підтримки і розуміння стану клієнта; психологічному супроводу клієнта у процесі його ресоціалізації і адаптації в кризових умовах та критичних ситуаціях життя.

Теоретичний аналіз наукових і методичних першоджерел з психологічного консультування і психотерапії (Н. Амінов, Т. Вернаєва, Р. Мей, В. Панок, С. Петрушин, К. Роджерс, Н. Чепелєва, L. Wolberg та ін.), а також практика дають підстави стверджувати, що до найбільш важливих особистісних рис, якостей і професійних умінь психолога – як інструментальних компонентів роботи з клієнтами у кризових ситуаціях – належать: здатність до самоуправління (складниками якої є: аналіз протиріч та прогнозування, планування, критерії оцінки якості досягнутого, прийняття рішень, самоконтроль, корекція дій, планів), мотиваційні орієнтації у міжособистісних комунікаціях (зокрема, орієнтація на адекватність сприйняття і розуміння партнера по спілкуванню), життєстійкість (що проявляється у терпимості до фрустрації та невизначеності, в умінні стійко приймати невдачу), уміння вислуховувати, уміння розподіляти відповідальність з клієнтом, рефлексія, здатність до емпатії, відкритість до поглядів і цінностей, що не збігаються з власними, та віра у здатність клієнта до позитивних змін і розвитку.

Таким чином, підготовка спеціалістів до роботи з клієнтами у кризових умовах першочергово має спрямовуватися на формування і розвиток особистості психолога, як спеціаліста у сфері «допомагаючих професій», що буде здатен виводити клієнта на рівень не лише «переживання», а екзистенційного, ціннісного «проживання» кризової ситуації.

Івченко Галина Олександрівна

практичний психолог
Сумський дошкільний навчальний заклад (центр розвитку дитини) № 18 «Зірниця» Сумської міської ради (м. Суми)

ТЕХНІКА ПІСОЧНОЇ ТЕРАПІЇ В РОБОТІ З ДІТЬМИ, ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ РОЗЛУЧЕННЯ БАТЬКІВ

Найпершим та найважливішим інститутом соціалізації дитини – є сім'я. Можна розглядати будь-яку сторону розвитку малюка, завжди виявиться, що вирішальну роль в його ефективності на тому або іншому віковому етапі має саме сім'я. Остання є основним, вирішальним ступенем у формуванні особистості. Однак сучасні сім'ї розвиваються в умовах якісно нової та суперечливої суспільної ситуації. Можливо, саме тому сьогодні розлучення батьків – явище не нове, воно стало мовби буденністю, а деякі дорослі вже не сприймають його як щось катастрофічне.

Статистика показує, що кількість розлучень за останні роки значно збільшилася. Причому найбільш поширеним це явище вважається серед молодих пар у віці від 25 до 40 років. Як правило, в таких сім'ях є один або декілька дітей.

Розлучення – це завжди криза, яка зачіпає всю сімейну систему і переживається не тільки подружжям, але й дітьми. Для будь-якої дитини розлучення батьків це, перш за все, колосальний стрес, який має великий негативний вплив на психологічний стан дітей. У книзі «Діти розлучених батьків» Г. Фігдор виділив декілька основних реакції дітей на ситуацію розлучення. У більшості дітей виникає почуття провини, за те, що не змогли зберегти шлюб своїх батьків. Інші – відчувають почуття страху. Деякі діти починають боятися втратити любов дорослого, який пішов з сім'ї і, навпаки,

з'являється озлобленість на іншого дорослого, з яким малюк залишився. Багато дітей стають більш примхливими, починають вимагати підвищеної уваги. Деякі ж стають схильні до частих хвороб і перепадів настрою. Це говорить про необхідність посиленої уваги до проблем таких дітей.

На думку більшості зарубіжних і вітчизняних психологів, формування емоційно здорової дитини залежить від взаємного спілкування дитини з обома батьками. Однак, за даними американських дослідників Д. Добсон та А. Ніколі, 50% батьків припиняють відвідувати своїх дітей через три роки після розлучення.

Приклад батьків може негативно позначитися і на особистому житті дитини. Багато дітей із розлучених сімей, як правило, повторюють помилки своїх батьків і теж руйнують свій шлюб. За статистикою вік, в якому одружуються діти з розлучених сімей значно нижче, ніж у дітей зі звичайних родин. Це пояснюється бажанням мати міцну родину, якої не вистачало в дитинстві. Але ранній вік якраз і виступає основною причиною розлучення у таких дітей.

Г. Фігдор наголошує на тому, що кризові переживання у дитини, яка проживає розлучення, пройдуть швидше, якщо батьки: 1) не дивлячись на розрив шлюбу, спробують і в подальшому зберегти безперервні відносини з дитиною; 2) докладуть усіх зусиль, щоб дитина відчула, що її любов до обох батьків продовжується; 3) зроблять усе можливе, щоб допомогти дітям пережити весь біль і тяжкість розлуки.

Перш за все, діти повинні бути вчасно і детально проінформовані про майбутні події, їм потрібно дозволити проявляти тривогу та емоції. Проте, у більшості випадків, діти із розлучених сімей потребують допомоги фахівця (психолога, соціального педагога, а інколи, і психотерапевта), перед якими постає проблема дослідження життєдіяльності таких дітей та, відповідно, розробки шляхів, що сприятимуть зменшенню негативних наслідків розлучення на становлення їх особистості.

Одним із ефективних методів роботи з дітьми, які знаходяться у кризовій ситуації розлучення батьків є використання техніки піскової терапії (SANDPLAY).

Метод пісочної терапії – це незвична техніка, завдяки якій дитина будує власний світ у мініатюрі з піску і нових невеликих фігурок. Діти із

задоволенням використовують мініатюрні постаті людей, тварин, дерев, будинків, автомобілів, мостів. У процесі гри малюк висловлює піску те, що спонтанно виникає у його свідомості. Інакше кажучи, дитині на одну годину відкривається невідомий всесвіт, усередині якого можна створювати свій індивідуальний світ.

Психотерапевтичні ігри у пісочниці сприяють: 1) формуванню цілісного, сильного і здорового «Я» дитини, забезпеченню рівноваги між внутрішнім світом переживань і внутрішніх потреб та зовнішнім соціальним світом; 2) позбутися психологічних травм; 3) через програвання своїх фантазій, страхів, бажань у безпечних умовах піскової терапії дитина набуває можливості контролю за своїми внутрішніми переживаннями; 4) гармонізувати загальний психоемоційний стан, знизити тривожність.

Пісочна терапія – надає можливість висловити дитині те, до чого важко підібрати слова, стикнутися з тим, до чого важко звернутися безпосередньо. Можливість самовираження в пісочній терапії не обмежена словами. Особливо це допомагає дітям, що знаходяться у кризовому стані, кому важко перетворити свої переживання в слова. До того ж створення пісочних композицій, на відміну від малюнка, не потребує будь-яких особливих умінь. Тут неможливо помилитися.

Для дітей, які перебувають у стресотравмуючому стані особливо важливою є невербальна експресія через взаємодію із піском та водою. К. Г. Юнг стверджував, що «гра у пісок» вивільняє заблоковану чи пригнічену психічну енергію, що дозволяє трансформувати і спрямувати її на розвиток особистості дитини.

Кожного разу при контакті з піском відбувається своєрідне занурення у підсвідоме. Створення пісочної композиції відображає зміст психічного життя. Кожна пісочна картинка (від заняття до заняття) фіксує той чи інший певний стан психіки, той чи інший окремий аспект внутрішнього світу дитини. Маргарет Ловенфельд піскову терапію розглядала як символічну гру, що відбувається саме за рахунок встановлення зв’язку між свідомим і підсвідомим у символічній формі, що дозволяє торкнутися найглибших переживань.

Після закінчення сеансу пісочна картинка розбирається, іграшки повертаються на місце, поверхня пісочниці розрівнюється. Багаторазове

руйнування і відтворення світу пісочної композиції безпосередньо впливає на створення відчуття безпеки та довіри і зниження базової тривоги, що досить актуально у ході психокорекційної роботи з дітьми, які внаслідок розлучення батьків знаходяться у нестабільному емоційному стані.

Розлучення – це подвійна психотравмуюча подія у житті дитини, що зумовлює динаміку негативних явищ: напружену психологічну атмосферу в сім'ї внаслідок дестабілізації емоційних стосунків між подружжям та дисгармонійні батьківсько-дитячі взаємини після розлучення. Така ситуація надзвичайно сильно впливає на психічний стан дитини, а тому потребує дій щодо зменшення цього удару та допомоги дітям у повноцінному і гармонійному розвитку. Саме таку допомогу та ресурсну підтримку надає техніка піскової терапії. У ході творчої гри з піском активізуються самозцілюючі резерви дитячої психіки, які виявляються за певних умов (Е. Вейнріб) у процесі терапії. Пісок поглинає негативну психічну енергію, стабілізує емоційний стан і гармонізує психоемоційне самопочуття дитини.

Карпенко Зіновія Степанівна

д. психол. н., професор
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)

ФОРМУВАННЯ МОБІЛІЗАЦІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ДО ПРОТИДІЇ ЗОВНІШНІЙ АГРЕСІЇ

Внаслідок того, що траєкторія суспільного розвитку не є лінійним еволюційним сходженням до все вищих цивілізаційних стандартів, а переривається непозбутніми історичними травмами, нагальними і відкладеними в часі й не розв'язаними конфліктами економічних інтересів міжнародних синдикатів, культурних запитів окремих етнічних і релігійних спільнот, повсюдно в сучасному світі існує загроза і, на жаль, непереборна спокуса вирішити назрілі проблеми у силовий спосіб, у тому числі і шляхом інспірування збройних протистоянь.

Активізація фундаменталістських релігійних рухів, насамперед радикального ісламу і православного «Русского мира», підживлена реваншистською ксенофобською ідеологією, призвела до активізації

терористичної діяльності та появи нових форм гібридних воєн, розрахованих на фізичне знищення опонентів, матеріальні втрати, психічне залякування, моральне приниження, світоглядну дезорієнтацію жертв агресивних поборників незадовільного, з їхньої точки зору, стану речей.

Ескалація напруги в міждержавних стосунках, що супроводжується зростанням недовіри, підозріливості, ворожості й нетолерантності в міжособистісних взаєминах, зумовлюється не лише об'єктивною інформацією про реальні події, а й тенденційною, політично й ідеологічно заангажованою інтерпретацією фактів, що свідчить про інформаційно-психологічну війну, яку веде агресор через підконтрольні йому ЗМІ та в Інтернет-середовищі проти об'єктів свого нападу. При цьому численні фейкові повідомлення прокремлівських ЗМІ та тролів із соціальних мереж, засновані на конструюванні відвертої брехні (наприклад, легенда про розіп'ятого хлопчика), доповнюються фактами (або чутками) про корупційні дії українських бюрократів при організації матеріально-технічного забезпечення війська, про ухилення від несення служби дітей заможних громадян (так званих мажорів), про кривавий прибуток деяких провладних олігархів, які, буцімто, заробляють на війні, про «зраду цінностей Майдану», що проявляється у збереженні кланово-олігархічної системи, втім, при ротації очільників корупційно-мафіозних груп тощо. Таке поєднання брутальної дезінформації з недвозначними сигналами з боку громадянського суспільства здатне деморалізувати частину населення України, що зазнає терористичних атак з боку проросійськи налаштованих бойовиків, керованих, підготовлених, оснащених і багатократно підсилених мілітарною потугою сусідньої держави. Відтак зримо постає проблема формування психологічної готовності громадян до мобілізації в ряди Збройних Сил України та інших форм протидії військовій агресії.

Розв'язання цієї проблеми передбачає здійснення адекватних наявним викликам профілактичних і виховних заходів:

1. Посилення національно-громадянського виховання в закладах освіти через вивчення всесвітньої та вітчизняної історії, культурології, політології, психолого-педагогічних та інших гуманітарних дисциплін, використання методу психолого-історичної реконструкції знаменних подій минулого, застосування біографічного методу в сенсі дослідження

моральних чеснот, громадянської позиції та військової доблесті видатних діячів національно-визвольних змагань.

2. Увиразнення аксіологічної спрямованості діяльності різних інститутів соціалізації й ресоціалізації особистості у спосіб трансгенераційної передачі націєтворчого суспільного досвіду, формування мультикультурної компетентності і ментальної солідарності навколо загальнолюдських цінностей в координатах європейської культурно-історичної традиції.

3. Профілактика віктимної поведінки шляхом позбавлення від комплексів «історичної неповносправності», недосуб'єктності, культурної вторинності і соціальної маргінальності, споконвічної скривдженості і сумнозвісної заздрості. Культивування громадянської ініціативи, самоорганізації, взаємної підтримки, пожвавлення міжгрупової і міжособистісної комунікації з метою суб'єктного перевизначення ролі і місця України в історичній транспективі державотворення в контексті євроатлантичної цивілізації.

4. Когнітивно-біхевіоральне навчання психотехнік самоопанування в критичних життєвих ситуаціях, доцільного застосування механізмів психологічного захисту та гнучке використання релевантних у конкретних екстремальних умовах копінг-стратегій. Ознайомлення з феноменами травматичного стресу і посттравматичного стресового розладу з метою надання соціально-психологічної підтримки постраждалим і збереження здатності до раціональної оцінки власного стану в подібних випадках.

5. Вироблення стійкого імунітету до інформаційного зараження масової та індивідуальної свідомості деструктивними ідеологемами апологетів тоталітарного суспільного ладу профашистського спрямування, плекання міжкультурної толерантності, підтримка свободи слова, права на критику й організований ненасильницький громадський протест.

Зазначені завдання окреслюють пріоритетні напрями протидії України зовнішній агресії задля захисту цінностей демократичного суспільства, збереження державного суверенітету і забезпечення верховенства права. Неодмінним чинником цих процесів є їх професійний психологічний супровід, а почасти й неуникне психотерапевтичне втручання в перебіг небезпечних для душевного здоров'я людини

процесів. Тому темпи підвищення кваліфікації сучасних психологів згідно з викликами новопосталих ексвізитних ситуацій мають випереджати інтенсивність їх нагромадження.

Клібайс Тетяна Володимирівна

к. психол. наук
Київський університет
імені Бориса Грінченка (м. Київ)

НАВЧЕНА БЕЗПОРАДНІСТЬ У ДОРОСЛИХ: ДІАГНОСТИКА ТА КОРЕКЦІЯ (МАЙСТЕР-КЛАС)

Навчена безпорадність, згідно з результатами досліджень К. В. Вєдєнєєвої, М. Селігмана, Д. О. Цирінг, та ін. є однією з ознак негативного атрибутивного стилю, який виявляється у сприйманні причин негативних ситуацій, що відбулися, як сталих, залежних від негативних якостей самого суб'єкта та розповсюджених на все його життя. В дорослому віці навчена безпорадність перешкоджає адаптивності, відповідальності особистості та її здатності до «конструювання власного життя». Тому вчасна корекція цього стану дуже важлива.

Навчена безпорадність – це «навчений стан, викликаний пред'явленням шкідливих ситуацій, що викликають незадоволення, які неможливо уникнути» (A. S. Reber). Безпорадність викликається неконтрольованістю і непередбачуваністю подій зовнішнього світу. Наявність навченої безпорадності можна визначити на основі слів-маркерів: всі, завжди, ніколи, все марно, не можу. За всіма цими словами, прихована відсутність позитивного досвіду, невіра у власні сили, тривога та страх невдачі.

Навчена безпорадність проявляється у: невдалих спробах уникнення шоку (мотиваційний дефіцит), у нездатності використовувати наявні стратегії уникнення шоку (когнітивний або асоціативний дефіцит), у пасивному прийнятті ситуації (емоційний дефіцит).

Мотиваційний дефіцит проявляється у бездіяльності або недостатній активності, людина перериває діяльність, якщо щось не вдалося з першої спроби, або і не намагається діяти.

Когнітивний або асоціативний дефіцит проявляється в нездатності переносити позитивний досвід з однієї ситуації в іншу. Ознаки когнітивного дефіциту: ригідність мислення, низький рівень креативності.

Емоційний дефіцит проявляється в пригніченому або депресивному стані, що виникає через не результативність дій та характеризується замкненістю, байдужістю, невпевненістю, схильністю до почуття провини, тривожністю, депресивністю (В. О. Янчук).

М. Селігман зазначав, що причинами розвитку навченої безпорадності є: досвід переживання несприятливих подій, відсутність можливості контролювати події; придбаний в одній ситуації негативний досвід переноситься на інші ситуації; досвід спостереження безпорадних людей.

Програма практичної частини майстер-класу:

1. Методи та критерії діагностики навченої безпорадності та адаптивних можливостей людини.
2. Основні принципи корекції навченої безпорадності.
3. Методи терапії навченої безпорадності.

Основні принципи профілактики та корекції навченої безпорадності за В. Г. Ромеком: підкріплення ініціативи, стимулювання потреби робити вибір, заохочення експериментів; наслідки повинні бути та наслідки повинні бути різноманітними; проміжок часу між поведінкою та наслідком повинен бути мінімальним; випадкові реакції краще постійних.

Коваленко Лидия Васильевна

детский невролог
Сумская городская детская
поликлиника № 2 (г. Сумы)

МЕДИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ СЕМЕЙ, ВОСПИТЫВАЮЩИХ ДЕТЕЙ-ИНВАЛИДОВ

Жизненный путь человека можно сравнить с движением реки: то она спокойна и нетороплива, то вдруг бурные повороты, глубокие омуты и ямы. Как жить? С кем жить? С каким качеством жить… – вопросы, с которыми встречается в своей жизни каждый человек. В окружающей же реальности есть обстоятельства, которые насыщены различными отрицательными

эмоциями и переживаниями: страх, обида, вина, злоба, беспомощность, отчаяние, одиночество, безнадежность. Что же является причиной сему?

В некоторых случаях человек испытывает настолько сильные потрясения, что оказывается на «краю жизни». Это субъективное ощущение края называется кризисным психическим состоянием. Одним из таких потрясений является рождение ребенка с необратимыми врожденными пороками нервной системы. Каждый ребенок имеет право на особую заботу и помощь от нашего общества. Но эта категория детей повышенного к ним внимания. Это дети с ограниченными возможностями здоровья, имеют разную степень инвалидности и разные перспективы развития. Для того, чтобы взять на себя ответственность за жизнь таких детей и успешно разрешать какую либо их проблему или трудную ситуацию, родителям необходимо знать все нюансы. Поэтому с родителями с первых дней работает неонатолог, невролог, психолог, генетик, что позволяет им (в большинстве случаев) эффективно и стойко преодолевать жизненные трудности.

Инвалидность ребенка чаще всего становится причиной глубокой и продолжительной социальной дезадаптации всей семьи. Часто нарушается весь привычный режим жизни, что вызывает у родителей тяжелое стрессовое расстройство; семья оказывается в психологически сложной ситуации. Как сохранить семью? Как помочь своему ребенку? К кому обращаться?

Выделим наиболее трудные, в психологическом плане моменты в жизни семьи, имеющих детей-инвалидов: 1) выявление врачами факта нарушения развития ребенка. Возникновение у родителей чувства страха, неуверенности в воспитании такого ребенка. Переживание ими безысходности ситуации. В этот момент подключаются специалисты: неврологи, психологи для оказания медицинской, психологической и информативной помощи ребенку и его семье; 2) старший дошкольный возраст ребенка (5-7 лет): информирование родителей о том, что ребенку с нарушениями речи, эмоциональной сферы, моторики, опорно-двигательного аппарата, психики (возможно) будет трудно учиться в общеобразовательной школе (команда специалистов предоставляет рекомендации по альтернативному обучению и реабилитации детей); 3) подростковый возраст (13-15) лет: осознание ребенком своей

инвалидности приводит к трудностям налаживания контакта со сверстниками и, особенно, с противоположным полом. Происходит обособления семьи от общества. На этом этапе очень важна помощь тандема «невролог – психолог»; 4) старший школьный возраст (15-17) лет: трудность в определении и получении профессии, трудоустройства молодого человека, имеющего проблемы. Достаточно часто происходит внутриличностный конфликт в семье.

Следует отметить, что не каждая семья проходит все четыре кризиса. Некоторые семьи «останавливаются» на втором кризисе, если ребенок имеет тяжелую форму заболевания ЦНС, множественные пороки развития, глубокую умственную отсталость. В этом случае ребенок для родителей навсегда остается «маленьким». И помощь родителям нужна узконаправленная, долгосрочная. Большая доля такой помощи приходится на специализированные учреждения.

В г. Сумы работает Сумской областной центр социальной реабилитации детей-инвалидов, который принимает и помогает детям-инвалидам с различными нарушениями психики, моторной функции, опорно-двигательного аппарата. Главное направление центра – социальная реабилитация детей и интеграция их в общество. Большое внимание здесь уделяют работе с семьями. Так за 2013 год консультирование узкими специалистами и реабилитационные мероприятия получили 629 семей, а в 2014 г. – 648 семей.

Специалистами Центра проводятся профилактические мероприятия (были проконсультированы семьи, которые имеют детей «группы риска», т. е. дети не имеющие инвалидности, но попавшие в поле зрения специалистов: 2013 г. – 46 семей, 2014 г. – 32 семьи). В городе создана медико-педагогическая комиссия, которая определяет дальнейшую образовательную работу с детьми с нарушением ЦНС. Также организован специализированный учебно-воспитательный комплекс, где работают опытные педагоги. Все усилия направлены на совершенствование медико-психологической помощи, системы сопровождения специалистами семей, имеющим и воспитывающим детей-инвалидов. И девизом этой кропотливой работы есть полная уверенность в том, что самоотверженные усилия родителей, их бесконечное терпение и титанический труд в воспитании детей с особыми потребностями будут вознаграждены.

Коваль Тетяна Миколаївна

методист з психологічної служби відділу освіти
Охтирська міська рада Сумської області
(м. Охтирка)

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ДІТЕЙ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

З моменту отримання Україною незалежності життя країни було здебільшого розміреним, звичайно траплялися радісні і сумні події, але події останнього року докорінно змінили життя усього українського нараду, його бачення майбутнього, цінності, орієнтири у житті. Мешканці нашої країни стали заручниками надзвичайної ситуації (військові дії на території держави), що призвела до порушення нормальних умов життя і діяльності людей, людських і матеріальних втрат. Одним із негативних наслідків даного явища є шкода, нанесена психічному здоров'ю нації. У зв'язку з цим, суттєво підвищується роль психологічної служби системи освіти.

Вразливими групами населення у ситуації військових дій («зона ризику») є сім'ї, члени яких загинули, сім'ї, члени яких поранені, сім'ї, члени яких зникли безвісти, внутрішньо переміщені особи (переселенці), сім'ї військовослужбовців, особи та члени їх сімей. Особливо вразливою і багаточисленною групою є діти-переселенці.

Вимушена зміна місця проживання може призвести до психологічного травмування дитини. Психотравма є наслідком конкретної надзвичайної ситуації (вимушене переселення), яка перевищує адаптаційні можливості організму, супроводжується страхом, безпорадністю. Чим довше дитина не має можливості справитися з травмуючою ситуацією, тим більша ймовірність розвитку в неї психічного розладу, зокрема посттравматичного стресового розладу. Даний розлад належить до найнегативніших психологічних наслідків переживання надзвичайних стресових ситуацій і розвивається в наслідок подій, що «виходять за межі нормального».

У випадках коли в дитини немає можливості розрядити внутрішнє напруження, її тіло і психіка знаходять спосіб якось пристосуватися до цієї напруги. Ці симптоми можуть виглядати, як психічне відхилення, насправді це «нормальна реакція на ненормальну ситуацію», адже у надзвичайних умовах спочатку відбувається мобілізація функціональних

резервів організму, стресова реакція, вилив гормонів з наступним перерозподілом та спадом. Резерви організму виснажуються, розвивається виражений астено-депресивний стан, нервово-психічне напруження. Слід звернути увагу на те, що якщо протягом довгого часу дитина переживає стрес пов'язаний з вимушеною зміною місця проживання і не отримує кваліфікованої допомоги, значно збільшується вірогідність розвитку у неї серйозних емоційних, поведінкових, стресових розладів.

Слід пам'ятати, що будь-яка надзвичайна ситуація приховує в собі як небезпеку, так і приховані можливості. Вона може стимулювати оволодіння новими стратегіями розв'язання конфліктів, розвивати впевненість завдяки новим установкам, новим способам поведінки і стратегіям рішення, забезпечувати особистісне зростання і розвиток самості, посилення ідентичності. Тому дуже важливо допомоги дитині знайти внутрішні резерви організму справитися з надзвичайною ситуацією і спробувати знайти позитивні сторони у цьому.

Метою психологічного супроводу дітей-переселенців є навчити їх пристосовуватися до дійсності і долати психотравмуючі впливи, завдання – формувати відчуття безпеки, зв'язку з іншими людьми, спокою і надії, сприяти доступу до соціальної, фізичної та емоційної підтримки, зміцнювати віру в свої можливості, сприяти адаптації до нових умов, набуття власної цілісності, значущості, усвідомлення сенсу його буття.

Перший етап роботи – це вивчення актуального стану, який проводиться через: 1) діагностичне опитування батьків (формування списку подій, визначення теперішнього місця проживання, матеріальне забезпечення, індивідуальні особливості дитини, які потрібно враховувати (рівень навчальних досягнень, відвідування гуртків, стан здоров'я тощо); 2) опосередковане спостереження за дитиною на просвітницьких заходах з метою вивчення особливостей спілкування з однолітками, ставлення до дорослого, готовність йти на контакт, активність, вміння відстоювати свою точку зору, реакція дитини на висловлювання інших дітей, на критику та, навпаки, реакція дітей класу на вислови дитини-переселенця, активність, міжособистісні стосунки з однолітками; 3) опитування класного керівника (за потреби вчителів-предметників) з метою вивчення

рівня фізіологічної, мовленнєвої, психологічної адаптація, відношення до вчителів тощо; 4) індивідуальні бесіди з дитиною (за потребою).

Другий етап пов'язаний з визначенням стану дитини. Якщо психічний стан дитини відповідає нормі, то учень (дитина) залучаються до загального психологічного супроводу класу (групи). У випадку коли стан дитини не відповідає нормі планується і проводиться комплексна психолого-педагогічна корекційна робота. Ефективною формою організації діяльності навчального закладу щодо надання допомоги дітям-переселенцям є проведення психолого-педагогічного консиліуму.

Індивідуальний психологічний супровід включає: 1) поглиблену діагностику з метою визначення причини труднощів дитини через проведення індивідуального діагностичного обстеження з використанням спеціалізованих методик, опитування класного керівника, вчителів-предметників, батьків тощо; 2) за результатами поглибленої діагностики планується корекційно-відновлювальна, розвивальна робота, яка проводиться через індивідуальні консультації, включення дитини в групову корекційну роботу за певною програмою, індивідуальну корекційно-відновлювальну роботу за певною програмою, роботу з сім'єю спрямовану на розвиток можливостей сімейної психокорекції, підвищення адаптивних можливостей самих батьків, роботу з педагогами направлену на надання методичної підтримки у вигляді буклетів, методичних розробок, проведення навчальних семінарів і семінарів з обміну досвідом тощо.

Третій етап проводиться по завершенні індивідуальних корекційно-відновлювальних заходів і заключається в аналізі ефективності проведеної роботи.

Курєнкова Анна Володимирівна
магістрант кафедри корекційної та інклюзивної освіти
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ОСОБЛИВОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ, ЩО ПРОЖИВАЛИ У РОДИНАХ З КРИЗОВИМИ УМОВАМИ

Як відомо, усі люди у своєму психологічному становленні переживають декілька вікових криз. Найбільше вікових криз припадає на період від народження до вступу у школу. Саме від період розвитку дитини від 0 до 7 років залежить її майбутній розвиток.

Проблема жорстокого поводження з дітьми останнім часом стає все масштабнішою в соціальному середовищі і ускладнюється недостатністю необхідних соціально-психологічних механізмів, що дозволяють адаптувати дітей, які перебувають у важкій життєвій ситуації, у сучасне суспільство.

Родина виступає основним інститутом соціалізації, через який суспільство реалізує функції адаптації особистості до навколишнього середовища, функції освіти, розвитку, виховання, формування особистості дитини як майбутнього члена суспільств.

Поширення асоціальних рольових форм поведінки батьків (пияцтво, агресія і побиття дітей, фізичне та сексуальне насильство, моральна жорстокість, доведення до суїциду тощо) веде до деградації соціальних ролей і порушення сімейних цінностей, в результаті чого дитина потрапляє у важку життєву ситуацію.

Діти, які пережили жорстоке поводження і насильство в сім'ї, у стані посттравматичного стресу постійно знаходяться в напрузі і очікують повторення стресовій ситуації. Їх психічний стан при цьому досить різноманітний і проявляється в тривожності, фрустрації, агресії, регресії, руховому збудженні, апатії, деструкції, стереотипії, внутрішньоособистісних та міжособистісних конфліктах, що призводять, зрештою, до соціальної дезадаптації і психічних розладів.

Майже 90% дітей дошкільного віку, що перебували в родинах, де батьки вели асоціальний образ життя та застосовували постійні, найчастіше,

безпричинні покарання до власних дітей, не відчувають зв'язку з батьками, не виражають бажання повернутися додому, бояться різких рухів з боку однолітків та дорослих, лякаються різких голосних звуків. Приблизно 80% дошкільників, що перебували в критичних життєвих умовах не мають сформованих навичок самообслуговування, не розуміють призначення більшої частини одягу, бояться, що не отримають їжу, і тому намагаються робити запаси – ховаючи їжу з їдальні у кишені. У своєму психічному та розумовому розвитку дошкільники з неблагополучних сімей відстають від своїх однолітків, що не перебували в асоціальних сім'ях, на 1-3 (4) роки.

Отже, говорячи, про особливості психічного і розумового розвитку дошкільників, що перебували в родинах з кризовими умовами, можна сказати, що сенситивні періоди психічного і розумового розвитку були втрачені, діти відстають у своєму розвитку і не завжди, навіть під впливом корегуючого і розвиваючого середовища, хочуть розвиватися і здобувати знання, часто у них відсутній пізнавальний інтерес до оточуючого середовища, замість ігор спостерігається елементарне маніпулювання іграшками без розуміння їх призначення, небажання навчатися грі, грати у колективі, приймати участь у різних заходах та заняттях, рівень розвитку дрібної моторики, уваги, пам'яті, мислення та інших психічних процесів не відповідає нормі, що не дозволяє дітям всебічно розвиватися та набувати знань і умінь для майбутнього навчання у школі.

Маланьїна Тетяна Михайлівна

к. психол. наук
Київський університет імені
Бориса Грінченка (м. Київ)

ВТОРИННА ТРАВМАТИЗАЦІЯ ТА ЕМОЦІЙНЕ ВИГОРАННЯ: РИЗИКИ ВИНИКНЕННЯ, СТРАТЕГІЇ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

У кризових умовах, в яких зараз перебуває Україна, інтенсифікується надання психологічної допомоги постраждалим, що пережили травмуючі події. Разом з тим підвищується ризик вторинної травматизації та емоційного вигорання осіб, що забезпечують таку підтримку. Розраховувати на те, що ми можемо щодня занурюватися у страждання та

біль втрати, і це не справить на нас жодного враження, так само нереально, як очікувати, що можна пройти крізь воду і не намокнути (Р. Ремен, 1996).

Вторинна травматизація (вторинний травматичний стрес) – це травматизація, що виникає не внаслідок безпосередньої дії травми, а внаслідок знання про травматичну подію, що трапилася з іншою особою. Може як виникати внаслідок впливу одного випадку, так і мати накопичувальний характер і визначатися як втома від співпереживання (виснаження співчуття). Симптоми первинної і вторинної травми можуть співпадати і проявлятися у вигляді інтрузій (флешбеки, сновидіння), уникання, гіперзбудження, коморбідних симптомів (депресії, фобії та ін.). Виснаження співчуття проявляється також у зниженні критичності щодо власної поведінки, моральному спустошенні, втраті самоповаги, екзистенційному відчаї. З часом через надмірне використання навичок співчуття втрачається здатність відчувати й піклуватися про інших, спостерігається емоційна холодність, за якої реагування на ситуації не є таким, що зазвичай очікується (Ф. Ошберг, 2003).

На відміну від вторинної травматизації, емоційне вигорання пов’язане не стільки із травмою, скільки з інтенсивним довготривалим психоемоційним навантаженням і надмірною відповідальністю. Вторинна травматизація відрізняється від емоційного вигорання, але вони можуть співіснувати. Ядерними симптомами емоційного вигорання є психоемоційне виснаження, деперсоналізація та зниження продуктивності діяльності. До умов, що запускають процес вигорання, відносять початок професійної діяльності, надмірну мотивацію, велику кількість пацієнтів, надмірні вимоги до ефективності власної роботи, недостатню підтримку тощо. Процес розвитку емоційного вигорання включає декілька фаз: перша характеризується проявами досади і агресії, виснаження і втоми, початковими сумнівами щодо сенсу роботи; наступна – різними видами уникання, а саме пізнавального, поведінкового, мотиваційного, емоційного тощо; остання фаза – хроніфікація симптоматики попередньої фази, що проявляється депресивними симптомами, посиленим усвідомленням горя, високою коморбідністю.

Загальними ознаками вигорання та вторинної травматизації виступають психоемоційне виснаження, зниження значущості роботи,

соціальна ізоляція, деперсоналізація. Однак вторинна травматизація, на відміну від вигорання, характеризується більш швидким початком, а за раннього виявлення – значно швидшим відновленням.

Виділяють декілька груп чинників емоційного вигорання та вторинної травматизації. З боку пацієнтів це: агресивна позиція, недовіра, тяжкий біль, тяжке горе, госпіталізм. З боку осіб, що надають психологічну та психотерапевтичну допомогу: завищені очікування від себе, надмірне навантаження, невдалі механізми подолання стресу, власні спогади про травматичні події. Соціальні чинники: низька заробітна плата, недостатнє цінування та підтримка фахівця, надмірні вимоги тощо.

Для попередження вторинної травматизації необхідними є можливість обговорювати власний психоемоційний стан (супервізії, інтервізії), витримувати баланс «робота – хобі, друзі, сім'я», займатися фізичними вправами та правильно харчуватися, мати достатню кількість сну та достатню кількість тайм-аутів (паузи, відпустка, відмова від роботи у вихідні), нормувати кількість пацієнтів.

Михайлюк Інна Володимирівна

аспірант лабораторії методології і теорії психології
Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України (м. Київ)

ПРОФЕСІЙНІ СТРАТЕГІЇ РОЗУМІННЯ ОСОБИСТОСТІ У КРИЗОВИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ

Проблема розуміння психологом клієнта відноситься до контексту однієї з глибинних проблем організації ефективної психологічної допомоги, терапевтичного впливу. Розуміння визначають як логіко-раціональний процес виявлення причинно-наслідкових зв'язків, проникнення у вчинки, що показують прозорість мислительних процесів суб'єкта. Відповідно, професійні стратегії розуміння є конструктом що відображає стильові особливості смислової трансформації відомостей про іншу людину, сукупності або системи конкретних способів її пізнання у кризовий період життя. У розумінні проявляються феномени інтелектуальної і афективної, когнітивної і особистісної детермінант

психолога-консультанта. Професіоналізація стратегій розуміння іншої людини полягає у змістовно-процесуальній специфікації зміни співвідношення компонентів і напрямів перетворення якісно різної інформації. Стратегії розуміння особистості у кризовий період життя є важливим показником професіоналізму психолога.

У сучасних дослідженнях психологічного консультування виокремлюються три основні стратегії розуміння клієнта:

а) стратегія пояснення – визначення властивого ситуації смислу-значення, що вже існує. Критерієм розуміння клієнта у цій стратегії виступає об'єктивна істина його буття. Невідома консультантові інформація доповнюється на основі стандартних, повторюваних схем буденного розуміння. Ключовими особливостями даної стратегії розуміння є зосередженість консультанта на власному досвіді й уявленнях у ролі «експерта-учителя» та «методолога розсудливості»;

б) стратегія інтерпретації – створення смислу, не заданого першочергово. Критерієм розуміння виступає суб'єктивна істина людського буття. Консультант доповнює інформацію, якої бракує, трансформуючи ситуацію, змінюючи її структурний центр на основі професійних знань та психотерапевтичного міфу.

Передбачається, що будь-який символ (елемент сновидіння, особливості відчуттів або поведінки клієнта, способи психологічного захисту, зв'язок актуальних подій з минулими) може бути інтерпретований, згідно таких семантичних полів:

– біологічного, який включає еволюційний та етологічний сенс символу і його аналогії у філогенезі, онтогенезі;

– культурологічного, котрий передбачає пошук аналогів символу в історії у межах конкретного етносу або універсальних аналогів, виявлених при кроскультуральному порівнянні, лінгвістичному аналізі;

– психоаналітичного, що включає типові фройдівські, юнгіанські, еріксонівські символи;

– психологічного, який спирається на конкретні індивідуально-психологічні факти і переживання;

– інтерперсонального, пов'язаного з оточенням індивіда, яке може «імплантувати» свої символи у переживання сновидця.

У цілому стратегія інтерпретації пов'язана з пошуком істинної сутності того, що відбувається з клієнтом. Істина, що виявлена консультантом відображає особливості суб'єктного світу клієнта і формулюється у термінах психотерапевтичного міфу. Консультанти, які реалізують стратегію інтерпретації, виступають експертами, що прагнуть переформулювати запит клієнта і трансформувати його сприйняття сутності проблемної ситуації.

в) стратегія діалогічного розуміння – виникнення смислу у процесі діалогу як «співзначення», побудова спільного з клієнтом смислового простору. Дана стратегія орієнтована на розвиток саморозуміння клієнта як центрального феномену консультативної взаємодії. Критерієм розуміння виступає «щирість» переживань людини. Основним засобом заповнення смислових прогалин у процесі між висловлюваннями клієнта виступає інтеграція доступних консультанту даних і організація спільного з клієнтом обговорення отриманих «інтегруючих вражень». Стратегія діалогічного розуміння характеризується прагненням психолога зайняти позицію консультанта-фасилітатора, організовуючи спільно з клієнтом дослідження сутності та можливих варіантів і цілей трансформації проблемної ситуації, орієнтація на ціннісно-регулюючу взаємодію з клієнтом, підтримку його діалогічних інтенцій, «дослуховування клієнта». Психолог прагне домогтись від клієнта щирої поведінки і реакцій, розкриваючи перед ним особливості власної ціннісно-смислової позиції і стратегії розуміння.

Поєднання вищеозначених стратегій розуміння психологом клієнта дає змогу стверджувати, що вони відмінні між собою. Відмінності можна виявити як на рівні ціннісно-смислового потенціалу, так і на рівні конкретної інтерактивної моделі змістовних і динамічних характеристик.

Надання психологом переваги тій або іншій стратегії розуміння залежить, по-перше, від ступеня сформованості його операціональної системи (зокрема, діалогічного мислення) і особливостей когнітивного стилю; по-друге, від теоретичної позиції консультанта; по-третє, від рівня його саморозуміння, оскільки незалежно від того, на що спрямоване розуміння: вивчення людини, суспільства чи природи – це завжди процес саморозуміння.

Таким чином, професійні стратегії розуміння – це засіб роботи зі смисловою інформацію у процесі консультативної взаємодії. Стратегія розуміння, що реалізується консультантом є суттєвим параметром взаємодії психолога і клієнта. Стратегії пояснення, інтерпретації та діалогічного розуміння характеризуються процесуально-змістовими особливостями, що пов'язані з особливостями ціннісно-смислової позиції консультанта і проявляються у виборі тої чи іншої моделі взаємодії з клієнтом. У професійній діяльності психолога-консультанта першочерговим важливим показником виступає розуміння клієнта. Професійні стратегії розуміння особистості у кризовий період життя є основною задачею професійної діяльності психолога і сферою проявлення його ціннісного потенціалу.

Негрій Ірина Олександрівна

директор Свеської спеціалізованої школи I–III ступенів № 2 «ліцей», вчитель психології (с. м. т. Свеса)

ПРОФІЛАКТИЧНА РОБОТА ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ДЕВІАНТНІЙ ПОВЕДІНЦІ УЧНІВ

У реформованому суспільстві, коли зруйновано певні норми і ще не створено інші, постає питання їх формування, тлумачення і застосування. У такому разі в зоні найбільшого ризику опиняються підлітки, оскільки їм притаманна нестабільна поведінка, неврівноваженість, невміння стримуватися під час міжособистісного спілкування. Тож як за нестабільних умов запобігти негативному впливу на розвиток особистості підлітка? Як убезпечити його від девіантних проявів?

Нині українське суспільство перебуває на такому етапі розвитку, коли девіантні форми поведінки прогресують в загрозливих масштабах. Ці прояви значної частини населення вказують на небезпечні для країни руйнівні тенденції. Адже проблема порушення соціальних норм набуває масового характеру і потребує цілеспрямованих дій від педагогів, практичних психологів, працівників правоохоронних органів і медичних

установ. Відповідно вивчення причин, умов і чинників, які детермінують це соціальне явище, є нагальним питанням.

Розв'язання проблеми девіантної поведінки передбачають відповіді на питання про суть категорії «соціальна норма» і відхилення від неї. Соціальна норма – це відносно стійкий елемент соціальної практики, що виконує роль інструмента соціального регулювання і контролю. Соціальна норма, втілена у законах, традиціях, тобто у тому, що стало звичкою, увійшло в побут, і відіграє роль «природного регулятора» суспільних і міжособистісних взаємин.

Профілактично-просвітницька робота вчителя психології спрямована, насамперед, на створення в навчальному закладі сприятливих умов для розвитку особистості учня під час навчально-виховного процесу.

Однією із форм профілактично-просвітницької роботи в школі є спільна творча робота практичного психолога, вчителя психології, соціального педагога й учнів схильних до девіантної поведінки. Діяльність у цьому напрямі передбачає такі етапи:

- прогнозування можливих ускладнень у поведінці певного контингенту учнів, що є об'єктом психологічного супроводу;
- визначення соціально-психологічних умов, за яких цим ускладненням можна запобігти або зменшити їх негативний вплив на учнів;
- розроблення системи заходів, які забезпечують дотримання відповідних сприятливих умов, а також залучення до їх реалізації всіх категорій учасників навчально-виховного процесу.

Участь в роботі шкільного психологічного театру – один із ефективних засобів, що запобігає потраплянню учнів у «зону ризику» формує сприятливі умови для розвитку особистості під час навчально-виховного процесу. За бажанням, в роботі психологічного театру учні можуть брати як активну участь, так і пасивну – досвіду надають обидві форми (І. О. Негрей, 2014).

Активна профілактична робота передбачає безпосередню творчу діяльність підлітків. Однак дієвою є також пасивна профілактична робота, під час якої учні спостерігають за результатом творчості на сцені та проектують на себе проблеми персонажів, завдяки драматичному обіграванню шукають відповіді на свої запитання. Результатом такої

творчої роботи є конкретний результат – твір-п'єса. Після постановки на сцені він стає базою для розвитку особистості кожного учня, стимулює до роздумів і нових шукань.

«Пасивна-активна» участь підлітків у роботі психологічного театру сприяє усвідомленню ними своїх проблем, дає можливість розв'язувати їх спільно замість сприймання своїх помилок, негараздів як фатальних. Запровадження такого напряму профілактично-просвітницької роботи можливе завдяки інтерактивним педагогічним технологіям, що моделюють життєві ситуації (Див.: І. О. Негрей «Шкільний психологічний театр як форма профілактики девіантної поведінки підлітків» // «Практичний психолог: школа» № 7 / 2014).

Нечипоренко Наталія Василівна

практичний психолог
комунальна установа Сумської обласної ради – Сумський обласний центр соціальної реабілітації дітей-інвалідів

Ковальова Людмила Володимирівна

практичний психологи
комунальна установа Сумської обласної ради – Сумський обласний центр соціальної реабілітації дітей-інвалідів

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ТА ЇХ СІМЕЙ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

В даний час кількість дітей з обмеженими функціональними можливостями постійно зростає. За даними ООН, кожна четверта сім'я у світі стикається з проблемами інвалідності, загальна кількість людей з обмеженими функціональними можливостями на планеті становить 600 млн. осіб, і понад чверть з них – діти (зокрема в Україні налічується понад 160 тис. дітей-інвалідів до 16 років).

Надання допомоги дітям і батькам, що виховують дитину з особливими потребами, у вітчизняній науці є не новою проблемою. Ще в XIX столітті психологи (В. М. Бехтерев, С. С. Корсаків, І. В. Маляревский) використовували позитивний вплив батьків на стан хворої дитини.

Нині стає актуальним пошук нових шляхів і форм допомоги таким батькам. Своєчасне надання необхідної психолого-медико-соціальної допомоги дозволяє забезпечити корекцію недоліків дитини, поліпшити її розвиток, забезпечити її соціальну адаптацію. Психологічна допомога дітям із проблемами в розвитку є однією з важливих ланок в системі їх реабілітації.

Основною технологією при роботі з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я являється психолого-педагогічний супровід розвитку особистості дітей з використанням ігрових методів для проведення психокорекційної роботи.

Метою супроводу є: отримання дитиною кваліфікованої допомоги психолога, спрямованої на індивідуальний розвиток для успішної адаптації, реабілітації дитини в соціумі; соціально-психологічне сприяння сім'ям, що мають дітей з обмеженими можливостями здоров'я.

Завдання психологічного супроводу: вивчення особистості дитини і її батьків, системи їх стосунків; аналіз мотиваційної сфери та потреб дитини та членів її сім'ї; формування у дітей навичок спілкування з однолітками в процесі спільної діяльності; розвиток і удосконалення комунікативної функції, емоційно-вольової регуляції поведінки; формування та стимулювання сенсорно-перцептивних, інтелектуальних процесів у дітей; формування адекватних батьківських установок на захворювання і соціально-психологічні проблеми дитини шляхом активного залучення батьків в психокорекційний процес; розвиток комунікативних навичок в процесі спільної діяльності дітей і дорослих, актуальних форм співпраці, взаємодії з сім'єю.

Під психологічним супроводом мається на увазі система професійної діяльності, куди включені взаємозв'язані компоненти спрямовані на створення спеціальних умов для активізації і корекції розвитку дитини:

– створення соціально психологічних умов для ефективного психічного розвитку в реабілітаційному Центрі, групі короткочасного перебування, групових та індивідуальних заняттях;

– систематична психологічна допомога дітям із порушеннями в розвитку, у вигляді психокорекції, психологічної підтримки;

– систематична психологічна допомога батькам, опікунам і родичам дітей з проблемами в розвитку у вигляді консультування, бесід, обговорень;

– організація життєдіяльності дитини в реабілітаційному Центрі з урахуванням її психічних і фізичних можливостей.

Виховання, навчання і розвиток дітей з проблемами в розвитку на даний час є соціально-педагогічною проблемою, яка змушує шукати нові шляхи вирішення задач. Допомогти дитині з обмеженими можливостями адаптуватись до навколишнього середовища, подолати психологічні складнощі у спілкуванні, попередити складнощі в навчанні є основною задачею дорослих, які знаходяться поряд з такою дитиною.

Форми і методи роботи з дітьми: арт-терапія (казкотерапія, ігротерапія, образотворча діяльність), пісочна терапія.

Форми та методи роботи з батьками: консультування, батьківські збори, дні відкритих дверей, проведення спільних свят.

Народження дітей із порушеннями в розвитку не лише українська, але й світова проблема. Рівень підтримки, толерантність і гуманізм у ставленні до таких дітей, здатність задовольнити їхні нагальні потреби – показники ступеню зрілості суспільства, в якому вони живуть.

Важливо усвідомити, що кожна дитина, не залежно від особливостей свого психофізичного розвитку, повинна мати можливості розкрити себе. Чим раніше починається корекційна робота з дитиною, тим ефективніші будуть результати. Своєчасна педагогічна та психологічна допомога таким дітям є необхідною умовою їх успішного навчання і виховання в подальшому. Робота з ними являє собою складну систему реабілітаційних заходів, спрямованих на підвищення соціальної активності, розвиток самостійності, ствердження соціальної позиції особистості, формування системи цінностей, розвиток інтелекту. Акцент психологічного впливу спрямовується на розвиток особистості дитини-інваліда, корекцію її «Я-концепції». Необхідно змінити відношення дитини з вадами розвитку до себе, відповідно у неї зміниться відношення до оточуючого світу.

Пасічник Наталія Олексіївна

викладач кафедри практичної психології
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

СПЕЦИФІКА ДОПОМОГИ РОДИНАМ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З МУТИЧНИМИ ПРОЯВАМИ

Сучасні батьки завдяки широкодоступним інформаційним ресурсам «знають» як правильно виховувати та навчати дітей, що таке криза трьох або семи років, і як з нею впоратись. Однак, це стосується тільки «звичайних» дітей. Якщо ж в родини народжується дитина з «особливими потребами», то ентузіазм батьків зникає: одні намагаються не помічати проблеми, інші відгороджуються від неї, решта – ігнорує симптоми та «примушує» дитину бути «стандартною». Родини, що виховують дітей з психофізічними вадами, стикаються з великою кількістю труднощів, які негативно позначаються на стані всієї сім'ї. А тому, допомоги потребує не лише дитина, а й батьки та близькі родичі.

Елективний мутизм – це захворювання при якому, дитина при сформованому та збереженому мовленні, свідомо відмовляється від спілкування з однолітками та дорослими. Суть елективного мутизму полягає у вибірковості ситуації, яку обирають діти: все залежить від того, наскільки сприятлива, комфортна і головне соціально-психологічно безпечна ця мовленнєва ситуація. Брак соціальних функцій таких дітей призводить до труднощів взаємодії та комунікації дитини з довколишнім середовищем, і родини з оточуючими. Найважче батькам дітей з елективним мутизмом «прийняти» та «зрозуміти» хворобу дитини. Дуже часто батьки не усвідомлюють усієї складності проблеми, називаючи дітей «впертими», приписуючи захворювання рисам характеру. Специфіка допомоги батькам полягає саме в усвідомленні та розумінні важкості й виліковності захворювання. Тільки після такої роботи необхідно надавати допомогу родині щодо створення навколо дитини розвивального середовища. Така поступова співпраця фахівця та батьків буде сприяти нормалізації життя дитини та її родини, їх інтеграції в суспільство.

Допомога батькам надається у вигляді індивідуальних та групових тренінгових занять, консультацій та семінарів-практикумів.

Задачею фахівця, який працює з родиною, що виховує мутичну дитину, є забезпечення можливостей для формування командної роботи, розбудова продуктивних міжособистісних стосунків між усіма учасниками цього процесу. Залучення батьків та їхня участь у плануванні та здійсненні індивідуальних програм обумовлює їх успішності. Це передбачає активну позицію батьків і налагодження справжнього діалогу між ними та фахівцями. Зміст всіх зустрічей фахівців з родиною має на меті набуття членами родини необхідних навичок і розкриття ресурсів, які уможливлюють оптимальний розвиток дитини. Батьки отримують необхідну підготовку, їм розповідають про методи навчання і виховання дитини; вони беруть участь також в адаптації цих методів по відношенню до своєї дитини і допомагають у навчальному процесі в домашніх умовах.

Крім того, дуже важливо приділити увагу психологічним проблемам батьків, забезпечити роботу спеціальних груп та іншої психологічної підтримки.

Таким чином, умови, створені для спілкування батьків, взаємодії сімей, дають змогу родині, яка виховує особливу дитину, подолати тенденцію до соціальної ізоляції, викликану відмінностями дитини від однолітків. У центр уваги фахівців потрапляє вся родина дитини з мутизмом зі своїми унікальними взаєминами, можливостями і потребами. При цьому, кардинальні перетворення на рівні родини як мікросоціального середовища є головною умовою успішного навчання і розвитку такої дитини.

Пасько Катерина Миколаївна

к. філос. н., доцент
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ ОСОБИСТІСТЮ ГОРЯ ВТРАТИ БЛИЗЬКОЇ ЛЮДИНИ

Однією з основних форм заперечення смерті є наша віра в особисту унікальність, в те, що ми не піддаємося незворотнім біологічним законам і що життя не розправиться з нами так само жорстоко, як з іншими.

Ірвін Ялом.

Говорячи про горе, ми маємо на увазі не лише смерть близької людини, але і розлучення, переїзд на нове місце проживання, розлуку, але саме смерть залишається для людини тією причиною, по якій горе досягає свого апогею.

Зазвичай людина живе не замислюючись про смерть, навіть коли дізнається із засобів масової інформації про статистику загиблих у катастрофах, під час бойових дій, показники смертності від різних захворювань, бачить кадри страждання людей, які втратили своїх близьких, сприймаючи це як дещо далеке, що не стосується її самої. Інформація подібного роду як правило викликає почуття жалості, можливе співпереживання, складно бачити подібні кадри, але все одно ми сприймаємо свій маленький світ як щось постійне і безпечне, а наші рідні і близькі нам люди – це величезна частина цього світу. При цьому, кожен з нас розуміє, що настане час, коли і нам доведеться пережити горе втрати, смерті близької особи. Проте, це завжди відбувається несподівано, ми до цього не готові, навіть коли заздалегідь знаємо про можливість швидкої втрати (наприклад, у випадку вже відомого смертельного діагнозу). Певні особливості переживання горя виникають у ситуації, коли смерть близької особи настає раптово (нещасний випадок, насильницька смерть, вбивство, загибель у бою тощо). У разі самогубства близької особи, переживання горя доповнюється сильним почуттям провини. Особливо складним є переживання батьками горя втрати власних дітей.

З якого б боку не розглядалася проблема смерті, вона завжди буде дуже складною для опису і осмислення, оскільки цих сторін безліч: це і емоції, і думки, і почуття, що супроводжують переживання смерті, і кожен із зазначених елементів є важливим для людини, яка страждає.

Горе – універсальне людське переживання, реакція на втрату значимого об'єкта, специфічний психічний процес, що розвивається за своїми законами. Горювання – це природний процес, необхідний для того, щоб відпустити втрату, оплакати смерть. І хоча втрати є невід'ємною частиною життя людини, важкі втрати порушують звичний його перебіг, руйнують ілюзію контролю та безпеки. Процес горювання може тривати ціле життя людини, лише його інтенсивність, як правило змінюється з плином часу.

Незважаючи на різницю значущості втрати і різний ступінь інтенсивності переживань, для нормального горювання характерні наступні ознаки: 1) фізичне страждання; 2) захопленість образом померлого; 3) почуття провини; 4) агресивно-ворожі реакції; 5) руйнування моделей.

Процес горювання включає в себе проходження декількох стадій:

1. Стадія шоку. Головне її завдання – самоанестезія (шок захищає горюючу людину від зіткнення із втратою відразу у всьому об'ємі). Існують два варіанти протікання цього етапу: при першому люди демонструють загальмованість, заціпеніння, при другому, навпаки, – хаотичні дії, аж до повної дезорганізації. При першому варіанті завдання даного етапу досягається придушенням сприйняття особи, а при другому – шляхом створення перешкод, щоб не думати про втрату.

2. Стадія заперечення. Завдання даної стадії – аналогічне попередній – допомогти поступово прийняти правду втрати. Стадія заперечення характеризується відмовою вірити у реальність втрати. Заперечення включає у себе або заперечення факту втрати або її значущості, або незворотності.

3. Стадія агресії – виражається в формі обурення, прояву агресивності та ворожості відносно оточуючих. Головне завдання стадії – перехід від формального визнання до внутрішнього прийняття факту втрати.

4. Стадія дезорганізації і відчаю. Завдання цієї стадії – горювання в прямому сенсі слова. Перехід до стадії розпачу завжди пов'язаний з занепадом сил. Ця стадія настає тільки тоді, коли людина повністю усвідомлює, що втрата близької людини дійсно відбулася. Це період гострого душевного болю, усвідомлення втрати супроводжується тугою, плачем, порушенням сну, апетиту, звуженням свідомості на психотравмуючих переживаннях. Життя стає безглуздим і спустошеним, переповнюється думками про втрачену людину. Дана стадія є найголовнішою, оскільки саме на неї припадає значна частина роботи горя.

5. Стадія прийняття смерті. Завдання цієї стадії – введення пережитої втрати в контекст життя. Прийняття смерті може відбуватися на декількох рівнях: покірність (тихий відчай) або розуміння, що зі смертю близької людини власне життя не закінчується. По завершенню роботи горя відбувається адаптація до реальності втрати і душевний біль зменшується, зменшується залежність від втрати. Про реорганізацію свідчить поява нових вражень, об'єктів і цілей, а також прийняття складної події та усвідомлення того, що життя триває. Такі дії, як проведення вдома генерального прибирання, відправка одягу до благодійної організацію остаточно підтверджує факт смерті. Тільки прийнявши факт смерті, людина може почати складний внутрішній процес подолання горя, в результаті якого втрачені відносини поступово стають спогадами.

Незважаючи на те, що розглянуті стадії горювання у всіх однакові, горе у кожного переживається по-різному. Скорбота є індивідуальною і залежить від досвіду минулих втрат, особливостей взаємовідносин тощо. Горе не можна призупинити, воно має тривати стільки, скільки необхідно. Головна роль психолога полягає в тому, щоб допомогти людині пройти кожен етап переживання горя, повністю вирішивши його завдання з найменшими втратами для людини.

Рябоконь Наталія Олександрівна
обласний дитячий психіатр
Сумський обласний клінічний
психоневрологічний диспансер (м. Суми),
аспірант відділення психіатрії
Інститут охорони здоров'я дітей та
підлітків НАМН України (м. Харків).
Науковий керівник: д. мед. н. Михайлова Е. А.

ЗАКОНОМІРНОСТІ ФОРМУВАННЯ ТРИВОЖНО-ДЕПРЕСИВНИХ РОЗЛАДІВ У ДІТЕЙ

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, тривожно-депресивними розладами страждають понад 10 – 15% дітей та підлітків земної кулі. Депресія і тривога займають одне з перших місць у десятці найбільш значущих психічних розладів у світі. За прогнозами ВООЗ, до 2020 року депресії займуть друге місце у світі за поширеністю, поступаючись лише ішемічній хворобі серця. Депресія – патологічна адаптивна реакція організму у відповідь на стрес. У 70 – 80% дітей з депресіями відмічається високий рівень тривожності.

В наш час тривожно-депресивні стани в дітей шкільного віку спостерігаються у 20 – 85%. Така різниця зумовлена тим, що діагностика тривожно-депресивних розладів ускладнюється значною мінливістю, нестійкістю і різноманіттям проявів, які формуються одночасно під впливом на дитину безлічі зовнішніх факторів. Дівчатка хворіють у 3 рази частіше, ніж хлопчики.

Депресивні розлади дитячого та підліткового віку представляють одну зі складних медичних проблем, зважаючи на тяжкі соціальні наслідки, до яких вони призводять, а саме: самогубство, насильство, наркоманія, поведінкові девіації. Щороку у світі здійснюється близько 1 млн. суїцидальних спроб.

Велике значення у формуванні тривожно-деперсивних розладів у дітей мають перинатальні, онтогенетичні, психогенні та сімейно-соціальні фактори. Найбільш значущі стресові фактори для дітей та підлітків: гострі та хронічні психогенні травми. Хронічними психотравмуючими компонентами є: тривалість стресового впливу, надмірні

навантаження, тривалі емоційні перенапруження, виснаженість фізичних і особистісних ресурсів, зміна способу життя, самотність, перспектива незмінності ситуації.

Основні прояви депресії в дітей: пригнічений настрій, уповільнене мислення, рухова загальмованість, втрата здатності радіти, втрата інтересів, зниження працездатності, апатія, скарги на порушення функції внутрішніх органів, порушення сну, саморуйнівна поведінка. Прояви тривожно-депресивного розладу в дітей раннього віку: плаксивість, примхливість, відмова від їжі, субфебрилітет, пасивність, стереотипні рухи.

Еквівалентами депресії в дітей можуть бути: невротичне заїкання, тики, енурез, невропатія, анорексія, порушення сну, страхи. Особливості проявів депресії у підлітків: розлади поведінки, психастенія, деперсоналізація, «метафізична інтоксикація», дисморфофобія, анорексія, суїцидальність.

Для вибору оптимальної тактики терапії тривожно-депресивних розладів у дітей велике значення має визначення факторів формування, індивідуальних особливостей онтогенезу та соціального розвитку дитини. Рання діагностика тривожно-депресивних розладів у дітей, виявлення та попередження впливу факторів, що призводять до їх формування сприяють профілактиці тривожно-депресивих розладів, суїцидальної поведінки, підвищенню якості життя, оптимізації соціального функціонування та збереженню інтелектуального потенціалу дітей.

Седих Кіра Валеріївна

д. психол. н., професор
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка (м. Полтава)

АКТУАЛІЗАЦІЯ МІФОЛОГІЧНОЇ СФЕРИ СВІДОМОСТІ В ПЕРІОД СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ

Постановка проблеми. На фоні соціального потрясіння, яке переживає Україна, спостерігається актуалізація міфологічного рівня суспільної свідомості. З точки зору теорії систем Україна є холоном – одночасно окремою, автономною соціальною системою та частиною ширшої цивілізаційної системи. Соціально-політична криза в нашій

країні – це ознака боротьби між так званими другою та третьою людськими цивілізаціями.

Оскільки суспільство як система має складноорганізовану соціально-психологічну природу, де різні впливи – економічні, політичні, історичні – створюють переплетення, то фактором, який об'єднує людей, є спільний для них сенс. Життя системи підкоряється двом законам: закону гомеостазу і закону розвитку. За законом гомеостазу будь-яка система прагне до постійності, до стабільності. І для стабільності, і для розвитку потрібен свій міф, адже будь-яка сфера людської дійсності може функціонувати ефективно, тільки якщо вона підтримана сильною *міфологічною* складовою. Безсумнівно, що це не свідомий процес, а результат кристалізації безлічі подій, що протікають за принципом броунівського руху.

В останні десятиліття, на думку науковців – економістів та істориків – в усьому світі спостерігається зміна цивілізацій, відбувається інтенсивна боротьба між так званими другою і третьою хвилями цивілізації. Коротко окреслимо ідеї щодо розвитку цивілізації так званої Третьої хвилі: світу потрібні нові політичні інститути, засновані на трьох принципах – влади меншин, напівпрямої демократії та розподілі рішень; отже, повинна відбутися демасифікація індустріального суспільства. Так, на думку Е. Тофлера (1980), Третя хвиля економічного розвитку людства (постіндустріальне суспільство) визнає, що найважливіші сьогоднішні проблеми – від енергії, війни і злиднів до екологічної деградації та руйнування сімейних відносин – більше не можна вирішувати в рамках індустріальної цивілізації.

Зрозуміло, що соціальні і політичні події мають якимось чином бути репрезентованими у внутрішньому світі особистості та суспільній свідомості. Ми дотримуємось тієї думки, що у Внутрішньому світі особистості існують *раціональний* та *феноменологічний* внутрішні світи, буденна і небуденна свідомість. Як зазначає Є. Субботський, реальне життя суспільства (економічне, політичне, соціальне) та індивідуальну психіку людини не вдається утримати в прокрустовому ложі заздалегідь заготовлених раціональних конструкцій (ідей, теорій, схем, довгострокових проектів тощо). Все ясніше виступає факт

незвідності життя свідомості до побудов розуму, яка охопила не тільки світ «природи», але й суспільства, навіть світ самої свідомості. Частиною (і притому значною частиною) своєї істоти людина живе не у світі повсякденної реальності, а в світі мрії, сновидінь, фантазії, гри, аутистичного мислення, міфів.

Отже, свідомість на всіх етапах онтогенезу являє собою неоднорідне плюралістичне ціле, в якому співіснують буденна і небуденна реальності. Разом з тим границі між сферами реальності не абсолютні. Вони мають конкуруючий, альтернативний характер стосовно одна одної і потребують певної координації та узгодженості між собою. Феномени і раціональні конструкції зовнішніх об'єктів не знаходяться у відносинах причин і наслідків, а є відносно самостійними формами представленості зовнішніх об'єктів, які корелюють один з одним. Сприйняття індивідом конкретних життєвих явищ, об'єктів, вчинків тощо відбувається за допомогою системи створених ним і придатних у даній конкретній області ментально-афективних конструкцій, всередині яких факти набувають сенсу. *Одним із таких утворень свідомості є міф.* Як відомо, міфи бувають індивідуальними та суспільними.

Міф виявляється на диво стійким. Настільки стійким, що якісь факти самі по собі не здатні його зруйнувати. Більш того, побутування міфу в культурі виявляється кероване зовсім несподіваним для раціоналістично мислячого розуму закону: ступінь стійкості міфу абсолютно не залежить від ступеня його ілюзорності. І це робить міф воістину незвичайним утворенням. Як зазначає О. Лосєв, у міф вірять або не вірять поза всякою залежністю від того, наскільки достовірно або невірогідно виглядає міф. А це означає, що інтелектуальна достовірність або недостовірність міфу взагалі немає відношення до його суті і до суті його побутування в культурі і людському житті. Так, якщо помилковий і недостовірний міф продовжує існувати і втягувати в орбіту свого впливу десятки, сотні, тисячі, а то й мільйони людей, це означає, як мінімум, те, що достовірність або недостовірність міфу взагалі не має відношення до його природи. Природа міфу – не в істині, не в правді, не в достовірності, а в чомусь зовсім іншому. Як зазначав О. Лосєв, «міф є для міфологічної свідомості найвища по своїй конкретності, максимально інтенсивна і найбільшою мірою

напружена реальність. Це – абсолютно необхідна категорія думки і життя. Міф є логічна, тобто передусім діалектична, необхідна категорія свідомості і буття взагалі».

Отже, щоб створити міф, найменше треба вживати інтелектуальні зусилля. Це інша, набагато більш інтенсивна, майже афективна частина свідомості, що межує з магічними формами, світогляд, який, завжди містить міфологічні риси. Як писав Ф. Х. Кессіді, «міф – це чуттєвий образ і уявлення, своєрідне світовідчуття, а не світорозуміння, не підвладна розуму свідомість, скоріше навіть дорозумова свідомість».

Якась думка, якась ідея, якесь твердження володіє ірраціонально-вражаючою силою впливу на уми. Володіє фантастично і не піддається здоровому аналізу, міф здатен втягувати в свою орбіту найрізноманітніших людей, незалежно від їх інтелектуального чи творчого потенціалу. І є при цьому одним з найбільш стійких утворень свідомості і життєвої практики. *Тобто від системи ідей міф відрізняє емоційна насиченість.*

Оскільки ми дотримуємося думки, що координація в людській спільноті будується на основі сенсу (смислу) (Merleau-Ponty, 1963), то вважаємо, що *організуючим фактором будь-яких соціальних систем може бути саме міф.*

Але разом з тим, ця система цінностей не є довільною: будучи створений, *міф стає підставою спільної ідентичності* представників даної культури, соціальної групи. Питання про правильність чи істинності міфу позбавлене сенсу; приймаючи, розділяючи міф, я тим самим ставлю себе всередину тієї культури, соціуму, згуртованої саме цим міфом, а засумнівавшись у ньому або в похідному від нього сенсі, я просто опиняюся в позиції чужого стосовно неї. Сенс є вище знання не тому , що він несе в собі об’єктивну істину, а тому, що він несе в собі знак приналежності тій чи іншій культурі.

Міфу притаманні: наочна картинність, внутрішня чи зовнішня; натуралізація концепту (завдяки чому значення приймаються за систему фактів), емоційна насиченість.

Міф виконує різні функції: він одночасно позначає і оповіщає, вселяє і наказує, носить спонукальний характер; енергетично-конструююча функція; глибинний сенс; організуючий фактор.

Під час суттєвих соціально-політичних і економічних змін у суспільстві відбувається руйнування старого міфу і виникає нагальна потреба в новому міфі; через деякий час, якщо новий міф не вдається створити, може відбутися реконструкція старого міфу. Вважають, що радянська міфологія стала руйнуватися з появою «соціалізму з людським обличчям». Театр, література, кіно стали показувати не канонічного Леніна, а його людські риси. Цей перехід від Леніна-пам'ятника до Леніна-людини не знищив систему, але суттєво її розхитав. Тому принципово важливий так званий «Ленінопад» в Україні в період Майдану.

В сучасній російській ментальності спостерігається певне співіснування старих ідей з новими; об'єдналися імперські та радянські міфологеми і росіянами для росіян створено міф «Руський мір», а ворогами цього «руського миру» є традиційно США, НАТО, а також «фашисти» і «бандерівці». У зв'язку з цим, виникає питання: що може зруйнувати міф?

Порушення звичних та важливих правил життєдіяльності, особливо систематичне, суттєві і стабільні зміни в суспільному середовищі, психологічна корекція внутрішнього світу особистості в тій його частині, де відбувається міфотворення, з акцентом на корисність або шкідливість того чи іншого міфу для життя людини в єдності з існуючим контекстом дійсності (а не його правильність) – це способи руйнування індивідуального та суспільного міфів.

В Україні натомість іде активна розбудова власного національного міфу, що дозволяє укріпити та окреслити границі власної громадянської ідентичності та зберегти незалежну державу.

Стадник Галина Анатолиевна

к. психол. н., доцент
Сумской государственный педагогический
университет имени А. С. Макаренка (г. Сумы)

РЕСУРСЫ ЛИЧНОСТИ КАК ФАКТОР ПРОФИЛАКТИКИ И БОРЬБЫ С КРИЗИСНЫМИ СОСТОЯНИЯМИ И КРИТИЧЕСКИМИ СИТУАЦИЯМИ ЖИЗНИ

Коучинг рассматривается, прежде всего, как технология развития творческого потенциала личности, её резервов и способностей. Эта методика помогает людям избавиться от внутренних барьеров, ограничивающих убеждений, состояния подавленности, невротических переживаний, свойственных личности, которая находиться в кризисных условиях и критических ситуациях жизни. В этой связи важно уделять внимание не только эффективной деятельности человека, но и той сфере жизнедеятельности, которая поможет восстановить затраченные силы, будет способствовать отдыху и получению удовольствия от жизни. Коучинг настаивает на том, что как работать, так и отдыхать нужно с умом и удовольствием. Для этого человеку надо осознать те сферы жизнедеятельности, занятия, действия, хобби, интересы, которые помогут ему вернуть утраченные силы и полноценно отдохнуть. Это и называется в коучинге ресурсами или ресурсными состояниями, т. е. гармоничными состояниями, приносящими счастье.

Особенно важно осознать свои ресурсы личности в кризисном состоянии, у которой порой не так много времени выпадает на собственные маленькие «радости».

Предлагаем способ борьбы с кризисными состояниями используя свои ресурсы. Для этого необходимо составить список всех возможных способов изменить настроение к лучшему, всего, что по-настоящему радует и доставляет удовольствие. Нельзя включать в список алкоголь, сигареты, наркотики и всё, что вредит здоровью. Коучинг предлагает написать список минимум из 20 пунктов, необходимо добавить ещё что-нибудь то, что личность ещё никогда не пробовала, но хотела бы попробовать.

При составлении своего списка ресурсов необходимо уточнить названные пункты, например, смотреть телепередачу «Х-фактор» или же слушать джазовую музыку. Личности необходимо внесите как можно

больше своей энергии в каждое занятие, вспомнить, когда последний раз им занималась, побыть немного в этом своём ресурсном состоянии (вспомнить, как радовалась на рыбалке, или же когда ходила в гости).

Надо стараться каждый день задействовать один или лучше несколько ресурсов (например, поиграть с детьми или посмотреть любимую телепередачу, почитать или же пройтись пешком домой после работы). Выходные дни необходимо использовать для того, чтобы заняться тем своим ресурсом, который не задействован в будние дни. Например, найти время, чтобы покататься на лыжах или же сходить в театр, съездить в лес, на дачу или же встретиться со своими друзьями.

Для профилактики и борьбы с кризисными состояниями личности предлагаем упражнение «Осознавание ресурсов». Составьте список 20 ваших ресурсов.

1. Подчеркните наиболее важные из них. Без каких ресурсов вы не можете восстанавливать свои силы и быть эффективным? Если вы давно задействовали эти ресурсы, постарайтесь в ближайшее время уделить им время.

Не забывайте о них, занимайтесь ими чаще.

2. Если до 20 ресурсов вам не хватает несколько пунктов, подумайте, как и каким способом можно приобрести недостающие ресурсы. Вспомните ресурсы ваших близких или друзей. Можете ли вы разделить их увлечения? Если да, то дополните ими ваш список.

3. От каких любимых вами занятий вам пришлось отказаться и почему? Можете ли вы снова внести их в список в настоящее время или вы планируете это сделать через некоторое время. Составьте перспективный список 20 ресурсов как план ваших занятий в ближайшей перспективе.

4. Есть ли у вас какое-то очень любимое занятие, но вы по определённым обстоятельствам не можете им заниматься? Действительно обстоятельства настолько сложные или у вас просто не доходят до него «руки»? Если вы ответили утвердительно на этот вопрос, скорее всего это ваш недостающий ресурс надо в ближайшем будущем реализовать в вашу жизнь.

5. Подчеркните двумя чертами те ресурсы, которые вы можете использовать ежедневно. Подумайте, что вам мешает в повседневной жизни почаще прибегать к любимым занятиям. Если нет серьёзных

причин, занимайтесь ими без угрызения совести, как благодарность себе за успешный рабочий день.

Таким образом, ресурсы и ресурсные состояния, доставляющие личности радость и удовольствие, являются важным фактором профилактики и борьбы с кризисными состояниями и критическими ситуациями жизни.

Стець Валентина Іванівна

к. філософ. н., доцент
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені І. Франка (м. Дрогобич)

ПТСР: ПРИЧИНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОТЕРАПІЇ

Кожен день, включаючи телевізор, ми стаємо мимовільними свідками того, що в світі відбуваються війни, теракти, авіакатастрофи, природні катаклізми. Завдяки сучасним інформаційним технологіям, вони отримують широкий розголос. Можна підрахувати матеріальні збитки, кількість загиблих і поранених, але чи обмежуються цим наслідки таких подій? Як швидко картини страху і жаху стираються з пам'яті постраждалих? Чи повернуться вони до колишнього життя або ж «шлейф» пережитого тягтиметься за ними роками? Близько 20 років тому в медицині почали використовувати таке поняття, як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), яке передбачає психічний розлад, що виникає як негайна або відтермінована реакція на екстремальну або травматичну подію. Обов'язковою умовою є те, що подія має носити загрозливий для життя характер і оцінюватися людиною як дуже потужна загроза. Таким чином, основною умовою розвитку ПТСР є стрес. Протягом життя від даного розладу страждають 1 – 3% усього населення земної кулі, а у постраждалих внаслідок надзвичайних подій ПТСР розвивається, за різними даними, від 25 до 50%. Його тривалість може варіювати від декількох тижнів до 30 і більше років.

Діагноз ПТСР з'явився в міжнародних класифікаціях відносно недавно – в 1980 р. в DSM III і в 1995 р. в МКБ 10, але назвати це проблемою молодою не можна. Вона існує стільки ж, скільки існує людство. Адже протягом всієї історії відбувалися війни, природні катаклізми, вбивства,

катастрофи. А відповідно, завжди були стресові і постстресові розлади. Проте, сам термін «посттравматичний стресовий розлад» був введений в 60-70-і рр. американцями, які після участі у війнах в Кореї та В'єтнамі отримали продукт цих воєн у вигляді психічно покалічених людей. Стало очевидним, що є щось, що об'єднує їхні реакції. В силу аналізу причин і реагування на них, ця патологія була зведена в єдину нозологію.

Для розвитку ПТСР мають значення безліч чинників. Важлива не тільки сама травма, а й особистість, а особистості різні. Не слід забувати і про резервні можливості людини, зовнішні чинники, – голод, холод, соматичні захворювання, погане харчування, хронічний стрес, в якому живе людина, можуть сприяти розвитку ПТСР. Але, в першу чергу, важливі особливості пережитої екстремальній ситуації. Чи були це природні або техногенні, антропогенні катастрофи? Екстремальні ситуації, породжені людиною, в цілому більш травмуючі, ніж природні. Носили вони індивідуальний або масовий характер? Індивідуальна травма набуває рис унікальності і частіше призводить до розвитку ПТСР. Хороша організація рятувальних робіт та достатній рівень інформованості потерпілого населення знижують травматизацію, в той час як раптове виникнення екстремальних подій, тривала та інтенсивна їх дія підвищують вірогідність розвитку ПТСР.

Чимале значення в розвитку ПТСР мають соціальні та соціально-демографічні фактори. Достатній рівень соціальної підтримки, доступність медичної допомоги та реабілітаційних програм, задовільний соціально-економічний статус потерпілих знижують ризик розвитку цього стану. Діти та підлітки, люди похилого віку більш уразливі відносно виникнення у них психопатологічних реакцій на стрес, а у жінок частота ПТСР в середньому в 2 рази вища, ніж у чоловіків.

Говорячи про соціальні чинники, не слід недооцінювати роль етнокультурних особливостей і релігійності. Адже прийняте в тих чи інших етнічних, релігійних спільнотах ставлення до смерті і страждань може істотно відрізнятися. Крім того, існують сформовані і функціонують суспільні стереотипи щодо конкретних екстремальних подій, катастроф та їх жертв. Вони можуть виступати як факторами ризику, так і чинниками антиризику щодо розвитку ПТСР. Відомий вислів говорить: «Рани

переможців заживають швидше». У даному випадку мова йде не тільки про фізичні рани, а й про душевні.

Разом з тим, складно перебільшити роль індивідуально-психологічних факторів у формуванні ПТСР. Мова йде про те, наскільки велика значимість екстремальної події для людини, які її емоційні та індивідуально-типологічні особливості, основні особистісні риси і тенденції, особливості життєвого стилю і фрустраційна толерантність-стресостійкість.

Сьогодні проблема ПТСР вельми актуальна в Україні. У нас є свої мішені для посттравматичних розладів. Адже до цих пір залишилися воїни-афганці, про яких всі вже забули, учасники бойових дій на Кавказі та в Югославії, ліквідатори наслідків аварії на ЧАЕС. Закарпаття, постійно страждає від повеней, і викликаних ними жертв. Багато людей гине в результаті катастроф (Скнилівська трагедія). Особливої актуальності та гостроти дана проблема набула в зв'язку з подіями на майдані та бойовими діями на Сході країни.

Тому мішеней для ПТСР в Україні, на сучасному етапі її розвитку, вистачає. У зв'язку з цим варто поговорити про конкретні підходи до роботи з ПТСР.

Ідеальним підходом є суміщення фармакотерапії та психотерапевтичної або психолого-психотерапевтичної роботи. Причому необхідно підкреслити, що для лікування ПТСР дуже важлива саме психотерапія. У той час як наша психіатрія досить жорстко біологізована – лікарі призначають препарати, не вирішуючи емоційних проблем людини, ризикуючи деколи викликати у неї звикання. Лікування ПТСР має складатися з короткого курсу психофармакотерапії і вельми тривалого курсу психотерапії. Тривалість курсу психотерапії визначається властивістю відтермінованої реакції ПТСР. Цей розлад може тривати роками, іноді все життя, тільки тому, що з такими людьми не працює психотерапевт.

Найбільш поширеними методами психотерапії при лікуванні пацієнтів з ПТСР є: біхевіоральна (поведінкова), когнітивна (або когнітивно-біхевіоральна) психотерапія, психодрама, гештальттерапія і

ДПРО (ДПДГ) або англійською EMDR (десенсибілізація і переробка травм рухами очей).

Психотерапія при ПТСР повинна бути спрямована на створення нової когнітивної моделі життєдіяльності, афективну переоцінку травматичного досвіду, відновлення відчуття цінності власної особистості, відновлення здатності подальшого функціонування у світі. Суть психотерапії ПТСР – в інтегративності. Для цього широко використовується каузальний метод. Досить ефективними можуть бути арттерапія, логотерапія Віктора Франкла. Менш дієві в даному випадку аналітичні та психокінетичні методи лікування.

Яких умов необхідно дотримуватись для досягнення максимального ефекту в лікуванні ПТСР? Перш за все – це почуття безпеки, поваги, любові, сімейності. Людина повинна розуміти, що знаходиться в безпечному місці, де їй дійсно хочуть допомогти. Це банальні речі, але саме це і працює. Коли психотерапевт, обвішаний грамотами та сертифікатами почне говорити, що він психотерапевт, тому що у нього є ці «папірці» – це не працюватиме. Працює те, що пацієнти хочуть побачити в психотерапевті – його особистість і готовність пройти разом частину їхнього складного шляху.

Дотримання режиму дня, режиму праці та відпочинку – це також банальні речі, але і про них необхідно пам’ятати. І, звичайно, пацієнту з ПТСР необхідно розмовляти, обов’язково проговорювати свої почуття. Тому необхідно також працювати з сім’єю цієї людини, навчати членів сім’ї спілкуватися, розмовляти, відстежувати кількість часу, проведеного разом – прогулянка, сидіння перед телевізором. Адже в силу наших соціальних особливостей, навіть коли ми дивимося один на одного, образно кажучи, між нами виникає розмова. Отже, режим дня, психогігієна, здоровий спосіб життя і розмова. Говорити, говорити і говорити.

У висновку необхідно відзначити, що проблема психотерапії клієнтів з ПТСР вимагає своєї подальшої розробки. В першу чергу, це пов’язано з проблемою ефективності різних форм терапевтичного втручання, що відзначається багатьма авторами, а по-друге, з культурними та національними особливостями.

Стець Валентина Іванівна

к. філософ. н., доцент
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені І. Франка (м. Дрогобич)

Безушко Ольга Романівна

студентка
Дрогобицький державний педагогічний
Університет імені І. Франка (м. Дрогобич)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Сучасне життя постійно вимагає від кожного надзвичайних зусиль щоб витримувати усі його складності і успішно протистояти життєвим проблемам та труднощам. Навіть доросла людина з урахуванням власного життєвого досвіду та життєвої мудрості не завжди може протистояти проблемним ситуаціям, залишатись «воїном», а що вже говорити про юнацтво, для якого даний віковий період є періодом змін.

Юність – це етап онтогенезу психіки, коли впродовж відносно незначного часу відбуваються глибинні зміни особистості. При цьому в юнаків не тільки з'являються нові інтереси, прагнення, але й відмирають, втрачаються чи суттєво видозмінюються старі. Тож ми розуміємо на скільки важко сьогодні юнакам визначити свою життєстійку позицію.

Термін «життєздатність» (resilience) буквально перекладається як гнучкість, пружність, еластичність, стійкість (до зовнішніх впливів) і як здатність швидко відновлювати здоровий фізичний і духовний стан. Існує низка визначень поняття «життєстійкість (життєздатність)». Найбільш поширеним є розуміння цього поняття як здатності до розвитку, виживання і самостійного існування. На думку Д. О. Леонтьєва дана характеристика особистості відображає міру здатності особистості витримувати стресову ситуацію, зберігаючи внутрішню збалансованість і не знижуючи успішність діяльності.

Життєстійкість проявляється через систему переконань про себе, світ, відносини зі світом. Вона пов'язана зі здатністю протистояти стресам, підтримувати високий рівень фізичного і психологічного здоров'я, а також

з оптимізмом, самоефективністю, суб'єктивною задоволеністю власним життям, здатністю до неперервного особистісного саморозвитку.

С. Мадді стверджує, що життєстійкість особистості ґрунтується на настановах, що визначають взаємодію людини зі світом:

- включеність – це впевненість у тому, що все, що відбувається, дає максимальний шанс знайти дещо путнє та цікаве для особистості;
- контроль передбачає переконання в тому, що боротьба дозволяє вплинути на результат;
- прийняття ризику – це переконання людини в тому, що все, що з нею трапляється, слугує її розвиткові, якій відбувається за рахунок знань, отриманих з досвіду (неважливо – позитивного чи негативного).

В контексті останніх подій в Україні, достатньо цікавим є питання рівня сформованості життєстійкості у юнацтва сходу і заходу нашої країни. Власне тому вважаємо доцільно буде детальніше дізнатись чи існує все-таки відмінність у сформованості вищезазначеної характеристики.

З метою вивчення рівня прояву компонентів життєстійкості в осіб юнацького віку було проведено дослідження за допомогою тесту «Життєстійкість» С. Мадді в адаптації Д. О. Леонтьєва, О. І. Росказової. Групу досліджуваних складали 47 (25 студенти Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка, 23 студенти Харківського національного університету внутрішніх справ) осіб 17-18 років, серед них 30 – дівчат і 17 – хлопців. Обчислення середнього значення субшкал у вибірці відображене у таблиці 1.

Як бачимо, відмінність нам притаманна. Відрізняються показники по шкалі «включеність» і загальний бал життєстійкості, а от по шкалі «контроль» можна припустити що відмінності тільки на стадії розвитку.

Отже, представники заходу на сьогоднішній день протистоять неприємним подіям, приймають та творчо переробляють їх менш активно ніж представники сходу. Життєстійка позицією у них є менш сформованою. Вони схильні переживати події, що з ними відбуваються, як «цікаві та радісні, як наслідок особистісного вибору та ініціативи і як важливий стимул для засвоєння нового», вони здатні до ефективної саморегуляції діяльності не тільки у стресових ситуаціях, а і в ситуаціях досягнення успіху у різних сферах життя, але все ж у студентів на заході

країни це проявляється яскравіше. Можна припустити, що дана відмінність виникла на тлі різного світосприйняття через призму віросповідання, оскільки на заході країни релігійний процес на виховання молоді має суттєвий вплив.

Таблиця 1.

Значення субшкал у вибірці

Показник	Захід	Схід	Т	Статистично значущі відмінності
Включеність (37,64)	32,40±1,83	37,62±1,39	2,27	<0,05
Контроль (29,17)	26,24±1,47	30,21±1,47	1,91	<0,1
Прийняття ризику (13,91)	15,28±1,05	16,21±0,79	0,71	–
Загальний бал життєстійкості (80,72)	73,92±3,74	84,00±2,74	2,17	<0,05

Сущенко Олена Миколаївна

магістр державного управління
комунальна установа Сумської обласної ради – Сумський обласний центр соціальної реабілітації дітей-інвалідів (м. Суми)

КРИЗОВІ УМОВИ ТА КРИТИЧНІ СИТУАЦІЇ ЖИТТЯ БАТЬКІВ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ-ІНВАЛІДІВ

У понятійному апараті соціально-психологічного підходу психологічні проблеми особистості (зумовлені труднощами адаптації ситуації, яка склалася в середовищі), найчастіше позначаються поняттями «криза» або «критична ситуація». Кризою або критичною ситуацією називають як стан людини, так і сам процес виходу особистості зі скрутного становища, а також неподолання кризової ситуації. Невдача спроб подолання критичної ситуації призводить до кризи. З першого дня народження в сім'ї дитини-інваліда всі члени сім'ї потрапляють у критичну ситуацію, яка без психологічної допомоги, як кожному члену сім'ї, так і всій родини разом, може перейти у кризу. Усвідомлення батьків дитини-інваліда в тому, що їх дитина особлива, сором перед рідними, сусідами, знайомими, безпомічність та відсутність знань як доглядати, як допомогти собі та, відповідно, дитині призводить до виникнення кризової ситуації.

Найхарактернішими кризами становлення батьків є відповідні періоди, які вважаються невід'ємними складовими та мають свої особливості. Підставами для визначення періодів можуть бути: отримання інформації про стан здоров'я майбутньої дитини ще під час вагітності; отримання інформації про стан здоров'я, діагноз немовляти в пологовому буднику; отримання інформації про стан здоров'я, діагноз дитини під час огляду дитини лікарями (після першого місяця життя); прийняття (психологічно) інформації щодо встановлення інвалідності дитини та складності діагнозу; знаходження батьків дитини-інваліда в психологічній кризі; потрапляння батьків та дитини-інваліда до реабілітаційної установи; розгубленість, кидання в крайнощі; хибне рішення – отримання якнайбистрішого результату реабілітації та лікування; дитина-інвалід шкільного віку; дитина-інвалід підліток; вирішення питання освіти, професійної освіти.

Криза розглядається як рубіж між старим і новим досвідом, як якісний перехід з одного стану в інший. Такий перехід може детермінувати як внутрішні зміни в особистості людини, так і зміна зовнішніх обставин, пов'язаних з новими соціально-рольовими очікуваннями. Розуміння кризи як переломного етапу в родині де виховується дитина-інвалід, дає змогу виділити кілька типів життєвих криз за критерієм «характер внутрішніх обставин чи зовнішніх умов, що спричинили кризову ситуацію». Крім криз становлення, виділяються також кризи зумовлені, насамперед, зовнішніми обставинами. Різкі зміни побутових, соціальних або матеріальних умов життя, розрив звичних соціальних зв'язків, криза очікувань – будь-які зміни, що ставлять людину перед необхідністю знайти нові способи виживання в нових умовах, можуть стати причиною особистісної кризи. Ситуація, коли через непередбачувані події (народження хворої дитини) сім'ї доводиться змінювати своє життя, відмовлятися від своїх планів та сподівань, переглядати цінності та переконання, дає батькам дитини-інваліда потужний поштовх для активних дій, розвитку, а може (якнайчастіше) призвести до тяжкої особистісної дисгармонії.

З досвіду практичної діяльності можливо визначити типи ставлення батьків дитини-інваліда до відповідних вище визначених кризових періодів:

Ігнорування. Батьки довгий час не помічають або роблять вид, що не розуміють проблеми. Така «політика» щодо дитини призводить до втрати цінного часу: стан здоров'я дитини ускладнюється, відбуваються процеси які не можливо повернути.

Демонстративне ставлення. Батьки демонструють складність становища, що дає їм змогу перекласти відповідальність за кризовий стан (на лікарів, рідних). Не беручи на себе відповідальність за лікування, реабілітацію дитини-інваліда, батьки уникають ситуації вибору, необхідності вироблення нової життєвої сімейної стратегії. У такий спосіб батьками легше жити в кризі, але значно важче вийти з неї.

Перебільшення. Батьки знаходяться в паніці, очікують катастрофи, в усьому бачать підтвердження своїх найгірших очікувань. Відповідне ставлення позбавляє їх сил шукати й використовувати потенційні рішення, переваги ситуації.

Волюнтаристське ставлення. Батьки дитини-інваліда примушують себе дотримуватись схеми поведінки, життя, яка була до появи в сім'ї дитини-інваліда. Вони розцінюють цю негнучкість як силу духу, твердий характер, незламну волю. Насправді такі надмірні вольові напруження вичерпують останні сили, погіршують як фізичний стан здоров'я, так і психологічний, а також приводять до виснаженості дитини.

Продуктивне ставлення. Батьки розуміють, що негативний стан здоров'я дитини є неминучим, породжений певними причинами, і треба час, доки буде знайдено конструктивну стратегію життєдіяльності у нових умовах. У такому разі кризу спричинену інвалідністю дитини, переживають як гостру необхідність зміни життєвих задумів, ревізію колишніх пріоритетів. Хоча батькам складно відмовитись від звичайного способу життя, усе таки батьки з продуктивним ставленням до кризи, роблять це набагато легше, тому що готові боротися та шукати нові пріоритети.

Першочергове завдання психологічної допомоги батькам, які виховуються дітей-інвалідів полягає в озброєнні їх знаннями про відповідні напрямки, терміни, методики, подолання як кризової ситуації, так і проблем які привезли їх до кризових умов чи критичних ситуацій. Відповідна допомога в контексті соціально-психологічного підходу

називається кризовим консультуванням або втручанням у кризу. Психологічна допомога батьками дітей-інвалідів в рамках консультування розглядається як корекція процесу подолання ними кризи на основі знань консультації та про періоди становлення кризи та оптимальні шлях їх проходження. Основними напрямками такої допомоги є оптимізація соціальних умов, у яких перебувають батьки, та розширення можливості особистості знайти прийнятні шляхи виходу з кризи. Розширення практики кризового консультування закономірно приводиться до залучення в нього методів психотерапевтичних шкіл, але методологією їх упровадження залишається підхід орієнтований на проблему.

Тарасова Тетяна Борисівна

к. психол. наук, доцент, зав. каф. психології
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)

СТРЕСОСТІЙКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ ЦІЛЬОВИХ ОРІЄНТАЦІЙ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОСВІТИ

Сучасне життя є вкрай стрессогенним. Можливо, від того, що ритм став більш динамічним, а люди стали більш амбіційними і прагнуть досягти максимуму. До цього додамо екологію, харчування на бігу, випромінювання від різного роду техніки і багато іншого. Тому проблеми стресу, його причин, перебігу і, головне способів недопущення та подолання, є на сьогоднішній день виключно актуальними.

На наше глибоке переконання, крім соціальних способів недопущення стресових ситуацій, ці проблеми можуть бути вирішені тільки в комплексній роботі медиків, педагогів і психологів. Щодо останніх виділяються як мінімум три напрямки діяльності: теоретичні побудови в області психології стресу і поведінки людини в кризових ситуаціях; експериментальні дослідження складових стресостійкості особистості та факторів її формування; активна і багатопланова просвітницька робота з формування психологічної культури особистості як основи її стресостійкості. Нагадаємо, що в структурі психологічної культури слід розрізняти три компоненти: когнітивний, емотивний і конативним і кожен з них повинен містити компоненти, що спрацьовують як складові стресостійкості особистості.

У самому загальному плані стресостійкість розглядають як вміння людини долати труднощі, керувати своїми емоціями, розуміти людські настрої, проявляючи витримку і такт. Стресостійкість визначається сукупністю особистісних якостей, що дозволяють людині переносити значні інтелектуальні, вольові та емоційні навантаження, зумовлені особливостями професійної діяльності, без особливих шкідливих наслідків для діяльності, для інших людей і свого здоров'я. Виділяють найбільш характерні прояви стресостійкості в повсякденному житті: відчуття важливості свого існування; почуття незалежності і здатності впливати на власне життя; відкритість і інтерес до змін, ставлення до них не як до загрози, а як до можливості розвитку; здатність швидко і адекватно зорієнтуватися в «аварійній ситуації»; вміння протистояти надмірному тиску на психіку; постійні автотренінги і робота над захисними здібностями психіки і організму в цілому; чітке розуміння суттєвого та несуттєвого у житті; турбота про себе і свій психологічний комфорт.

Однак люди різною мірою здатні протистояти стресу і тому за показником стресостійкості прийнято виділяти 4 типи: стресонестійкі, стресотренуємі, стресогальмівні, стресостійкі.

Стресонестійкі. До них відносяться люди, які більш за всіх інших схильні до стресу. При цьому проблема полягає в тому, що вони не вміють адаптуватися до зовнішніх подій і не схильні змінювати свою поведінку. Стресонестійких характеризує максимально можлива ригідність по відношенню до зовнішніх подій. Вони не схильні змінювати свою поведінку і адаптуватися до зовнішнього світу. Їхні установки і поняття непорушні. Тому будь-яка несприятлива зовнішня подія або навіть натяк на її можливість у майбутньому для них – стрес. У самій стресовій, критичній ситуації стресонестійкі люди схильні до підвищеної емоційності, вкрай збудливі і неврівноважені. Від них не варто чекати швидких і конструктивних рішень в напружені моменти.

Стресотренуємі. Це люди, що готові до змін, проте не глобальних і не миттєвих, а некардинальних, спокійних. Це тип людей, який згоден лише на поступові трансформації, а ось більш наполегливе втручання може призвести до депресії і нервових зривів. Стресотренуємі готові до змін, але вони намагаються трансформувати своє життя поступово, невимушено, безболісно, а коли це з об'єктивних причин неможливо, робляться

дратівливими або впадають у депресію. Однак у міру повторення приблизно схожих за змістом напружених ситуацій стресотренуємі звикають і починають реагувати на стреси більш спокійно. Зрілі, досвідчені представники такого типу цілком здатні бути лідерами в екстремальних ситуаціях.

Стресогальмівні. До цього типу належать люди, які відрізняються жорсткістю своїх життєвих принципів та світоглядних установок, досить принципові в своїх життєвих позиціях, проте до раптових зовнішніх змін ставляться досить спокійно і лояльно. На відміну від попереднього типу стресогальмівні люди швидше погодяться на стрімкі зміни, ніж на поступову трансформацію. Вони принципово не готові змінюватися повільно, але можуть піти на швидку і однократну зміну тієї чи іншої сфери життя, наприклад, різко змінити роботу. У той же час, особливістю стресогальмівних є те, що коли стреси слідують довгою низкою, а особливо мають уповільнений характер, вони істотно підкошують людей, вони поступово втрачають силу духу і контроль над своїми емоціями, починають зриватися на негативні емоції. Однак, люди, даної групи, здатні бути лідерами під час «точкових» змін, після яких відразу буде фіксація їхнього нового статусу.

Стресостійкі. Це люди, максимально стійкі до негативних проявів навколишнього середовища. Їх психіка захищена від руйнувань. Стресостійкі готові відносно спокійно приймати будь-які зміни, якими б вони не були – тривалими або миттєвими. Все стабільне і заздалегідь визначене їм чуже і викликає іронію. Стресостійкі зазвичай самі починають процеси перетворень або навіть революцій, очолюють їх, але в найгостріший момент можуть відійти в сторону, так як при всій любові до змін зовсім не в захваті від можливості нанесення шкоди собі. Вони вміють ефективно діяти в нестабільних, кризових умовах, але погано пристосовані для роботи в організаціях з усталеними традиціями. Нерідко стресостійкі обирають собі професії, пов’язані з ризиком і постійним перебуванням в екстремальних ситуаціях.

Очевидно, що зміст, форми і методи психологічної просвіти в напрямі формування стресостійкості особистості безпосередньо залежать від вищеназваної типології. Дослідження даних питань і складе завдання наших подальших наукових пошуках.

Усик Дмитро Борисович

к. психол. н., доцент
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЛЮДЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

Протягом останніх років зберігається негативна тенденція: при загальному поступовому зменшенні кількості дитячого населення відбувається зростання частки дітей з функціональними обмеженнями. Фізичні дефекти можуть значною мірою ускладнюють контакти людей з обмеженими можливостями з довкіллям, омежувати їхню участь у соціальному житті суспільства. В осіб які мають інвалідність зароджується почуття неспокою, невпевненості в собі, що призводить до формування комплексу неповноцінності, егоцентричних і антисоціальних психологічних настанов. Щоб попередити соціально-психологічні проблеми даної категорії людей, потрібно проводити реабілітацію, в тому числі й психологічну.

Ще в 30 роки XX ст. Л. С. Виготський зазначав, що вивчення розвитку аномальної дитини є ключовим для педагогів та психологів. В даному напрямку працювали Т. Парсонс, Р. Мертон, К. Девіс, Е. І. Холостова, Н. Ф. Дементьєва, М. П. Левицька, Л. І. Божович, М. Раттер та інші.

Особи, які мають фізичні та психічні відхилення у здоров'ї за міжнародною класифікацією поділяють на групи: 1) проблеми слуху; 2) проблеми зору; 3) проблеми опорно-рухового апарату; 4) діабет, епілепсія, астма; 5) загальні захворювання; 6) порушення або затримка психічного розвитку.

Групи також можна поділити за іншою ознакою (міжнародна класифікація): користувачі інвалідним візком; люди, які використовують палицю або подібний інструмент для пересування більше 6-ти місяців; люди, які мають труднощі з функціональною активністю; люди, які мають труднощі з інструментальною активністю; люди, які мають труднощі з виконанням повсякденних обов'язків; люди, які мають затримку в розвитку, є розумово або емоційно відсталими.

В Україні немає єдиного терміну стосовно осіб, котрі мають фізичні та психічні відхилення у здоров'ї. Використовуються наступні поняття: інвалід; особи з обмеженими функціональними можливостями; люди з обмеженою дієздатністю; люди з особливими потребами; особи з вадами розвитку.

Розглядаючи термін «психологічна реабілітація» слід зазначити, що в Законі України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» від 06.10.2005 р. дається таке її визначення: «Психологічна реабілітація – система заходів, спрямованих на відновлення, корекцію психологічних функцій, якостей, властивостей особи, створення сприятливих умов для розвитку та утвердження особистості».

Є. П. Синьова визначає поняття «психологічна реабілітація» як психокорекція, формування «психологічної готовності до життя в умовах дефекту». Л. Г. Грачов визначає реабілітацію як «процес, основними принципами організації та здійснення якого є ранній початок, поетапність, проведення, комплексний характер програм медичного, педагогічного, психологічного, соціально-побутового та технічного напрямів». Л. М. Силкін вважає, що реабілітація це система наукової та практичної діяльності, яка спрямована на відновлення особистісного і соціального статусу інваліда шляхом впливу на особистість із залученням медичних, психологічних, педагогічних, правових та інших засобів.

Н. М. Платонова розглядає реабілітацію не як процес, а як комплекс медичних, професійних, педагогічних, психологічних, соціальних, юридичних заходів, головною метою яких є ефективне і якомога швидше повернення хворих та інвалідів (дітей і дорослих) до суспільно корисної діяльності; формування в них позитивного ставлення до життя, навчання, родини. На думку Н. М. Платонової, реабілітація інвалідів являє собою активну функцію суспільства, коли відбувається боротьба не тільки проти хвороби, але й за людину, за її місце в суспільстві. «Об'єктом реабілітації, – вважає Н. М. Платонова, – є люди, які внаслідок хвороби чи травми повністю або частково втратили здатність виконувати соціальні функції, що властиві здоровим людям того ж віку, статі, суспільно-професійного становища або знаходяться під загрозою стійкого порушення цих функцій (трудова діяльність, навчання, здатність до

читання, письма, самостійного пересування, комунікативні здібності, можливість до самообслуговування тощо)».

Багато авторів визначають реабілітацію як психічний процес адаптації, який відбувається на трьох рівнях: адаптація до навколишнього предметного світу; адаптація до соціально-психологічного оточення; адаптація людини до самої себе як до інваліда.

Завдання психолога полягає в тому, щоб створити соціально-психологічні умови, які сприятимуть внутрішньому управлінню індивіда, досягненню ним своїх цілей, реалізації різнобічних типів поведінки, гнучкої адаптації. Психолого-педагогічна допомога дітям і молоді з функціональними обмеженнями здійснюється за наступними 7 напрямками: психодіагностування; психолого-педагогічний вплив; психотренуючі ігри, психотренінг, арт-терапія, соціограма, психодрама, сміхотерапія; індивідуальне консультування.

Слід зазначити причини психологічних проблем дорослих членів родини: усвідомлення неможливості забезпечити гідне життя своїй дитині; страх перед майбутнім дитини (труднощами працевлаштування, створення власної сім'ї тощо); відсторонене ставлення до інвалідів; поширеність хибних уявлень про інвалідність; брак інформації про виховання і характер взаємостосунків із дітьми та молоддю з обмеженими можливостями, відповідно, нерозуміння батьками їхніх проблем; руйнування сімей, в яких виховуються діти-інваліди; підвищене відчуття відповідальності, намагання зробити усе замість дитини, що часто трансформується у гіперопіку; прагнення сховати дитину від оточуючих, звуження кола спілкування, ізольованість та ін.

Причини психологічних проблем самих дітей і молоді з функціональними обмеженнями, на думку експертів, зумовлені: відчуттям непотрібності і «меншовартості» (формування останнього є демонстрація співчуття або навпаки, відсторонення оточуючих); недоступністю багатьох закладів культури, нестачею спілкування взагалі і з однолітками зокрема, внаслідок обмежень у пересуванні та з інших причин; відсутність інформації, зосередженість лише на власних проблемах; усвідомлення своєї залежності від батьків, оточуючих та ін.

Успішна психологічна реабілітація дітей з особливими потребами більшою мірою залежить від роботи спеціаліста-психолога. В процесі підготовки практичних психологів важливим є цілеспрямоване формування професійної Я-концепції майбутнього фахівця, його спрямованість на успішну психологічну реабілітацію в своїй роботі. Головна мета практичного психолога, який працює з людьми зазначених категорій – реабілітувати, зорієнтувати дітей з особливими потребами на активну, самостійну позицію у вирішенні власної долі.

Усик Дмитро Борисович

к. психол. н., доцент
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

Смицька Оксана Віталіївна

магістрант
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДІТЕЙ

На сьогоднішній день під психологічним супроводом розуміють підтримку психічно здорових людей, у яких на певному етапі розвитку виникають особистісні труднощі. Супровід може бути досить ефективним при вирішенні складних сімейних ситуацій, стосунків між партнерами, батьками, дітьми, в урегулюванні неприємностей на роботі, при переживанні стресу чи дистресу тощо. Супровід розглядають як системну інтегративну технологію соціально-психологічної допомоги особистості та як один із видів соціально-психологічного патронажу (Г. Бардіер, М. Бітянова, А. Волосников, А. Деркач, Є. Казакова, Є. Козирєва, Л. Мітіна).

У ситуації супроводу виділяють три основні компоненти: той, кого супроводжують; той, хто супроводжує; і шлях, який вони проходять разом. Можна сказати, що мова йде про спільне буття людей в певний часовий період людського життя. Супроводжуючий (супутник) постає як людина, що захищає та допомагає подорожньому в дорозі впоратися з мінливістю шляху.

Поняття «супровід» Ю. Слюсарев вживав для позначення недирективної форми надання психологічної допомоги, спрямованої «не просто на підсилення або удосконалення, а на розвиток і саморозвиток самосвідомості особистості», допомоги, яка запускає механізми саморозвитку і активізує власні ресурси людини.

Аналіз інших трактувань психологічного супроводу в дослідженнях різних авторів показав таке їх бачення: 1) психологічний супровід як система професійної діяльності психолога, спрямована на усвідомлення соціально-психологічних умов для успішного навчання і психологічного розвитку дитини в ситуаціях шкільної взаємодії (М. Бітянова); 2) психологічний супровід як мультидисциплінарний метод, який забезпечує єдність зусиль педагогів, психологів, соціальних і медичних працівників, і заключається у формуванні ними орієнтаційного поля розвитку, де відповідальність за діяльність несе сам суб'єкт розвитку (Є. Казакова); 3) психологічний супровід як позиція психолога по відношенню до суб'єктів взаємодії, де основними принципами роботи є включення, участь, забезпечення (Т. Чіркова).

Багато авторів визнають існування специфіки реалізації психологічного супроводу в умовах різних видів освітніх закладів, обумовлених різними підходами щодо освітніх задач, можливостей і орієнтирів, іншими характеристиками конкретних освітніх середовищ (М. Бітянова, Т. Земських, Є. Козирєва, В. Пахальян, Т. Порошинка, В. Родіонова, М. Ступницька та ін.).

Відповідно до спрямованості роботи психолого-педагогічний супровід включає в себе різні підходи:

Перший – супровід-співробітництво, який передбачає спільне планування дорослого і дитини, аналіз, співтворчість, рефлексію, вимагає дій, необхідних для наступного самостійного подолання проблем, які виникли, тобто прояву особистої відповідальності, творчості, власних унікальних якостей дитини.

Другий – це супровід-ініціювання, відомий з часів Сократа, суть якого чудово сформулювала М. Монтессорі: «Допоможи мені це зробити самому, нічого не роблячи за мене, спрямуй у потрібне річище, підштовхни до рішення, а все інше я зроблю сам». Організовуючи супровід-ініціювання,

педагог, психолог створює дитині необхідні умови для вільного, індивідуального, самостійного вибору шляху та засобів вирішення виховних завдань і, тим самим, сприяє дитині відкрити загальновизнані моральні істини. Діти реалізують свій особистісний творчий потенціал і водночас збагачують, розвивають, при цьому зберігаючи його індивідуальну своєрідність.

Третій – це супровід-попередження, коли особливого значення набуває специфіка віку, обмеженості індивідуального досвіду дитини. Діти часто не усвідомлюють, до яких саме наслідків можуть призвести їхні дії, вчинки і навіть слова. Вони не в змозі вчасно помітити ознак неблагополуччя в різних видах діяльності, міжособистісних взаєминах із однолітками та дорослими, у власній поведінці. Випереджаючи небажані події, передбачаючи їх можливий негативний розвиток, педагог, психолог в рамках супроводу-попередження передбачає невірні кроки дитини і, тим самим, допомагає обрати адекватні рішення, з урахуванням поведінки та діяльності проблемної дитини. Супровід-попередження стає корисним, цінним за умови, якщо його зміст і форми ненав'язливі і делікатні, сучасні, психологічно та педагогічно грамотні, адресні, дозовані, а головне, якщо супровід-попередження у всіх випадках повною мірою виконує своє розвивальне і виховне призначення, працюючи на перспективу.

Аналіз літератури щодо поняття психологічного супроводу показав, що на сьогоднішній день виділяють ряд причин для класифікації видів психологічного супроводу, серед них форма роботи, спрямованість, предмет і об'єкт психологічного супроводу. Аналіз психологічної літератури (Г. Бардієр, М. Бітянова, І. Ромазан, Т. Череднікова, Т. Чіркова та ін.) засвідчив, що перед психологом, який працює в рамках парадигми супроводу, виникає необхідність виділення параметрів оцінки ефективності системи супроводу, що реалізується, але відсутня однозначність вирішення даного питання.

Отже, психологічний супровід – системна діяльність психолога спрямована на створення комплексної системи клініко-психологічних, психолого-консультативних і психотерапевтичних умов, що сприяють розвитку знань, умінь і навичок, успішній адаптації, реабілітації, особистісному становленню, нормалізації стосунків з метою успішної

інтеграції та самореалізації особистості. В якості основних характеристик психологічного супроводу виступають його процесуальність, пролонгованість, недирективність, зануреність у реальне повсякденне життя людини, особливі відносини між учасниками цього процесу.

Психологічний супровід являє собою цілісну систему, і як будь-яка система, складається з елементів (або компонентів), які одночасно є інваріантними етапами. У супроводі, як у процесі, що розгортається в часі, можна виділити три основних компоненти: діагностика (відстеження), що служить основою для постановки цілей; відбір і застосування методичних засобів; аналіз проміжних і кінцевих результатів, що дає можливість коректувати хід роботи.

У процесі супроводу психолог повинен допомогти у вирішенні таких основних завдань: 1) визначити «місце», на якому в момент звернення знаходиться клієнт, виявити, в чому полягає його проблема, яка суть і причини його життєвого неблагополуччя. У традиційній термінології це позначається як діагностика; 2) встановити «місце», куди клієнт хоче прийти, спільно з ним створити образ того стану, якого він хоче досягти (уявлення про благополуччя, ступінь реальності його досягнення), тобто визначити напрямок і намітити шляхи реабілітації; 3) допомогти клієнту дістатися до своєї мети, здійснити свої бажання.

Подальші шляхи удосконалення підходів до реалізації психологічного супроводу як системи професійної діяльності передбачають чітку розробку ідеології роботи, спрямованої на створення психологічних умов розвитку особистості у різних ситуаціях мікро- та макро-соціальної взаємодії.

Черенщикова Дар'я Вікторівна

к. психол. н., ст. викладач кафедри
практичної психології
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

МОДЕЛЬ СУБ'ЄКТНО-ЦІННІСНОГО ДІАПАЗОНУ СПІЛКУВАННЯ

Дослідження спілкування концентрується навколо його суб'єктів, які реалізують у комунікації самобутність власної свідомості. Суб'єкт спілкування є саме суб'єктом не тому, що реалізує можливість розмовляти, а тому, що має можливість виявляти у спілкуванні власне «Я» та через це ставати автором свого життя. Суб'єктність учасників спілкування – це внутрішній інтенційно-потенційний стрижень, який дозволяє людині увійти у взаємодію не лише із суспільством як таким, але і з його ціннісно-смисловим наповненням. Отже, метою суб'єктного підходу до спілкування є екзистенційне самоформування людини, що виявляється в усвідомленому процесі самозміни.

Створення експериментальної моделі суб'єктного спілкування базується на засадах суб'єктно-ціннісного підходу та холістичної моделі психологічного супроводу особистості. Поєднання цих підходів передбачає зорієнтованість психологічних впливів на духовно-екзистенційний початок людини, що детермінує гармонійне співіснування її внутрішньо-суб'єктивного і зовнішньо-об'єктивного світів. Взаємопроникнення і повноцінне взаємовідображення останніх в екзистенції людини може розглядатися як розгортання й утвердження її суб'єктності.

В основу розробленої експериментальної ідеї був покладений принцип інтегральної суб'єктності як концепту, що відображає картографію аксіогенезу людини в різних іпостасях її життєздійснення (З. С. Карпенко), та концептуально-технологічний апарат методу позитивної психотерапії (Н. Пезешкіан, В. Карікаш).

Основою для теоретико-методологічного синтезу двох підходів стало положення про притаманність людському індивіду вродженої тенденції до цілісного, інтегративного конституювання афективно-

ціннісного і когнітивно-діяльнісного просторів індивідуальної свідомості. Відповідно до принципу інтегральної суб'єктності З. С. Карпенко на характері траєкторії аксіогенезу особистості позначається не лише напружене тяжіння до духовно вищого, а й адаптивне пристосування до наявного як апробованого способу діяльності з мінімальною енергетичною затратою. Розвиток свідомості індивіда відбувається за вектором ціннісно-цільової духовної трансцеденції людини (від відносного до абсолютного суб'єкта) і вектором діяльнісного, кількісно-лінійного розгортання в діапазоні «людина-діяч» (суб'єкт індивідуально предметної діяльності) – метасуб'єкт як індивідуальність – суб'єкт культуротворчості». З позиції позитивної психотерапії індивідуальне буття розгортається у сферах, окреслених емоційно-первинними (до чуттєвого переживання) і раціонально-вторинними здібностями (до пізнання).

Міжособистісна взаємодія у позитивній психології виступає запорукою виходу людини за межі власного «Я» та трансцендування себе на тлі суспільно значущої діяльності. Особистісне становлення відбувається у двох площинах: діапазоні діяльнісної самореалізації та у просторі духовного трансцендування людини у межах її життєвого шляху. Можливість пізнавати і приймати людину лежить у чотирьох площинах взаємодії, кожній з яких відповідає певна его-ідентичність особи, а саме: вміння проявляти інтерес та почуття до себе, власного тіла – рівень Я-ідентичності, до іншої людини, до своєї справи – Ти-ідентичність, до групи, оточення, громади – Ми-ідентичніть, до людства в цілому, його майбутнього – Пра-Ми-ідентичність. У цій тезі виражається загальна мета людської взаємодії, коли, починаючи від прийняття і пізнання себе, через досвід спілкування з оточенням відбувається особистісне зростання людини, що проявляється у розвитку суб'єкта від залежного до автономного і творчого.

Співставлення картографії розгортання суб'єктного буття людини у різних іпостасях її життєздійснення із его-ідентичностями, визначеними позитивною психотерапією, розкриває психотерапевтичні фокуси конституювання суб'єкта спілкування при послідовній ампліфікації

(розширенні) особистісної ідентичності під впливом засвоєння відповідних моделей для наслідування (рис. 1.1).

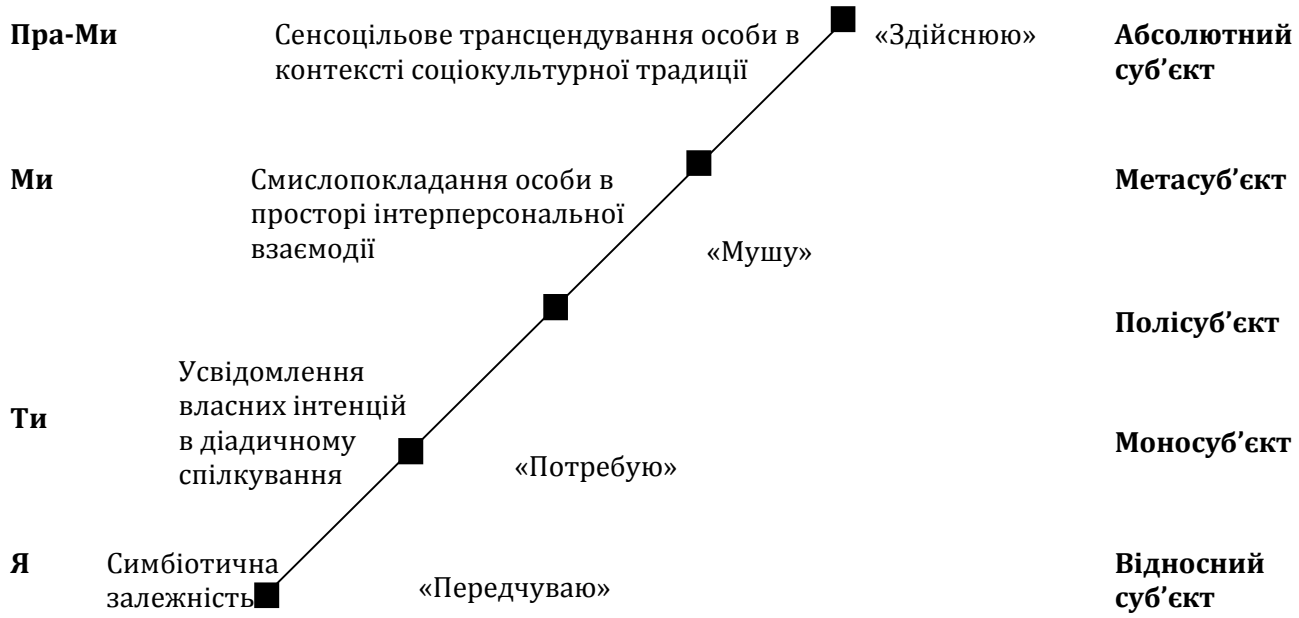

Рис. 1.1. Ампліфікація его-ідентичності як чинник конституювання суб'єктно-ціннісного діапазону спілкування.

Таким чином, розв'язання психологоічної проблематики у контексті суб'єктно-ціннісної парадигми відбувається на основі позитивно-терапевтичної інтерпретації її положень, відповідно до якої збереження суб'єктом балансу первинних і вторинних здібностей у комунікативному процесі спрямовує взаємодію за принципом свободи і відповідальності. Розгортання суб'єктності з точки зору позитивної психотерапії вбачається у розвитку особистісної ідентичності людини. Реалізація суб'єктно-ціннісного підходу до спілкування детермінує процес взаємодопомоги шляхом трансляції системи цінностей і особистісних смислів на основі культурально закріплених і загальноприйнятих моральних норм і духовних устремлінь.

Шевченко Наталія Федорівна

д. психол. н, професор
Запорізький національний університет
(м. Запоріжжя)

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ОСОБИСТОСТІ У ПОДОЛАННІ КРИЗИ, ВИКЛИКАНОЇ ХВОРОБОЮ

Актуальність теми обумовлюється соціальною потребою у наданні психологічної допомоги хворим, які знаходяться на тривалому лікуванні з приводу тяжкого, зокрема, онкологічного захворювання.

Тяжка стресова ситуація, у якій опиняються хворі з моменту першого натяку на можливість наявності у них онкопатології, поглиблюється майже на кожному етапі обстеження і лікування. Раптовість виникнення хвороби і психологічна непідготовленість до неї, необхідність виконання складних діагностичних процедур, перспектива застосування променевої та хіміотерапії, важкої операції, погана інформованість про можливість видужання від цієї хвороби – все це викликає у хворих появу панічного жаху, тривоги, депресії.

Онкологічна хвороба як кризова ситуація в житті особистості призводить до певних змін в її структурі та до переструктурування соціальних та особистих стосунків. Вона є такою, що несе безпосередню загрозу життю людини, зрозуміло, що під її впливом відбуваються певні перебудови в мотиваційній, ціннісній та емоційній сферах хворого. На перший план висувається мотив збереження життя, свого соціального та сімейного статусу. Серед емоційних реакцій переважають такі, як страх за свій стан, за свої рольові стосунки, тривожність на особистісному рівні (А. В. Гнездилов 1995, Н. Ф. Шевченко, 2010).

Метою публікації є висвітлення можливості надання психологічної допомоги онкологічним хворим шляхом застосування методів роботи з зоровими образами.

Робота була спрямована на засоби долання кризового стану, відновлення особистісного та соціального статусу онкологічних хворих.

Загальновідомим є той факт, що навіть у тих випадках, коли неспроможними виявляються засоби традиційної і нетрадиційної

медицини, допомога словом робила цілющий вплив на хворого. І дійсно, цілительство за допомогою розмови і розділеного душевного переживання існували в усі періоди людської історії. Підтримка надії і віри у видужання мають місце при всіх видах психотерапії. Здатність психолога з перших зустрічей вселити в хворого впевненість у свої сили і можливість видужання визначає успіх його наступних дій.

З пацієнтами, які висловлювали згоду на роботу з уявою (чоловіків – 47, жінок – 29), ми застосовували такі методи психотерапії як робота із зоровими образами (Simonton C.& S.,1995; Х. Льойнер, 1996).

Суть роботи із зоровими образами полягає в тому, що пацієнт у розслабленому стані, лежачи на койці або сидячи у кріслі за допомогою психолога міг викликати появу образів. Пацієнти уявляли собі бажану ціль або її результат, наприклад, як різні види лікування (оперативне, хіміотерапевтичне або променеве) підтримують їхні внутрішні сили, руйнують хворобу і те, як захисні механізми допомагають організму видужати, а також своє життя через 5 або 10 років після лікування. При цьому ті, що уявляли образ, часто могли прийти до майже реального переживання, розширеного до трьохмірного простору. Пацієнтів просили розповідати про зміст образів, які появлялися. Повне емпатії супроводження психолога мало особливо важливе значення у цьому діалогічному методі.

Ми рекомендували пацієнтам виконувати вправи на релаксацію і візуалізацію щоденно по 15-20 хвилин. Потім у стані м’язової релаксації хворі уявляли свою пухлину серед інших органів, і те, що відбувалося з нею, як впливали на хворобу різні види лікування, а також як захисні сили організму руйнують пухлину. Багато пацієнтів констатували, що коли їм вдавалось розслабитись, в них не тільки зникало фізичне напруження.

Вдалося помітити, що дія зорових образів була сильнішою, якщо у візуалізації були присутні картини безпосередньої взаємодії лікувальних засобів та злоякісного новоутворення, коли дія цих засобів на пухлину була зрозумілою.

Дехто з хворих уявляв картину того, як діє на пухлину променева та хіміотерапія, як, наприклад, потік «енергетичних зарядів» пронизує грудну стінку і вражає пухлинні клітини на своєму шляху, інші уявляли, як гострі

стріли пронизують та вражають злоякісні клітини а потім мертві клітини вимиваються з організму природнім способом. Деякі хворі уявляли злоякісну пухлину у вигляді глиби льоду, що поступово розтає а потім зникає під могутніми променями сонця.

Події в образах відповідали тому, що у відбувалося у реальному житті пацієнтів, їх ставленню до того чи іншого виду лікування, певні очікування, а іноді, на жаль, навіть зневіру у майбутнє. Наприклад, промені проходять крізь грудну стінку, але не можуть знищити пухлину; хімічні препарати не здатні подолати хворобу; під час операції пухлина розпадається на дрібні шматочки, або вона така велика, що її неможливо видалити.

Робота із зоровими образами сприяла формуванню позитивних очікувань. Неважко було помітити, як змінювався характер образів, відображений у малюнках хворих вже за 6-8 тижнів лікування у стаціонарі. Якщо на початку роботи з психологом хворі малювали, наприклад, пухлину величезних розмірів, що не давала їм дихати, або пухлина уявлялась окремо від організму у вигляді аморфної сірої або чорної плями, то через місяць роботи з зоровими образами, на післяопераційному етапі реабілітації, хворі візуалізували більш оптимістичну картину свого одужання. Порівнюючи кольори і символи, що використовувалися у перші та останні тижні, ми також могли судити про те, як розвивалось ставлення пацієнтів до хвороби, лікування і до себе.

Підсумовуючи результати нашої роботи, ми цілком усвідомлюємо те, що психолог не може вилікувати хворого від онкологічного захворювання, але він може допомогти у доланні кризового стану, допомогти знову відчувати смисл та радість життя; крім того, втішити хворого, навчити його стійко переносити страждання.

РОЗДІЛ IV.
ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЯХ ЖИТТЯ

Вороненко Ольга Петрівна

старший інспектор з виховної та
психологічної роботи сектору по роботі з
персоналом
Управління Державної пенітенціарної служби
України в Сумській області (м. Суми)

Мороз Тетяна Михайлівна

психолог відділу по роботі з персоналом
Сумська ВК № 116 Управління ДПТС України
в Сумській області (м. Суми)

ВЛИВ СТРЕСОВОГО СТАНУ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ ПРАЦІВНИКІВ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Переважна більшість людей в сучасному суспільстві знаходиться під впливом стресу – це пов’язано з необхідністю засвоєння і переробки великого обсягу інформації. В кримінально-виконавчій сфері додатковим чинником виникнення такого стану працівників є ще й спілкування з асоціальними людьми. Тому й виникає проблема емоційного стресу, тобто напруження і перенапруження фізіологічних систем організму під впливом емоційних чинників. Стреси відіграють значну роль в житті кожного, вони впливають на поведінку людини, її працездатність, здоров’я, взаємовідносини з оточуючими.

Сучасні психологи стверджують, що дві третини населення промислово-розвинутих країн вмирають від стресів. Довгі фізичні та психологічні навантаження, які перевищують норми, призводять до порушення функціонування окремих органів та до серйозних хвороб. Такі «хвороби століття» як інфаркт, гіпертонія, інсульт, виразкова хвороба та інші є кінцевим результатом після стресових порушень у нервовій діяльності. За нашими спостереженнями, у більшості пенітенціарних працівників існують проблеми зі здоров’ям, саме з серцево-судинною та шлунково-кишковою системами.

Стрес присутній у житті кожної людини, так як наявність стресових імпульсів у всіх сферах людського життя та діяльності безперечна. Стрес (англ. stress – напруга) – стан фізіологічної та психологічної напруги, зумовлений несприятливими чинниками, розумовими, емоційними, зовнішніми або внутрішніми, які спрямовані на порушення функцій організму і яких організм намагається уникнути. Це індивідуальна реакція, що може відрізнятись від реакцій інших людей. В її основі міститься особистісне ставлення до даної ситуації, а також думки та почуття. Це душевний стан, який людина сама формує своїми власними думками. Він пов'язаний з тим, що оточує особистість, та зовнішні фактори лише запускають зовнішню дзеркальну реакцію – особисто індивідуальну. Тож, стосовно специфіки діяльності кримінально-виконавчої системи, хотілось би, зауважити, на великому значенні у виникненні напружених емоційних станів, особистісних якостей працівників.

Специфіка стану психоемоційної напруги залежить від особистісного змісту, домінуючих мотивів оцінки ситуації. Стресогенна ситуація, обтяжена дефіцитом інформації та часу, не приведе до розвитку негативних наслідків, характерних для стресу, якщо у особистості розвинута воля і вона володіє навичками керування емоціями. Навпаки, суб'єктивна неузгодженість цілей і мотивів, слабка воля, некеровані емоції, при будь-якій конфліктній ситуації, що породжує емоційний дискомфорт, може призвести до розвитку наслідків, характерних для стресу. Тому незвичайні, раптові та сильні емоційні подразники в деяких людей можуть викликати короткочасну або тривалу дезорганізацію психічної діяльності й поведінки. Формуюча й дезорганізуюча роль емоцій особливо проявляється при ослабленні стійкості й підвищеній чутливості нервової системи, то обираючи на службу людей до пенітенціарних установ працівники відділу кадрів обов'язково повинні звертати увагу на стан нервової системи (темперамент) особистості, її стресостійкість.

Цілком психічно нормальні й здорові люди, залежно від віку, статі, особливостей особистості й психічного стану можуть переживати стан надзвичайного емоційного стресу під впливом екстремальних емоціогенних впливів, які часто трапляються в кримінально-виконавчих установах. У таких випадках деякі співробітники можуть переживати

природне почуття занепокоєння, психоемоційної напруги, самотності, тривоги, страху тощо. У них можуть проявлятися одиничні зорові, слухові та інші обмани сприйняття навколишнього, тривожне фантазування, перекручування образів і змісту спогадів, незв'язність думок і мови, що домінують, і думки, неадекватні існуючим обставинам, помилкові судження (омани), паралогічні умовиводи, підвищена сугестивність і самосугестивність, короткочасні нав'язливі стани та фобії, підпорядкування поведінки забобонам і марновірству, зниження кмітливості, розуміння ситуації, зниження інтересів і активності, апатія, зниження рівня правильного орієнтування, стан безпорадності та безвольності, фрустрації й розпачу. В результаті цих психічних змін, у поведінці спостерігаються розгубленість, дезорганізація і хаотичність рухів, непродуктивність активності, агресія, регресія (примітивні, інфантильні форми поведінки), безпідставні обвинувачення навколишніх, відмова від подальшої боротьби, суїцидальні думки та вчинки, тощо. Такі прояви, звичайно ж небезпечні не тільки для самої особистості, а і для оточуючих.

Задача психолога по роботі з персоналом пенітенціарної установи декілька разів на рік проводити психологічну діагностику особистості співробітників, щоб своєчасно виявити людей з негативними емоційними станами для психокорекційної та розвиваючої роботи з ними. Також важливі психопрофілактичні заходи в роботі з особистістю працівника, які формують навички по подоланню негативних емоційних переживань. В психокорекційній роботі слід застосовувати різні форми і методи роботи: як індивідуальну, так і групову, психокорекційні вправи, тренінги, психотерапію та інше, враховуючи особливості особистості та рівень емоційної напруги кожної людини.

Особливості діяльності кримінально-виконавчої системи потребують ретельно обирати людей на службу до своїх установ. Тож, не слід забувати про важливість і якість психологічної діагностики індивідуально-особистісних властивостей і якостей майбутніх працівників. Адже самі люди, їх психологічний стан, фізичне здоров'я – це найважливіший чинник ефективної професійної діяльності.

Дем'янчук Надія Василівна

лейтенант внутрішньої служби, психолог
відділу по роботі з персоналом
Сумський слідчий ізолятор управління
Державної пенітенціарної служби України
в Сумській області (м. Суми)

«ВИГОРАННЯ» ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС РОБОТИ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ

Сучасною проблемою, яка існує в кримінально виконавчій системі є попередження синдрому «вигорання» серед працівників. До цього часу даному питанню не надавали належної уваги, але проблема існує і потребує вивчення і розробки психологічних методів і засобів збереження психічного і соматичного здоров'я працівників. Емоційне вигорання – це психологічний стан здорових людей, що перебувають в інтенсивному і тісному спілкуванні (в нашому випадку) з ув'язненими і засудженими, в емоційно напруженій атмосфері при виконанні службових обов'язків. Це стан фізичного, емоційного і розумового виснаження.

Синдром емоційного вигорання має три основні складові:

– емоційне виснаження, як почуття емоційної спустошеності та втоми, викликане власною роботою;

– деперсоналізацію, як цинічне ставлення до своєї праці та її об'єктів;

– репродукцію професійних досягнень, як виникнення у працівників почуття некомпетентності при виконанні службових обов'язків, усвідомлення неуспіху.

Ці компоненти відображають специфіку професійної сфери. Психічне вигорання в деякому плані розуміється як професійна криза, пов'язана з роботою в цілому. Основні компоненти професійного вигорання – це емоційне виснаження, цинізм, професійна неефективність, негативне ставлення не тільки до засуджених та ув'язнених, а й до праці в цілому. Даний феномен впливає не тільки на психічне, а і на фізичне здоров'я особистості.

У працівників системи виконання покарань існують свої особливості синдрому вигорання. Працівник реагує на професійний вплив за власною,

а не професійною логікою, йому притаманні властивості «зустрічного соціального резонансу». Розвиваються негативні симптоми, що згодом обумовлюють формування синдрому вигорання в цілому. В першу чергу, це зміст діяльності: робота з засудженими відзначається суперечливим характером, оскільки пов'язана, з одного боку, з перевихованням ув'язнених та їх ресоціалізацією, а з іншого, – з постійним контролем їх поведінки та контактів з кримінальною субкультурою, яка сама є закритою і суворо структурованою. Крім того, виховна робота з засудженими будується у рамках особистісного підходу, що припускає безоцінне, приймаюче, толерантне ставлення до їх особливостей, минулого, сьогодення та майбутнього, а також зацікавленість у їх розвитку і соціально-позитивній самореалізації з одного боку. З іншого ж боку, практично у кожного працівника пенітенціарної служби існує психологічний бар'єр, пов'язаний з толерантним ставленням до засуджених, який або ігнорується, або приховується і не знаходить адекватного вираження у професійній діяльності. Також, зазначимо, тимчасові параметри діяльності та обсяг роботи: підвищене навантаження, понаднормова робота стимулюють розвиток вигорання (згідно досліджень В. Орла між тривалістю робочого дня та вигоранням існує достовірний кореляційний зв'язок).

Має вплив і характер стосунків з колегами. Рольовий, визначений статутом і відносинами, він не дозволяє суб'єктові задовольняти потребу в саморозкритті. Не допускається емоційно відкрите, довірливе спілкування – що суперечить самій природі людини. Окрім того, має значення і ступінь професійної самостійності та незалежності, необхідність приймати важливі, соціально значимі рішення. Важливість такого чинника, як зворотній зв'язок, брак якого співвідноситься з усіма трьома компонентами вигорання, призводячи до підвищення рівня емоційного виснаження та деперсоналізації, знижуючи професійну самоефективність.

Для визначення ознак синдрому вигорання у працівників пенітенціарної системи найчастіше застосовуються методи тестування, бесіди і спостереження. Мета яких полягає у визначенні наявності та ступеня виразності окремих симптомів. Відзначаються такі негативні переживання, як втома, нездужання, безсоння, негативне ставлення до

роботи, колег, засуджених, агресивні (у тому числі й аутоагресивні) почуття чи наміри, поганий настрій і пов'язані з ним негативні емоційні стани (цинізм, песимізм, депресія, почуття безпорадності).

За результатами психодіагностики велика кількість працівників потерпає від проявів синдрому вигорання незалежно від стажу роботи та рівня професійної підготовки. Домінуючим виявився симптом «редукція професійних обов'язків». З'ясувалося, що у більшості працівників синдром вигорання в його найбільш вираженій стадії – «виснаження», характеризується «особливим» ставленням до роботи, яке ми назвали «ідентифікацією з роботою». Під цим поняттям розуміємо приписування суб'єктом вимог, запропонованих йому як «професіоналові»; високе особистісне оцінювання результатів професійної діяльності; розуміння суб'єктом своєї роботи як головної життєвої цінності.

Саме поняття «ідентифікація» в психології не має негативного відтінку. Це природний і необхідний процес особистісного і професійного самовизначення, що дає позитивний ефект у розвитку людини. Суб'єктивне значення роботи не призводить прямо і безпосередньо до вигорання. Прагнення до якісно виконаної роботи, більшої поінформованості у професійній галузі не можна розглядати як негативний момент поведінки фахівця. Інша справа, коли значний емоційний і енергетичний внесок у роботу залишається без «відповіді», без належної компенсації. Причину негативних наслідків варто шукати не у несприятливому поєднанні високої професійної активності індивіда з браком відповідної емоційної підтримки, а в тому, що він не має зворотного зв'язку з боку інших учасників професійної системи та не може бачити кінцевого позитивного результату своєї діяльності.

Саме за таких умов професійні ситуації стають найбільш напруженими і «вибухонебезпечними», вимагають значної мобілізації психічних сил. При такому ставленні до роботи будь-яка, навіть незначна невдача сприймається як особистісна, а зауваження з боку керівництва – як претензії до самого себе. Пізніше може розвинутися залежність від роботи, що, в свою чергу, може призводити до повного розпачу й екзистенціальної порожнечі.

На першому етапі розвитку синдрому вигорання професійна діяльність стає головною цінністю та змістом усього життя. У випадку невідповідності між власним внеском та отриманою чи очікуваною винагородою з'являються перші симптоми вигорання. Відбувається знеособлювання відносин між учасниками цього процесу, що придушує прояв гуманних форм поведінки між людьми та створює загрозу особистісному розвитку працівників.

Ґрунтуючись на даних психодіагностики особового складу, визначено, що великого значення набуває особистісна готовність співробітників до діяльності в умовах місць позбавлення волі. Іноді термін «готовність» вживається як синонім терміна «придатність». Треба зауважити, що готовність – більш інтегральне утворення, ніж «придатність», оскільки відображає цілісний стан особистості, що включає в себе не тільки наявність здібностей і якостей, необхідних у майбутній діяльності, але й ставлення до неї, що виражається у потребах, бажаннях, мотивах.

Ефективність діяльності професіонала забезпечується поєднанням якостей особистості з активним ставленням до діяльності. Так, виходячи з даних психодіагностики пенітенціарних працівників, визначено, що ефективнішими є працівники, що мають, з одного боку, високий рівень стресостійкості, а з іншого – захоплюються ще й іншою діяльністю (спортом, будь-якою творчістю, навчанням, тощо). Творча діяльність виконує роль механізму компенсації негативних переживань, які з'являються в процесі роботи з засудженими, та сприяє конструктивній поведінці в умовах напруги. Саме тому ми багато зусиль спрямовуємо на дослідження взаємодії між людьми, виявлення впливу професійних факторів на особистість, зокрема на деформацію особистості, щоб своєчасно попередити емоційне вигорання пенітенціарних працівників.

Дідик Наталія Михайлівна

к. психол. н., старший викладач
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Особи, звільнені з місць позбавлення волі, є вразливою соціальною групою. Психіка таких людей є деформованою системою стосунків та атмосферою пенітенціарних закладів [2, с. 21]. Після повернення з них більшість колишніх ув'язнених мають проблеми адаптації у вже новому для них середовищі. Вони зустрічаються із людською байдужістю і соціальним неприйняттям. Часто такі люди самі відмовляються від допомоги, стають соціально пасивними та відчуженими. Їх дезадаптація виражається у несприйнятті норм і вимог суспільства, що призводить до рецидиву правопорушень і злочинів. За словами О. І. Пилипенка, проблема подолання різноманітних бар'єрів адаптації, попередження рецидивів правопорушень в цілому вимагає комплексної системи дослідження та впливу [2, с. 26-27]. Особливе значення варто звернути на протекторні умови, через розвиток значимості правосвідомої поведінки, створення позитивних умов адаптації – соціалізації, відстоювання прав. Значну роль у цьому процесі мають відіграти соціальні працівники, психологи, юристи, органи внутрішніх справ.

О. М. Неживець зауважує, що реабілітацію осіб, звільнених від відбування покарання необхідно підрозділяти на соціальну і трудову [1]. Соціальна реабілітація – це комплекс заходів по наданню в постпенітенціарний період соціальної, правової, медичної, психологічної допомоги та забезпеченість житлом з метою пристосування звільненого до умов життя на волі. Трудова реабілітація включає в себе допомогу органів державної влади та управління, центрів зайнятості населення у працевлаштуванні звільненого, а також його професійну підготовку та перепідготовку за спеціальністю.

Важливим є правовий захист звільнених. Так, І. Пилипенко запропоновано тренінговий модуль «Захист прав людини, яка повернулася з місць позбавлення волі» [2, с. 99-105].

Соціальна реабілітація звільненого передбачає такі напрями роботи:

1. Встановлення контакту із звільненим та його сім'єю, мотивування їх до співпраці й роботи над його проблемами.

2. Дослідження особистості звільненого та соціальної ситуації його життєдіяльності (визначення особистісних чинників і чинників мікросередовища, що заважають його соціальній адаптації, сприяють формуванню у нього протиправної поведінки; визначення наявних ресурсів, що можна використати для соціальної адаптації та ресоціалізації).

3. Планування заходів із реабілітації та ресоціалізації звільненого (розробка фахівцями плану заходів та узгодження їх зі звільненим та сім'єю).

4. Контроль за поведінкою звільненого, за дотриманням ним умов звільнення від покарання, норм моралі та права, угоди щодо співпраці.

5. Психологічна та педагогічна реабілітація звільненого (корекція дезадаптивних і розвиток соціально-позитивних індивідуальних якостей, подолання залежностей, сприяння вирішенню особистих проблем).

6. Формування сприятливого соціального-педагогічного середовища навколо звільненого (психологічна і педагогічна допомога його сім'ї, попередження негативного впливу на нього його неформального оточення, організація індивідуального педагогічного підходу до звільненого та захист його прав).

7. Соціальна реінтеграція та реадаптація звільненого (сприяння вирішенню ним побутових проблем, його навчанню та трудовій діяльності; підтримка соціально-позитивної активності).

Соціальна робота із вищезазначеними категоріями клієнтів має за мету допомогти звільненим пройти процес ресоціалізації та адаптації після виходу з місць позбавлення волі, знайти своє місце у житті. Цієї мети можна досягати завдяки реалізації таких завдань:

- допомогти звільненим оволодівати основами законодавства України з питань забезпечення їхніх прав, виконання громадянських обов'язків;
- переконати звільнених з місць позбавлення волі, у необхідності активної власної діяльності щодо ресоціалізації та адаптації до нових умов життя;

• визначити основні соціальні проблеми, що з'являються у звільнених після повернення з місць позбавлення волі;

• здійснювати соціально-психологічне консультування з проблем міжособистісних стосунків осіб, звільнених з місць позбавлення волі, з сім'єю, спільнотою, ровесниками;

• вести роботу з батьками та найближчими родичами з метою сприяння вирішенню соціально-психологічних проблем звільнених.

За визначенням О. І. Пилипенка, постпенітенціарний вплив на осіб, звільнених з місць позбавлення волі, є складовою процесу, що охоплює систему заходів, спрямованих: на переконання засуджених в об'єктивній необхідності правомірної поведінки на волі та надання їм допомоги у побутовому і трудовому влаштуванні; на організацію дієвого контролю за їх поведінкою і застосування в разі потреби адміністративних та кримінальних заходів примусу [2, с. 19]. Складовими частинами постпенітенціарного впливу є: підготовка засуджених до звільнення; надання допомоги звільненим у трудовому та побутовому влаштуванні; організація загального контролю за поведінкою осіб, звільнених із місць позбавлення волі; застосування в разі потреби заходів примусу – встановлення адміністративного нагляду.

Література:

1. Неживець О. М. Забезпечення соціальної та трудової реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Неживець Олена Миколаївна. – К., 2005. – 232 с.
2. Пилипенко О. І. Методичні рекомендації для працівників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо роботи з молоддю, яка звільнилася з місць позбавлення волі / О. І. Пилипенко. – К.: Держсоцслужба, 2006. – С. 99 – 105.

Дякович Андрій Григорович

Шосткинська ВК-66
Управління ДПТС України в
Сумській області (м. Шостка)

ОСОБЛИВОСТІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Вільним не буває той,
Хто не вміє підкорятись.
Г. Гегель

Відбуття людиною кримінального покарання у вигляді позбавлення волі можна розглядати як критичну ситуацію життя через примусову ізоляцію засудженого від суспільства, поміщення у замкнутий простір, обмеження у задоволенні потреб, тотальну регламентацію поведінки та наявність широкого спектру санкцій за порушення її правил. Людина впродовж тривалого часу знаходиться в одній і тій самій соціальній групі, а змінити оточення в неї немає можливості. Дослідники наголошують, що емоційним станам засуджених притаманна загальна динаміка у вигляді сукупності «критичних» змін у психічному стані людини від арешту до звільнення, та виділяють такі її етапи:

1) після арешту – у психічному стані людини домінує страх перед майбутнім покаранням;

2) після набуття вироком законної сили – психічний стан засудженого характеризується апатією, можливо, готовністю спокутувати провину;

3) після прибуття до установи – розпочинається адаптація до нових умов життя, коли дуже гостро відчувається обмеження потреб, зміна звичних стереотипів;

4) від 3-4 до 6-8 місяців перебування в установі – з’являються та розвиваються інтереси у нових умовах життя (утворення неформальних груп, праця, побачення із родичами), що сприяє виникненню у засудженого позитивних емоцій та підвищує ступінь його психічної активності;

5) адаптаційний період;

6) період перед звільненням (за 3-8 місяців) – є дуже складним у зв'язку з очікуванням волі та труднощів, що можуть при цьому виникнути.

Незважаючи на складні психічно-емоційні стани людини в умовах відбування покарання, кримінально-виконавчим законодавством України ставиться завдання ресоціалізації особистості. Ресоціалізація розглядається як самосвідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства, повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя у суспільстві. Поруч з терміном ресоціалізація використовується термін виправлення, що розуміється як внутрішній процес позитивних змін, які відбуваються в особистості засудженого та створюють в нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. В більш ширшому значенні під ресоціалізацією розуміється перетворення раніше соціалізованої людини з викривленими морально-правовими нормами, відмова нею від колишніх переконань, шляхом самостійного аналізу і оцінки зовнішніх соціальних умов, подій, а також самовиховання та інших форм самодетермінації, відновлення втрачених цінностей і ролей, перенавчання, повернення до нормального способу життя. Варто зазначити, що згідно своїх функціональних обов'язків психолог установи виконання покарань має завдання зменшити негативний вплив умов позбавлення волі на особистість засуджених, наприклад, своєчасно виявити викликаний ізоляцією стан фрустрації та вжити заходів психокорекції щодо його подолання, але не зобов'язаний повчати та силоміць примушувати засуджених перевиховуватись та виправлятись.

З точки зору сучасних пенітенціарних українських педагогів до основних груп методів виправного впливу відносяться: методи формування і корекції свідомості (переконання, наприклад: психолого-педагогічний вибух), методи формування і корекції позитивного досвіду поведінки (вправи, доручення, вимоги, контроль), методи додаткової мотивації і стимулювання поведінки (змагання, критика, примус, довіра, покарання, заохочення), методи виявлення результатів виправного впливу (спостереження, природний експеримент, аналіз продуктів діяльності, узагальнення незалежних характеристик, анкетування, аналіз документації, спеціальні психодіагностичні методики). Найбільш

адекватно сутності процесу виправлення, на нашу думку, відповідає науковий концепт модифікації поведінки, що є таким підходом до вивчення і зміни поведінки, який виходить з того, що поведінка обумовлюється винагородою і покаранням. Ця концепція була сформульована і запропонована Б. Ф. Скінером. Теоретичною базою модифікації поведінки є положення про те, що при народженні людина – це tabula rasa, вона навчається поведінці під впливом зовнішніх стимулів. Концепція модифікації поведінки ототожнює поведінку з обумовленням. Вона визначає допустиму і неприпустиму поведінку та створює умови для підкріплення допустимої поведінки. Ідея модифікації поведінки отримала нове життя, нову назву і наукову основу в результаті експериментів І. Павлова по вивченню умовних рефлексів.

Незважаючи на те, що організація життя і діяльності справляє певний виховний вплив на людину, формуючи у неї взірець належної поведінки, необхідні риси та якості особистості (цьому в умовах виконання покарання сприяє такий засіб виправлення як режим) стосовно людини, яка керується уявленнями про цінності та відчуттям провини, при будь-якій терапії поведінки, у тому числі і при модифікації поведінки, складність полягає в тому, що проведення такої терапії зазвичай обмежується можливостями установи виконання покарань. Винагорода, що посилює конформність, і покарання, яке знижує девіантність, не мають такого значення в умовах волі.

Проблема ресоціалізації в умовах відбування покарання, на наш погляд, тісно пов’язана з такими традиційно цікавими темами, як сутність особистості злочинця та природа злочинної поведінки, ефективність тих чи інших методологічних концептів в реальній роботі із засудженими, можливість інтеграції в психолого-педагогічний пенітенціарний теоретичний та практичний простір напрацювань таких дисциплін як феноменологія, соціологія тощо.

Завацька Наталія Євгенівна

д. психол. н., професор
Східноукраїнський національний
університет імені В. Даля (м. Сєвєродонецьк)

Жигаренко Ігор Євгенович

к. психол. н.
Східноукраїнський національний
університет імені В. Даля (м. Сєвєродонецьк)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ ІЗОЛЯЦІЇ

Необхідність вирішення проблеми ресоціалізації особистості зумовлена численними перешкодами в процесі вторинної соціалізації, що наявні в разі кардинальної зміни життєвої ситуації, зокрема у осіб, які знаходяться в умовах соціальної ізоляції. Якщо вплив таких змін перевищує наявні адаптивні можливості людини, то процес її ресоціалізації блокується чи відбувається невдало. Пошук засобів психологічного впливу на особистість, яка перебуває в умовах соціальної ізоляції набуває особливої гостроти з огляду на те, що ефективність виправного впливу прямо пов'язується з проблемою її ресоціалізації.

Перспективним у цьому напрямку є дослідження особливостей адаптаційного потенціалу особистості в умовах соціальної ізоляції та впливу пенітенціарного стресу, оскільки це може значною мірою попередити та виправити негативні тенденції, що супроводжують процес ресоціалізації.

У загально-теоретичному аспекті найкраще вивчено процес вторинної соціалізації у підлітковому віці. На чільне місце висуваються дослідження, присвячені психології депривованих дітей, які відчувають своєрідну елімінованість із соціуму і мають потребу в отриманні соціально-психологічної допомоги (Л. Боярин, С. Горенко, Я. Гошовський, Ю. Єргакова, В. Кривуша, Т. Просяннікова, Є. Щербаков, В. Яремчук та ін.).

Можна констатувати, що проблема ресоціалізації дорослих розроблена недостатньо і в теоретико-методологічному, і в практично-впроваджувальному аспектах. Дослідження за цією проблематикою здебільшого були пов'язані з проблемами соціальної адаптації, ресоціалізації

та трудової зайнятості засуджених до позбавлення волі (Ю. Антонян, О. Бандурка, Ю. Баулін, О. Бец, В. Глушков, О. Неживець), або з проблемами ресоціалізації засуджених в процесі різних видів культурно-виховного впливу (В. Рядова, О. Царькова) чи психолого-педагогічними умовами адаптації осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі (С. Бабурін, О. Давидова, М. Шурухнов, О. Яковлєв). Ресоціалізацію, як поліфундаментальний процес повернення індивіда до соціуму, вивчали В. Медведєв, В. Синьов, В. Пірожков, Г. Радов, а також іноземні дослідники Z. Bartkowicz, M. Kalinowski, O. Lipkowski, K. Pospiszyl, Cz. Czapow та ін. При цьому термінологічне наповнення ресоціалізації має розлогі інтерпретаційні межі, тому тлумачиться у широкому змістовому полі: від філософсько-онтологічних вимірів буття-небуття людини в соціумі до вузьких, приватних випадків повернення «блудного сина чи доньки» в лоно нуклеарної сім'ї. При таких підходах поза увагою вчених залишається, зокрема, такий психологічний чинник ресоціалізації як адаптаційний потенціал особистості, відсутність якого може зробити неефективними заходи, спрямовані на ресоціалізацію особистості. Слід відзначити також відсутність чітких критеріїв, за якими можна було б оцінити рівень соціально-психологічної деформації особистості, яка знаходиться в умовах соціальної ізоляції, а відтак, і розробити відповідні заходи психологічно впливу. Тому наукова проблема дослідження соціально-психологічних чинників ресоціалізації особистості є актуальною як з соціальної, так і з наукової точки зору.

Теоретико-методологічний аналіз підходів до проблеми дослідження показав, що в науковій літературі ресоціалізація особистості розглядається як процес її становлення в якості соціального члена суспільства, що здійснюється на основі застосування до неї комплексу виховних, соціально-психологічних, правових, організаційних та інших заходів впливу з метою недопущення здійснення протиправних дій та повернення її до самостійного суспільно-нормативного правового життя.

В умовах соціальної ізоляції процес ресоціалізації особистості має бути безупинним і виступати в кількох взаємозалежних площинах: як головна мета діяльності соціально-психологічної роботи виправних установ; психолого-педагогічний процес, що забезпечує досягнення

зазначеної мети; внутрішній процес якісної зміни свідомості, почуттів і поведінки особистості. Стадійність процесу ресоціалізації особистості в умовах соціальної ізоляції дозволяє виділити стадії реадаптації та реінтеграції, їхні підстадії. Кожна із стадій передбачає якісно інший стан суб'єкта ресоціалізації: стадія реадаптації – звикання до норм і правил життєдіяльності суспільства, стадія реінтеграції – їхнє визнання і прийняття як норм і правил своєї життєдіяльності.

Визначено зв'язок між індивідуально-типологічними характеристиками досліджуваних і скоєними злочинами, який є детермінуючим чинником їхньої протиправної поведінки. Досліджуваних за вбивство відрізняє наявність емоційних порушень, надмірна стійкість афекту і підвищена інтерперсональна сензитивність. У засуджених за сексуальні злочини переважає імпульсивність, низький самоконтроль, дефекти в морально-етичній сфері, порушення у встановленні та налагодженні міжособистісних контактів. Корисливий тип особистості злочинця характеризується гіперболізацією, постійним зростанням матеріальних потреб, проблемами нестійкої самооцінки. Відмінною особливістю засуджених за необережні злочини є низька стресостійкість і висока тривожність.

Основними соціально-психологічними чинниками успішності ресоціалізації особистості в умовах соціальної ізоляції є зміни як індивідуально-типологічних (рівень розвитку інтелекту, наявність позитивних характерологічних рис) та особистісних (світогляд, рівень розвитку правосвідомості й моральних якостей, освіченість, рівень адаптованості) характеристик досліджуваних, так й терміну та умов їхнього перебування в таких установах (особливості організації навчально-виховного й трудового процесу, ставлення та вплив адміністрації закладу, особливості міжособистісних взаємин, підтримка зв'язків із близькими та рідними).

Кучманич Ірина Миколаївна

к. психол. н., доц. кафедри практичної психології
Інститут психології та соціального забезпечення
Миколаївський національний університет
імені В.О. Сухомлинського (м. Миколаїв)

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ОСОБИСТІСНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Сучасні реалії життя вказують на те, що невпинно збільшується кількість правопорушень. Одним із самих ранніх та розповсюджених способів покарання за скоєнні злочини – є примусове позбавлення волі винних.

Тривалий час таке покарання вважалось найбільш ефективним методом регуляції злочинності й більш гуманною альтернативою смертній карі. Проте численні дослідження останніх років вказують на помилковість таких суджень. Так, І. Ф. Обросов зазначає, що тривале перебування в умовах із жорсткими обмеженнями і підчас напруженими міжперсональними стосунками призводить не тільки до зриву компенсаторних механізмів і порушенню адаптивних можливостей засуджених, але призводить до додаткової структурно-особистісної дисгармонії. В. С. Мухіна вказує на невтішну статистику: лише 3 – 4% від загальної кількості довічно ув’язнених зберігають здатність контролювати себе як соціальну людину і розсудливо міркувати, більшість – незворотньо регресує.

Отже, позбавлення волі як метод покарання має з одного боку карати винного, а з іншого – виправляти злочинця. Втім, наявна в умовах соціальної ізоляції система психогенних факторів зумовлює процес особистісної деформації, що навпаки руйнує особистість, а не сприяє його перевихованню.

У дослідженні С. І. Лебедєва наведено 7 груп чинників, що негативновпливають на психіку людини в екстремальних умовах: групова ізоляція, монотонність, зміна сприйняття просторової структури, самотність, інформаційна виснажуваність, загроза для життя і здоров’я, десинхронізація ритмів сну і активності.

Для більш глибокого аналізу механізму виникнення особистісної деформації у засуджених розглянемо теорію особистості В. Джемса. Так, В. Джемс у самосвідомості особистості виокремлював два аспекти – «емпіричне Я» і «чисте Я», або відповідно об'єкт і суб'єкт, тобто те, що пізнається, і те, що пізнає.

Розглядаючи «емпіричне Я», В. Джемс тлумачить особистість людини як загальну суму всього того, що вона може назвати своїм. Аналіз особистості у цьому плані має включати: а) складові елементи (фізична особистість, соціальна особистість, духовна особистість); б) почуття та емоції, викликані цими елементами (самооцінка); в) учинки, що спричинені цими елементами (піклування про самого себе та самозбереження). До структури фізичної особистості У. Джемс відніс такі елементи: тілесна організація, одяг, найближче оточення, дім, майно і власність людини, витвори її праці й ін.

Зважаючи на те, що процес позбавлення волі людини передбачає докорінну зміну її попереднього життя, відбувається й перебудова фізичної особистості за У. Джемсом. Так, ім'я особистості, яке є «найтоншоюплоттю, за допомогою якої виявляється духовна сутність» (П. Флоренський) змінюється на номер засудженого. Н. Лап'єрр зауважував, що той, у кого немає імені, не існує як людина, він відданийнебуттю, тому у концентраційних таборах застосовуються лише номера. Одяг, найближче оточення, дім, майно і власність людини, витвори її праці – людина в ізоляції позбавляється цього взагалі або відбувається значне їх обмеження.

Щодо соціальної особистості, то В. Джемс визначає її як належність людини до людського роду і визнання цього іншими людьми. Людина містить стільки соціальних особистостей, скільки індивідуумів або їх груп визнає в ній особистість. Перебудова соціальної системи стосунків, збіднення їх та емоційна невиразність зумовлюють трансформацію у напряму деформації соціальної особистості засудженого.

Перебудова складових елементів емпіричного «Я» відповідно змінює й решту складових, а саме: почуття та емоції, викликані цими елементами, учинки, що спричинені цими елементами (піклування про самого себе та самозбереження) – змінюються.

Самооцінка засуджених демонструє суперечливу подвійність спрямованості особі «для себе» і «для інших. «Для себе» вимоги і зобов'язання занижені, «для інших» – завищені. Так, схвальна оцінка вчинених злочинів виражена у 50% опитаних засуджених. Лише менше 10% вбивць, розкрадачів і всього 3% хуліганів по-справжньому засуджували свої злочини і щиро визнавали провину. Система, яка докорінно змінює фізичну і соціальну особистість, не спонукає до глибокої рефлексії, а відтак, і не сприяє корекції власної самооцінки. Крім того, М. Є. Сандомирський зазначав, що під впливом так званого пенітенціарного стресу у засуджених спостерігаються афективні реакції, підвищення рівня агресивності, тривоги.

Перебудова перших двох компонентів емпіричного «Я» особистості зумовлює й значну трансформацію третього компонента – піклування про складові елементи. У межах цього, А. Д. Глоточкін та Ф. Пірожков зазначали, що перспективи засуджених часто мають асоціальний зміст; найчастіше є ближніми; характеризуються нестійкістю. В. В. Володимирів і Л. А. Сухинська виявили систему мотивів і особистісних сенсів у засуджених і розташували їх у порядку значущості таким чином: 1) тверезо оцінити ситуацію; 2) добре жити; 3) бути багатим; 4) щоб люди розуміли один одного; 5) продовжувати нормальні стосунки; 6) бути нарівні зі всіма; 7) щоб життя було святом; 8) допомагати один одному. Таким чином, провідними у засуджених є утилітарно-прагматичні мотиваційно-смислові чинники.

Отже, можемо констатувати, що довічне або тривале перебування засуджених у місцях позбавлення волі має на меті покарання особистості. Водночас таке покарання зумовлює значні й незворотні зміни у психіці людини, що призводять до особистісної деформації. Такі наслідки є негативними не тільки для особистості засудженого, але й для суспільства загалом.

Ласточкін Віктор Миколайович

викладач кафедри спортивних дисциплін
і фізичного виховання
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

РОЛЬ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ВИДІВ СПОРТУ У НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ ВПЛИВУ НА ПІДЛІТКІВ ІЗ ДИССОЦІАЛЬНОЮ ПОВЕДІНКОЮ СТРЕСОРІВ КРИЗОВОГО СЬОГОДЕННЯ

У кризових та критичних ситуаціях життя люди переживають сильні емоційно-стресові потрясіння, що викликають в організмі помітні зміни. На відміну від звичного, спокійного й упорядкованого життя, кризове буття характеризується підвищеною емоційністю, зниженням стресостійкості, загальним перевантаженням негативних емоцій. Екстремальні умови життя провокують появу більш екстремальних видів спорту, які стають особливо популярними серед підлітків схильних до проявів диссоціальної поведінки.

Диссоціальна або аутодеструктивна поведінка є поведінкою руйнівною, такою, що відхиляється від медичних і психологічних норм, загрожуючи розвитку особистості. В умовах кризового сьогодення, критичні ситуації життя у якості стресорів підштовхують підлітків до фізичної діяльності пов’язаної з ризиком для життя. Екстремальні види спорту дозволяють таким підліткам відчути ризик і свободу, або «кинути» у такий ризикований спосіб виклик навколишньому світу. Заняття екстремальними видами спорту для підлітків із диссоціальною поведінкою стають своєрідною протидією впливу стресогенних факторів кризового сьогодення.

Г. Сельє, канадський учений-біолог, який запровадив термін «стрес», стверджував, що реакція людини на стрес складається з трьох стадій: першої – реакції на тривогу (наприкінці якої мобілізуються захисні функції організму); другої – опірності організму, протягом якої він адаптується до нових умов, викликаних стресорами, та третьої стадії (стадія виснаження). При цьому, як зазначає О. М. Кокун, якщо стресор продовжує діяти довго, то відбувається зменшення можливостей протистояння стресу, тому що виснажуються резерви людини [2, с. 131]. Перебуваючи в стресовій

ситуації, інтенсивність якої постійно зростає, люди починають відчувати значні психосоматичні зміни (стають більш хворобливими; відчувають загострення хронічних захворювань; стають більш вразливими).

Г. Сельє одним із перших звернув увагу на ендокринні прояви

будь-якої стресової реакції. Сьогодні достеменно відомо, що в умовах стресу в усіх людей виділяється норадреналін або адреналін. На думку М. С. Корольчук, саме «… з виділення цих гормонів в умовах стресу можна визначити, хто суб'єкт: «Полохливий кролик» чи «Відважний лев». Ті, хто на емоційний стресор відповідають могутньою адреналіновою реакцією, поводять себе як «кролики», впадаючи в стан тривоги й ляку. «Леви» виділяють норадреналін, отже, здатні до швидкої мобілізації й організації захисту. … Отже, адреналін розглядається, як гормон тривоги, норадреналін – гормон мобілізації» [1, с. 229].

Психологи стверджують, що управління стресом є процесом цілеспрямованої дії на особистість із метою її адаптації до стресової ситуації, усунення джерел стресу й опанування методами їх нейтралізації (Р. Саполскі, К. Судаків, Г. Сельє, Рональд Дж. Бурке, Р. Лазарус). Управління стресом (протидія стресорам) у кризових умовах життя особистості (в умовах загальної соціальної кризи) є значно складнішим процесом тому, що різкі соціально-економічні й політичні зміни постійно провокують появу нових несподіваних стресорів, зустрівшись із якими люди відчувають не тільки емоційне напруження, а й погіршення стану фізичного здоров'я. Особливо емоційно у кризових і критичних ситуаціях життя реагують підлітки і молодь, які схильні до диссоціальної поведінки.

На нашу думку, одним зі способів підвищення здатності організму протистояти стресорам є фізична культура і спорт. Виходячи з того, що будь-які фізичні навантаження для організму людини є фізичним стресом, змінюючи інтенсивність фізичного навантаження ми фізичним стресом витісняємо стрес психологічний. У цьому розумінні захопленість підлітків із диссоціальною поведінкою екстремальними видами спорту є цілком обґрунтованою, адже у такий спосіб молоді люди намагаються перебороти стресову ситуацію. Проте надмірна захопленість останніми може мати деструктивні наслідки (викликати залежність від ризику; спровокувати схильність до депресії в ситуації неможливості займатися екстремальними

видами спорту). Варто пам'ятати, що для підлітків із диссоціальною поведінкою заняття екстремальними видами спору є формою захисної атрибуції, а отже, вони потребують пильного нагляду і супроводу досвідчених спортсменів і тренерів.

Вище зазначене є вкрай актуальним в умовах довготривалої соціально-економічної і політичної кризи, коли «колосальний історичний вибух, що зруйнував попереднє життя, перевернув наше уявлення про цінності, пройшов бульдозером по душах. Психічне здоров'я людей стало заручником гігантського соціального катаклізму» [1, с. 237]. Важко не погодитися з думкою професорів М. С. Корольчук, А. Ф. Косенко. Проте, це було написано в 2002 р., але саме сьогодні, як ніколи раніше ми розуміємо, що психологічне, духовне, психічне й фізичне здоров'я людей дійсно є заручником критичних ситуацій катастрофічного кризового сьогодення.

Література:

1. Корольчук М. С. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я. Навчальний посібник / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк, А. Ф. Косенко, Т. І. Кочергіна. – К. : Фірма «ІНКОС», 2002. – 272 с.
2. Кокун О. М. Психофізіологія. Навчальний посібник / О. М. Кокун. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 184 с.

Моісеєнко Ірина Борисівна

практичний психолог
Шосткинська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №11 (м. Шостка)

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Перша та обов'язкова умова ефективного формування особистості – психічний розвиток повинен розкриватися в його закономірностях, пояснюватись у психологічних категоріях; спиратися на вікові новоутворення, ціннісне ставлення до себе, що означає розуміння дитиною своїх чеснот, достоїнств, позитивне переживання їх, здатність керуватися цими знаннями й переживаннями у реальному житті, у поведінці, вчинках, діяльності.

Проблема важких підлітків – одна з важливих психолого-педагогічних проблем. Зростання підліткової злочинності збільшується темпами, що помітно випереджають темпи зростання правопорушень в інших вікових групах.

Девіантна (від англ. – «відхилення») поведінка – це загальна назва для різних порушень правил поведінки, що використовується в зарубіжній літературі. Девіантною зазвичай називають поведінку учнів, викликану неспецифічними (тобто не природженими) чинниками. Сюди відносяться звичайні дитячі пустощі, порушення дисципліни, іноді хуліганські вчинки, властиві підлітковому віку. Вони найчастіше за все обумовлені ситуацією, дитячою готовністю їх зробити, а не внутрішніми причинами, психічними розладами.

Девіантна поведінка – звичайні труднощі розвитку дитини. У всіх випадках відзначається наростання емоційної напруженості, що характеризується виходом за нормальні межі почуттів, емоцій, переживань дітей. Напруженість веде до втрати почуття реальності, зниження самоконтролю, нездатності правильно оцінювати свою поведінку. Під впливом емоцій дитина, як і дорослий, перестає контролювати свої вчинки, здатна на безрозсудні дії. Їй нічого не варто нагрубити, вдарити, щось зламати. Таким чином, девіантна поведінка – це зміна реакції дитини на неприйняту для неї ситуацію.

Девіантна поведінка ділиться на дві категорії. По-перше – це поведінка, відхилена від норм психічного здоров'я, при наявності вираженої чи невираженої психопатології. По-друге – це антисоціальна поведінка, що порушує якісь соціальні і культурні норми, особливо правові. Коли такі вчинки порівняно незначні, їх називають правопорушеннями, а коли серйозні і караються – злочинами. Відповідно говорять про делінквентну (протиправну) і кримінальну (злочинну поведінку).

Існує три групи факторів, які можуть спричинити виникнення девіантної поведінки: біологічні; психологічні; соціальні.

Біологічні – статеве дозрівання, що пов'язане з нестійкістю різних фізіологічних систем, незбалансованістю нервової і гуморальної систем. В підлітковому віці найчастіше проявляються різні психічні захворювання; мінімальні мозкові дисфункції, тобто незначні порушення нормального процесу дозрівання мозкових структур. Такі порушення можуть

виникнути внаслідок родових травм, впливу інфекцій, токсичних речовин, радіоактивного опромінення як до народження дитини, так і після народження. У таких дітей підвищена рухливість, вони гіперактивні, неспокійні, не можуть довго утримувати увагу, концентрувати її на чомусь одному, навіть дуже важливому. Це поєднується із зниженою розумовою працездатністю, що, як правило, проявляється з початком навчання в школі. Такі діти, при всьому бажанні добре вчитися, не можуть сконцентруватися, вони неуважні, швидко втомлюються на уроці і починають пустувати, смішити інших учнів, іноді проявляють дратівливість, агресивність, плаксивість, чи стають млявими, апатичними. При сприятливих умовах розвитку, соціальному поблажливому режимі розумових навантажень, доброзичливому ставленні вчителів і правильному вихованні в школі і вдома, мінімальні мозкові дисфункції компенсується і не приводять до негативних наслідків. В протилежному випадку можлива соціальна дезадаптація дитини, що в свою чергу є ґрунтом для виникнення потреби в зміні свого психічного стану.

Психологічні фактори: 1) акцентуації характеру (нестійка, гіпертимна, істероїдна, епілептоїдна, інколи – лабільна (в умовах емоційного відштовхування); 2) низький рівень особистісної зрілості (підвищена навіюваність; слабкий контроль вітальних потреб; слабке прогнозування власної поведінки; підлітки слабо вірять в свої сили і хороше ставлення до них); 3) нестійка самооцінка – залежить від настрою, оточення, від гостроти і складності ситуації.

У важких підлітків самооцінка має тенденцію до завищеності, що говорить про низьку критичність. Неадекватний рівень домагань, наприклад у сфері спілкування (високий рівень домагань) призводить до конфліктності, несформованості моральних норм, однобокості емоційної сфери. В сфері навчання – занижена самооцінка обумовлює реакції уникнення складних ситуацій (реакції пасивного очікування).

Соціальні фактори – негативні впливи, виховання в сім'ї. Вплив сімейного середовища: фіксація шляхом наслідування; закріплення реакцій негативізму (реакція на складну ситуацію); пряме підкріплення з боку оточуючих психопатичних реакцій; гіперопіка – зниження вольових якостей; синдром дитячого пригнічення (б'ють дитину) – дитяча жорстокість.

Існують різні макросоціальні і мікросоціальні умови виникнення важковиховуваності підлітків: психофізичні детермінанти, психопатії, акцентуації характеру, мозкові дисфункції і органічні ураження мозку, але ні один із факторів не є вирішальним. Більш важливу роль грає те, як перетворюються ці фактори в психіці підлітка, як сприймаються ним різні життєві події і обставини. Грає роль слабкий розвиток самоконтролю, самодисципліни; низька стійкість до несприятливих впливів, невміння долати труднощі; емоційна нестійкість, схильність неадекватно реагувати на фрустраційну ситуацію, невміння знайти продуктивний вихід з конфлікту.

Обов'язковим кроком у психокорекції підлітка є вияв особливостей його мотивації, пошук будь-яких видів діяльності, пов'язаних із позитивними емоціями (радістю, цікавістю, захопленням).

У роботі з підлітками «групи ризику» та учнями девіантами ефективно використовуються методи групової психологічної корекції, рольові ігри. Це дає підліткові можливість розглянути свою поведінку ніби з боку іншої людини, тобто об'єктивно. Крім того, у дітей спостерігається зменшення егоцентричних тенденцій, посилюється доброзичливість, щирість у взаємодії з оточенням, розширюється можливість адекватної експресії свого внутрішнього стану.

Отже, виходячи з досвіду роботи у напрямку соціально-психологічної адаптації учнів та корекції міжособистісних стосунків усіх учасників навчально-виховного процесу зазначимо, що рівень пристосування учнів до умов навчання та рівень адаптивності підлітків корелюється на середньому рівні загального визначення. Важливим інструментом впливу на формування особистості підлітка є слово дорослого. У жодному випадку не можна в процесі спілкування з дитиною, підлітком переходити на крик, який є ознакою педагогічного неуцтва. Він однозначно сприймається дитиною як несправедливість. Опора на кращі якості особистості підлітка, щирий інтерес до його розвитку, віра в його сили і можливості обов'язково приведуть до позитивного результату. Важливо пам'ятати: яку б провину не зробив підліток, в першу чергу він потребує співчуття, яке не пошкодить йому, але розтопить лід відчуження і недовір'я, будучи першим кроком дорослих на дорозі розуміння, прийняття і своєчасної допомоги.

Пасічник Андрій Володимирович

к. ю. н., доцент кафедри
кримінально-правових дисциплін
УАБС України (м. Суми)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОГО СТАТУСУ ДІТЕЙ ЗОНИ АТО

Будь-який збройний конфлікт незмінно супроводжується розпадом сімей, дезінтеграцією громад, руйнацією систем підтримки та медичних послуг, й особливо гостро він позначається на житті та розвитку дітей. Негативні наслідки, пов'язані зі збройними конфліктами, є дуже тривалими (фізична та психологічна травматизація, розвиток культури ненависті, знищення сімейних та соціальних зв'язків, загибель батьків та опікунів, зниження якості освіти та, як наслідок, рівня життя у дорослому віці), і спричиняють негативний вплив на майбутні покоління, створюючи зародки для подовження конфліктів або їх повторної появи. У збірнику з питань керівництва ЄС з проблеми дітей у військових конфліктах відзначається, що через військові дії діти страждають непропорційно – часто дітей гине більше ніж солдатів. За даними зазначеного посібника, військові дії останнього десятиліття внесли життя близько двох мільйонів дітей, скалічили ще шість; близько 20 мільйонів стали переселенцями чи біженцями. У 2010 році з'явився проект Люценських керівних принципів щодо захисту шкіл від використання збройними силами, які мають застосовуватись як під час збройного конфлікту, так і ситуаціях пост-конфлікту.

Зазначимо, що до 2014 року проблеми військових конфліктів не стосувались України. Наша держава виступала лише приймаючою стороною для дітей-біженців та людей, які шукали притулок, оскільки на території їх країн чинилися військові дії. Проте, все кардинально змінилось із виникненням збройного конфлікту на Сході України: руйнується система реєстрації народжень та правосуддя у справах неповнолітніх; діти піддаються насильству з боку збройних груп. Управління Верховного комісара ООН з прав людини наголошує, що чоловіки, які підтримують «ДНР» та «ЛНР», перешкоджають дружинам, у

т.ч. із малими дітьми, покидати зону конфлікту. Додатково бойовики забороняють переміщати дітей за межі контрольованих ними територій Луганської та Донецької областей, крім РФ. На жаль, факти фізичного та сексуального насильства щодо дітей у ході збройного конфлікту, як правило, залишаються прихованими як через недоступність районів, охоплених військовими діями, так і через мовчання постраждалих через страх перед соціальним відчуженням або помстою. Жертви насильства, зазвичай, залишаються поза досяжністю заходів зі звільнення, реінтеграції та надання правової допомоги, хоча потребують доступу до правосуддя та послуг реабілітації та соціальної інтеграції.

Варто зазначити, що з'явилася нова категорія дітей щодо якої Україна не має досвіду – діти-комбатанти, які мають досвід участі у збройних конфліктах та використання зброї. Миколюк О. у своїх статтях наводить шокуючи приклади як бойовики використовують дітей для збору даних розвідки, готують для участі в бойових діях та виконання допоміжних функцій. Проте вірогідні дані щодо кількості та віку дітей, залучених до бойових дій на Сході України, відсутні. За даними О. Миколюка, виникла і проблема з умовно засудженими дітьми (їх понад 500 в Луганській та Донецькій областях), які мусять регулярно відмічатися у виконавчій службі аби не бути ув'язненими через порушення режиму умовного засудження. Гостро постає питання здійснення відповідних контролюючих функцій, адже виконавчі служби в зоні АТО не працюють.

Отже, захист прав дітей-громадян України, які безпосередньо знаходяться у ситуації збройного конфлікту, – це нова проблема, якою має опікуватися держава, але вона не має ані відповідної законодавчої та нормативно-регуляторної бази, ані потрібного інституційного та організаційного забезпечення. Омбудсмен В. Лутковська зазначає, що чинні нормативно-правові акти у сфері охорони дитинства розраховані на мирний час і не завжди спрацьовують в наявних умовах, але не прийнято жодного акту, спрямованого на захист прав дітей в умовах проведення АТО.

Питання захисту прав дітей у збройних конфліктах регулюють наступні міжнародні акти: 1) факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (ратифікований

Україною 23.06.2004 р.); 2) Римській статут Міжнародного кримінального суду (підписаний від імені України 20.01.2000 р.); 3) Конвенція Міжнародної організації праці №182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (ратифікована Україною 05.10.2000 р.); 4) 17 Резолюцій Ради безпеки ООН (приймалися з 1999 р.; остання – S/RES/2143 (2014) – видана 07.03.2014 р.); 5) прийняті у 2007 р. (і підписані Україною) Паризькі зобов'язання щодо захисту дітей від незаконного вербування чи використання збройними силами або озброєними групами та Паризькі принципи та керівні вказівки щодо дітей, пов'язаних зі збройними силами чи озброєними угрупуваннями.

Україна, ратифікувавши Факультативний протокол до Конвенції щодо участі дітей у збройних конфліктах, підтвердила готовність протистояти їх згубному і масштабному впливу на дітей, засудила протиправні зазіхання на них в умовах воєнних дій та напади на об'єкти, де зазвичай перебувають діти (зокрема, школи та лікарні), і які охороняються міжнародним правом. Україна визнала необхідність посилення захисту дітей від участі у збройних конфліктах.

Загалом, дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав дітей у збройних конфліктах є запорукою збереження життя, фізичної і психічної цілісності, здоров'я та відносного соціального благополуччя постраждалим дітям та їх сім'ям, а також громадам як на Сході України, так і в регіонах, що приймають переселенців із зони АТО. Об'єднання зусиль в найкращих інтересах дітей є важливою передумовою інтеграції до європейської спільноти та дотримання загальнолюдських цінностей. Найкращим способом захистити права та інтереси дітей є повне припинення військових дій на Сході України. Втім навіть за таких умов негативний вплив збройного конфлікту на дітей зберігатиметься у коротко-, середньо- та довгостроковому періоді. Держава має докласти зусиль щодо захисту дітей та зниження цього впливу, забезпечивши дотримання міжнародних і регіональних норм, стандартів у сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права.

Зважаючи на те, що у пост-конфліктний період діти потребують додаткової допомоги щодо пошуку членів сім'ї, компенсації збитків, соціальної реінтеграції, соціальної та фізичної реабілітації, демобілізації,

подолання наслідків психічної травми, а також у забезпеченні правосуддя, розробити та запровадити відповідні програми в діяльність соціальних служб, центрів медико-соціальної реабілітації дітей, центрів соціально-психологічної реабілітації, притулків для дітей, закладів освіти, інтернатних закладів, кримінальної міліції у справах дітей за місцем фактичного проживання, а також забезпечити координовану реалізацію зазначених програм. Залучати ресурси неурядових організацій, використовуючи механізм соціального замовлення, та міжнародних організацій, які мають відповідний мандат. Продовжувати і підсилювати надання фізичної, психологічної та соціальної допомоги дітям, які були чи могли бути завербованими або використовувалися у воєнних діях. Запровадити роботу з надання реабілітаційних послуг дітям, постраждалим від збройного конфлікту. Впровадити навчальні програми для соціальних працівників, психологів, соціальних педагогів тощо та відновити в повному обсязі роботу фахівців із соціальної роботи та забезпечити її фінансування з державного бюджету України в межах розподілу міжбюджетних трансфертів. Посилити соціальний захист осіб, які виконують професійні обов'язки щодо дітей у зоні АТО (медичні служби, працівники соціальних служб, освітяни) під час бойових дій. Крім того, на думку В. Лутковської, необхідно доручити Міністерству соціальної політики вжити заходів щодо нормативного врегулювання питань, пов'язаних із реалізацією права на виховання в сім'ї дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з числа тих, які були вивезені із зони АТО, а також дітей, батьки (один із батьків) яких померли внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, отриманих у районах проведення антитерористичної операції (на виконання Указу Президента № 835/2014 «Про невідкладні заходи щодо забезпечення додаткових соціальних гарантій окремим категоріям громадян»).

Соцька Ірина Вікторівна

аспірантка Київського інституту соціальної
та політичної психології НАПН України,
практичний психолог Херсонського академічного
ліцею імені О.В. Мішукова Херсонської міської
ради при Херсонському державному університеті
(м. Херсон)

ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДОГО СПЕЦІАЛІСТА У КРИЗОВИЙ ПЕРІОД

Сучасні соціальні зміни у суспільстві можуть призвести до порушення стабільності життєвої ситуації людини. Д. В. Пієвська, говорячи про кризовий період, відмічає, що він характеризується наступними проблемами: необхідністю пошуку роботи, переживанням фінансових та особистісних складнощів, що впливають на якість життя та відчуття задоволеності життям в цілому.

У зв'язку зі зміною регіону проживання можлива зміна робочого місця. У відповідності до цього у молодого фахівця можуть виникнути певні складнощі у соціально-психологічній адаптації до нових умов роботи у цей період. Особливо гостро проблема сприймається у педагогічному середовищі, коли заробітна плата фахівця є досить невеликою, а престижність професій вчитель стрімко знижується з кожним роком. Отже, тема соціально-психологічної адаптації молодого вчителя є досить актуальною та значущою у сучасний період.

Вивчення особливостей формування уявлень про життєві ситуації та формування та розвиток стратегій поведінки є актуальним та важливим в плані розробки програм, що сприяли б соціально-психологічній адаптації молодих вчителів до нових умов роботи.

В рамках нашого наукового розслідування було проведено аналіз ефективності існуючих програм метою яких є сприяння соціально-психологічній адаптації молодих вчителів. З цією метою було вивчено та узагальнено друковані програми та робочі програми шкільних психологів міста Херсону, проведено інтерв'ю з методистами міста з метою вивчення питання особливостей надання методичної допомоги молодому

спеціалісту та проведено фокус-групові дослідження з молодими вчителями 1 – 3 року роботи.

Узагальнені результати аналізу вищезазначених джерел інформації дали можливість говорити про те, що програми соціально-психологічної адаптації та ті види допомоги, яка надається вчителю в період його адаптації до особливостей професії є досить фрагментарними та враховують лише певні аспекти адаптації. За межею залишається певний ряд труднощів та проблемних ситуацій, переживань та неефективних способів реагування та певні негаразди в роботі, які залишаються не відреагованими та не опрацьованими, а у молодого вчителя закріплюється неефективний стиль роботи. Всі ці проблеми призводять до того, що більшість молодих вчителів приймають рішення покинути педагогічну діяльність та починають шукати себе в іншій сфері, або змінюючи робоче місце на інший навчальний заклад, стикається з такими ж самими проблемами. Є і такі випадки, коли молоді спеціалісти, переборюючи себе, залишаються працювати в школі, але відмічають незадоволеність роботою та подальшу безперспективність. Не маючи достатнього досвіду рефлексивного аналізу причин власних складнощів такі спеціалісти починають приписувати матеріальному аспекту провідне місце.

Отже, ми маємо ситуацію, коли, з одного боку, молодий фахівець переживає постійне незадоволення професійним вибором та своєю роботою, з іншого боку держава не отримує кваліфікованого спеціаліста, який би прагнув до саморозвитку та самовдосконалення. Таким чином, є нагальна потреба в розробці цілісної Програми, яка б враховувала всі виявлені недоліки. А ми, в свою чергу, вважаємо, що необхідний новий якісний підхід до вивчення проблем соціально-психологічної адаптації.

Вищеописаний шлях дослідження дозволяє визначити що саме необхідно формувати в тренінгах (на що повинні бути спрямовані тренінги, які необхідні навички) та на що треба звернути увагу при формуванні індивідуального стилю діяльності.

Необхідно зауважити, що дослідження не є самоціллю, а завжди проводиться заради певної наукової мети. В нашому випадку, якісне

дослідження було організовано задля розробки власної Програми для адаптації молодих вчителів до умов роботи. А складні ситуації, про які розповідали молоді педагоги було проаналізовано, узагальнено та покладено в основу кейсів. Одним з елементів Програми адаптації, окрім рекомендацій запропонованих у програму підготовки майбутнього вчителя у вузі, став соціально-психологічний тренінг для молодих вчителів організований за модульним принципом.

Серед різноманітних форм і методів роботи з молодими вчителями в рамках проведення соціально-психологічного тренінгу вдалим методом для навчання та здобуття навичок професійної діяльності є метод кейсу (від англ. «case-study»). Цей метод припускає вирішення проблемних ситуацій, що можуть виникати в професійній діяльності. Вперше застосований у Гарвардський бізнес-школі.

Перевага методу кейсу в тому, що він є конкретним щодо навчання певним професійним навичкам, які необхідні для вирішення професійних задач які безпосередньо пов'язані з діяльністю певної людини, а значить і її потребами, мотивами, намірами, цілями. За допомогою цієї методичної розробки молодий фахівець включається в роботу та «прирощує» свій досвід. Людина, яка вирішила кейс переходить на новий рівень професіоналізації. Тобто, цей кейс – це досвід, з яким молодий вчитель буде йти надалі в своїй професійній діяльності, і потрапляючи в схожі ситуації, він вже буде готов до їхнього розв'язання. Треба відмітити, що в тренінгу який є досить ефективною формою роботи для формування навичок, все ж таке може відбуватися наступне – молодий фахівець може приймати участь у вправах на відпрацювання певних навичок, іграх, слухати інформаційні повідомлення, але все ж таки, інформація може залишатися зовнішньою для учасника, так як відсутня функція переносу. А кейс, з однієї сторони забезпечує функцію переносу всіх мікронавичок, які надаються у тренінгу, а з іншого, якщо кейс-стаді розглядається як самостійна форма навчання, то це є перетворення досвіду. Навіть, якщо кейс розв'язаний невдало, то під час розбору групою причин невдач на рівні модерованого обговорення, (коли аналізувалися такі питання як: «Чому невдало? Які були помилки? Що заважало? Що не враховано?») або

при вдалому розв'язанні ситуації («Що саме допомогло вирішити? Що сприяло в цьому? На які власні якості спиралися?») людина починає рефлексувати себе в діяльності та таким чином формується готовність до вирішення професійних задач. А це означає, що у навчанні за допомогою кейсів формується специфічна здатність, яка необхідна для виконання конкретної дії, в конкретній предметній області, що включає вузькоспеціалізовані знання, особливого роду предметні навички та способи мислення.

Таким чином, в рамках тренінгу, кейс є інтегральним елементом, який дозволяє всі напрацьовані в ході тренінгу за допомогою різноманітних форм роботи мікронавички застосувати на конкретній ситуації (розв'язати кейс). Тобто, істотно приростити досвід, сформувати потенціал готовності до вирішення подібного роду задач. Саме тому, метод кейсів дозволяє сформувати професійний досвід, розвивати професійну компетентність та формувати готовність до вирішення задач професійної діяльності у молодого спеціаліста.

Отже, розроблений підхід забезпечує здатність працювати у професійній системі «людина-людина», здійснювати суб'єкт-суб'єктну взаємодію, долати та гнучко реагувати на проблемні ситуації, що виникають у професійній діяльності. А молоді вчителі, які пройшли тренінгові заняття за даною програмою відмічають бажання працювати в школі і надалі, відчуття задоволеності від обраної професії. Не зважаючи на те, що труднощі в роботі є завжди, але учасники говорять про готовність до вирішення складних ситуацій. Тому, можна вважати, що розроблена Програма соціально-психологічної адаптації молодого спеціаліста до нових умов роботи є досить ефективною та рекомендованою для впровадження в усіх навчальних закладах.

Сябренко Геннадій Петрович

к. м. н., доцент, головний лікар
Кіровоградський обласний госпіталь
для інвалідів Вітчизняної війни
(м. Кіровоград)

Колєва Ганна Михайлівна

практичний психолог
Центру медико-психологічної
реабілітації «КОМ-ПАС» (м. Кіровоград)

ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ЦЕНТРУ МЕДИКО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ «КОМ-ПАС» НА БАЗІ КІРОВОГРАДСЬКОГО ОБЛАСНОГО ГОСПІТАЛЮ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ

Актуальність теми. Україна вперше за роки своєї незалежності змушена вести бойові дії на власній території. Тисячі мобілізованих громадян і кадрових військових вже більше ніж півроку перебувають у зоні АТО та, як наслідок, постійно піддаються впливу стресорів надзвичайно високої інтенсивності: постійна загроза життю, тривалі обстріли артилерії, необхідність вбивати та бачити смерть товаришів, реальні можливість полону й тортур і т.п.

Перебування в зоні бойових дій – екстремальній ситуації, коли людина з постійним надсильним психоемоційним стресом змушена долати його вольовими зусиллями. Постійне перевантаження, накопичення стресів, психотравми, пов’язані з виконанням бойових завдань, невизначеність статусу, недостатня кількість індивідуальних засобів захисту, проблеми після отриманих поранень, травм та все інше провокують виникнення негативних психоемоційних станів, порушення психічного здоров’я, психічних розладів.

За даними світової статистики кожен третій учасник бойових дій, навіть, не маючи будь-яких фізичних ушкоджень, страждає на нервово-психічні розлади. За даними експертів військово-медичної академії, в учасників бойових дій (порівняно зі здоровими людьми) в два-три рази вища імовірність таких захворювань, як гіпертонічна хвороба, гастрит, виразкова хвороба шлунка та дванадцятипалої кишки. Загальний стан здоров’я характеризується слабкістю, запамороченням, зниженням

працездатності, головним болем, болями в області серця, сексуальними розладами, порушеннями сну, фобіями, а у інвалідів додаються проблемами, пов'язані з отриманими пораненнями та травмами.

Якщо брати до уваги ситуацію, яка склалася в Україні та враховуючи досвід зарубіжних фахівців (Ізраїль, Швеція, Грузія, США, Польщі), то стає зрозумілим, що для подолання гострої реакції на стрес та реабілітації з діагнозом психотравматичний синдром ми маємо підходити поетапно, системно з врахуванням особливостей даної ситуації, ментальних особливостей, потреб та запитів учасників бойових дій.

Так, для вирішення поставленого завдання та для забезпечення потреби медико-психологічної реабілітації, створення умов ресоціалізації та ефективної адаптації учасників АТО, на базі Кіровоградського обласного госпіталю ветеранів війни організована діяльність Центру медико-психологічної реабілітації «КОМ-ПАС».

Основні завдання та мета створення центру медико-психологічної реабілітації:

1) надання комплексної медико-психологічної допомоги;
2) створення умов комплексної реабілітації учасникам бойових дій;
3) підготовка та впровадження фахових уніфікованих методик і підходів до реабілітації, для передання досвіду створення Центру реабілітації на базі інших госпіталів України;
4) підготовка фахівців з надання психологічної допомоги та організації заходів з психологічного супроводу учасників бойових дій.

Центр медико-психологічної реабілітації легко і практично інтегрувався в структуру Кіровоградського обласного госпіталю. Медичну реабілітацію здійснюють фахівці закладу, Центр здійснює психологічну реабілітацію всіх пацієнтів госпіталю, медичного персоналу, членів родин учасників бойових дій, родин загиблих військовослужбовців, волонтерів.

Завдяки організованій системній роботі кожен пацієнт госпіталю має змогу пройти діагностику психологічно-емоційного стану та поспілкуватися з психологом. Пацієнти мають змогу працювати з психологом, як в індивідуальному, так і в груповому режимі, отримувати рекомендації та довготривалу консультативну допомогу.

Структура роботи Центру реабілітації дозволяє максимально ефективно і результативно організувати надання психологічної допомоги, та складається з таких відділень:

- відділення психологічної реабілітації та психологічного супроводу учасників бойових дій учасники бойових дій, підготовка до бойових дій);
- відділення психологічної реабілітації та психологічного супроводу осіб, які не приймають участь у бойових діях (волонтери, медичний персонал);
- відділення психологічного супроводу та психологічної реабілітації родин загиблих.

Планується створення цілодобової гарячої лінії для надання консультацій в телефонному режимі.

Програма Центру медико-психологічної реабілітації «КОМ-ПАС» включає наступні етапи:

1. Підготовчий (етап який проходить по можливості до того як людина потрапить в зону АТО, триває 21 день, включає в себе проходження тренінгів на підвищення стресостійкості та здобуття навиків подолання реакцій на стресові ситуації).

2. Діагностично-лікувальний (тривалість 21 діб). Етап включає медичну реабілітацію, діагностику, психологічний супровід та підтримка.

3. Реабілітаційний (тривалість етапу 24 доби). Етап включає психологічний блок (психокорекція) і за необхідності продовження медичної реабілітації). Продовження індивідуального консультування, групову роботу. Заходи з адаптації та ресоціалізації.

4. Профілактично – стабілізаційний (тривалість етапу від 3-6 місяців), та психологічний супровід для закріплення результатів реабілітації. Лікування ПТСР в разі встановлення такого діагнозу.

5. Повторний: у разі необхідності чи регресії стану клієнта.

Колективу Центру вдалося організувати низку заходів різної спрямованості, які являються необхідними складовими для успішної реабілітації бійців з зони бойових дій, та семінарів-тренінгів, круглих столів, які б сприяли підвищенню професійного рівня волонтерів, в першу чергу психологів-волонтерів. В період з 1 вересня по 31 грудня 2014 року в

госпіталі проліковано 239 учасників бойових дій на Сході України, з них індивідуальне консультування з психологом пройшли 176 осіб – 63 особи з них проходили програму індивідуальної психологічної реабілітації. Проведено 36 годин групової роботи з учасниками бойових дій. Проведено 30 заходів з ресоціалізації для учасників бойових дій (концерти, походи в театр, музей, спілкування з дітьми, зустрічі з громадськими активістами, юристами). Організовано 3 навчальних семінари з проведення роботи з наслідками психотравмуючих подій для волонтерів центру реабілітації. Розроблено та надруковано інформаційно-психологічну пам'ятку для учасників бойових дій. Організовано можливість проведення щотижневих супервізійних та інтервізійних груп для волонтерів-психологів центру;

Висновок. Результати системи медико-психологічної реабілітації інтегрованої в структуру Кіровоградського обласного госпіталю свідчать про ефективність схеми організації реабілітації, і можуть бути рекомендовані для впровадження в практичну діяльність.

Методики організації надання кризової психологічної допомоги, та психологічної реабілітації осіб після участі у бойових діях мають бути адаптовані до сучасних українських умов з урахуванням системи функціонування існуючих госпіталів.

Медико-психологічна реабілітація учасників бойових дій потребує подальшого вивчення та постійного удосконалення.

Тесленко Марина Миколаївна

к. педагог. н., доцент
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка (м. Полтава)

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Сьогодні світова економіка та політика переживає кризу, що супроводжується збільшенням числа людей, які неспроможні протидіяти руйнуванню самоідентичності особистості, втраті духовності та моралі, примітивізації системи цінностей, розповсюдженню цінностей субкультури, в том числі кримінальної. Перше десятиліття XXI століття

відмічене посиленням зацікавленості науковців до проблемам адаптації і соціалізації людини в мінливому суспільстві. Проблема ресоціалізації не стала виключенням.

Аналіз останніх досліджень. Ресоціалізацію як поліфундаментальний процес повернення індивіда до соціуму вивчали Т. Авельцева, О. Беца, Т. Говорун, О. Димитров, М. Кондратьєв, В. Кривуша, Й. Лангмейєр, Ю. Лобков, З. Матейчек, В. Медведєв, В. Москаленко, В. Ослон, В. Сафронов, О. Сєвєров, В. Синьов, В. Пірожков, Г. Радов, П. Фрейре, Ю. Швалб, Z. Bartkowicz, M. Kalinowski, O. Lipkowski, L. Pytka, K. Pospiszyl, Cz. Czapow та ін.

На часі з кожним днем збільшується актуальність проблеми соціально-психологічний ресоціалізації учасників бойових дій, оскільки бійці, які пережили стрес, можуть нести загрозу для себе та суспільства.

Психічні розлади під час бойових конфліктів є розповсюдженими формами патологічних станів, які виникають як у військовослужбовців ЗС України, бійців НГ та полонених.

З найбільшою частотою серед вказаних контингентів спостерігалися посттравматичні стресові розлади та розлади адаптації.

Клінічно ці стани характеризуються повторними кошмарними сновидіннями або нав'язливими спогадами про пережиті психотравмуючі події у поєднанні з прагненням уникати всього, що може викликати в пам'яті те, що трапилося. При цьому типова наявність у таких осіб симптомів підвищеної збудливості, генералізованої тривоги, неконтрольованої злості, депресії, емоційних розладів із прагненням до ізоляції й обмеження контактів із зовнішнім світом, дратівливості, безсоння, труднощів концентрації уваги. Деякі пацієнти говорять про нездатність згадати ці події за своїм бажанням (незважаючи на їхні яскраві нав'язливі спогади іншим часом), про відчуття нечутливості, відчуженості, а також про зниження інтересу до повсякденної діяльності. Ці симптоми нерідко поєднуються з сексуальними розладами, суїцидальними думками, зловживанням алкоголем або наркотиками.

Подолання індивідом психотравмуючого впливу стресорів бойових обставин залежить від трьох факторів: характеру психотравмуючих подій, індивідуальних характеристик учасника бойових дій та особливостей умов, в які особа потрапляє після повернення з війни. Взаємодія цих трьох

факторів з процесом когнітивної переробки психотравмуючого досвіду (поєднання уникнення спогадів з періодичним їх повторенням) приводить або до зростання психічного напруження, або до поступової асиміляції психотравмуючого досвіду. В результаті чого можливі: психічна рестабілізація або десоціалізація. Впливаючи на умови, в які потрапляє учасник бойових дій і змінюючи їх, можливо позитивно змінювати і індивідуальні характеристики індивіда. В цьому і полягає особливість реабілітаційних заходів та соціально-психологічної роботи з успішної ресоціалізації учасників бойових дій в мирних умовах.

Для розробки конкретної програми допомоги індивіду, який знаходиться на етапі ресоціалізації, необхідно врахувати, що процес ресоціалізації в своїй динаміці розвитку проходить наступні етапи:

I. *Дезадаптація.* У військовослужбовців виникає, як правило, після впливу травмуючих психіку умов бойових обставин та, більш того, здатна виникати несподівано, через довгі роки, на фоні загального благополуччя. У симптомокомплексі, що їх супроводжує, всі симптоми пов'язані між собою, і прояви одного із них породжують інший. Слідством цих проявів виступають депресивні стани, що тільки ускладнюють взаємодію учасників бойових дій в соціальному середовищі. Проте, враховуючи досить низький рівень психологічної культури українців та на страх стигматизації по причині звернення за психіатричною допомогою, часто особи, які мають посттравматичний стресовий розлад та не потрапляють в поле зору психологічних кризових служб, намагаюся подолати прояви розладу самостійно. Нажаль, часто це відбувається за допомогою алкогольних напоїв та наркотичних препаратів.

II. *Ресоціалізація в корекційному середовищі* (психотерапевтична група). Характеризується частковою нестійкою ресоціалізацією. Група спонукає індивіда до прояву емоцій і пригнічуваних почуттів так, щоб він міг зосередитися на дійсності та здійсненні своїх найбільш нагальних потреб.

III. *Самодетермінована ресоціалізація* (с двома підетапами: а) під супроводом психолога; б) самостійно). Період повної ресоціалізації із сформованими життєвими позиціями, переконаннями, соціальними орієнтаціями, формується уміння до самопізнання, самоаналізу та

самовиховання, з'являється бажання приймати участь у суспільному житті. З прикрістю ми повинні констатувати той факт, що робота з підтримки вольового ресурсу клієнта розроблена вкрай слабо.

Отже, сьогодення вимагає збільшення професійно підготовлених фахівців, здатних не лише усвідомити проблему ресоціалізації учасникам бойових дій, але майстерно надати психологічну допомогу індивіду. Тому, більшість суспільних організацій, що працюють з особами, які опинилися в складній життєвій ситуації, відчувають брак психологів, підготовлених до роботи з людьми, які мають посттравматичний стресовий розлад. Це актуалізує розробку теоретико-методологічних основ ресоціалізації учасників бойових дій та обґрунтування науково-психологічної концепції, в якій буде врахована сутність і специфіка цього процесу, особистісні, психологічні, духовно-творчі якості кадровому ресурсу агентів ресоціалізації.

Троіцька Марина Євгенівна

старший викладач кафедри психології
Сумський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
(м. Суми)

ОСОБЛИВОСТІ СТАВЛЕННЯ ДО ПОБУТОВОГО НАСИЛЬСТВА ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЯВИЩА

Поняття психологічного ставлення людини, використовуване спочатку як загальнопсихологічне, в останні десятиліття стало однією з основних категорій соціальної психології [2]. Воно виконує гносеологічну функцію при розробці проблем характеру, мотивів, установок, ціннісних орієнтації, диспозицій особистості, соціально-психологічного клімату і багатьох інших, пов'язаних з проявом суб'єктивних властивостей людини. Поняття «психологічне ставлення» досліджували К. К. Платонов, Б. Ф. Ломов, О. М. Леонтьєв, Г. М. Андрєєва, В. М. Мясищев, А. В. Петровський, К. В. Шорохова, Л. І. Божович, В. А. Ядов, І. Г. Сушков, В. С. Івашкін, В. В. Онуфрієва, В. П. Позняков та ін.

В. М. Мясищев запропонував одне з визначень психологічного ставлення: «психологічні ставлення людини в розвиненому вигляді представляють цілісну систему індивідуальних, вибіркових, свідомих

зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності». Ця система випливає з усієї історії розвитку людини, вона висловлює її особистий досвід і внутрішньо визначає її дії, її переживання [1].

І. Кон, один з перших вітчизняних дослідників побутового насильства, визначив ставлення до насильства як загальну «притерпілість» до нього. Зокрема, у застосуванні тілесних покарань як одного з видів побутового фізичного насильства, це проявляється у визнанні «заслуженості» покарання не тільки батьками, а й самими дітьми; жорсткості установок на необхідність використання тілесних покарань у певних ситуаціях; схвалення використання фізичного покарання як прийнятного способу або форми виховання і т. п.

Н. Зінов'єва, Н. Михайлова говорять про відсутність у суспільній свідомості розуміння безумовної недопустимості фізичних покарань.

Аналіз інформації, отриманої в ході опитування Н. Забєліною, підтверджує висновок, що суспільство ніби звикає до насильства, у людей складається «терпиме» ставлення до подібних форм людських відносин, вони стають свого роду соціальною нормою, яка сприймається як даність.

Ставлення до побутового насильства характеризує також і швидкість офіційного реагування та громадської підтримки. О. Лисова аналізує різницю швидкості визнання проблеми на рівні суспільства стосовно до дитячого і жіночого насильства, а також фізичного та сексуального [3]. На думку О. Данилової, Т. Сидоренкової, А. Фахретдінової чітке розуміння феномену насильства відсутнє: ситуації насильства не розмежовуються в об'єктно – суб'єктному відношенні, часто абсолютизується зв'язок побутового насильства з вживанням алкоголю агресором. Застосування сили щодо члена сім'ї сприймається як насильство тільки при крайній вираженості агресивної поведінки із застосуванням фізичної сили та отриманням тілесних ушкоджень і оцінюється як менш значуще порівняно з насильством поза домом.

Отже, ставлення до побутового насильства характеризується достатнім рівнем суперечливості: з одного боку – засудження насильства на рівні абстрактних норм і в публічній сфері, з іншого – визнання правомірності застосування насильства в приватній сфері.

Література:

1. Мясищев В. Н. Психология отношений: Избр. психол. труды / Под ред. А. А. Бодалева. – Москва; Воронеж: 1995. – 356 с.
2. Позняков В. П. Психологические отношения субъектов совместной жизнедеятельности / В. П. Позняков // Проблемы педагогики и психологии. – 2013. №1. – С. 167-174.
3. Лысова А. В. Насилие в семье: основные теоретические проблемы. Введение: Учебн. пос. / А. В. Лысова. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 2001. – 312 с.

Харченко Тамара Григорівна

викладач кафедри практичної психології
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ВИЗНАЧЕННЯ ТА ВПЛИВ НА ПРОЦЕС РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ПРОВІДНИХ ІНДИВІДУАЛЬНО-ОСОБИСТІСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ЗАСУДЖЕНИХ З ПСИХОПАТІЄЮ

В український виправних установах перебувають засуджені з розладом особистості та поведінки (психопатією), їх приблизно 5% від всього загалу засуджених. Ці люди являються частиною нашого суспільства, і не можуть залишитися поза увагою спеціалістів з проблем ресоціалізації особистості. Засудженим-психопатам потрібен спеціальний психологічний супровід процесу ресоціалізації, який би враховував їх вади та особливості такої особистості.

На нашу думку, пенітенціарному психологу в роботі з даною категорією засуджених важливо визначати провідні індивідуально-особистісні тенденції. Сьогодні більшість психологів використовують цілісний підхід до розуміння особистості як конструкта, що включає в себе біологічну базу в якості основи, на якій розвиваються більш вищі рівні людської психіки. Кожна людина, в тому числі і з аномалією характеру, з широкого спектру вражень про оточуючий світ, тільки притаманним саме їй індивідуальним способом сприйняття, обирає і засвоює будь-яку інформацію, акцентує свою увагу на одних явищах та не помічає інших. Л. М. Собчик розробивши теорію провідних тенденцій, стверджує, що ця

індивідуальна вибірковість по відношенню до явищ оточуючого світу і свій власний стиль засвоєння отриманої інформації, створюють базу для формування різних, неповторних особистостей при однакових умовах середовища. В основі такого індивідуального стилю сприйняття, переробки і відтворення інформації про оточуючий світ, трансформуючись в думки, переживання і вчинки людини, міститься та провідна тенденція, або дві-три провідні тенденції, що пронизують всі рівні особистості, якими є соціальна направленість та ієрархія цінностей людини. Провідні тенденції особистості визначають напрямок трансформації особистості в різні періоди життя і на різних рівнях самосвідомості.

Погоджуючись з автором вищезазначеної теорії, ми також вважаємо, що провідна індивідуально-особистісна тенденція пронизує всі рівні, етапи формування будь-якої особистості – від індивідуально-типологічної предиспозиції та рис характеру до сформованої особистості. Вона визначає як темперамент, так і індивідуальні особливості мотиваційних, пізнавальних, емоційних та комунікативних аспектів людської психіки, а також основний напрямок соціальної активності, що проявляється потягом індивіда до одних сфер спілкування і цінностей та інтуїтивним відштовхуванням від інших. І як зазначає Л. М. Собчик – це наскрізна стійка особистісна характеристика, яка проявляється на всіх етапах розвитку особистості, на всіх рівнях самосвідомості. Саме провідні тенденції містяться в основі непередбачуваних форм реагування в стані стресу, і будучи своєчасно виявленими, провідні тенденції підкажуть як місце прориву неадекватних реакцій, так і варіанти можливого підсилення контролю конкретної особистості, в нашому випадку, засудженого з психопатією та оволодіння ситуацією під впливом психологічної корекції.

Визначаючи провідні індивідуально-особистісні тенденції у 45 засуджених з психопатією ми звернулись до розробленого Л. М. Собчик індивідуально-типологічного опитувальника (ІТО), спостереженні за поведінкою, бесіди з досліджуваними, узагальнення незалежних характеристик на них. Основним методом став опитувальник ІТО, отримані результати якого ми і представляємо. Сама методика достатньо лаконічний і доступний за змістом опитувальник, який обробляється за допомогою спеціального ключа-шаблона, після чого виявляються кількісні

оцінки ступеня вираженості кожної індивідуально-типологічної властивості та їх поєднання. Графічне зображення співвідношень цих властивостей дозволяє також зрозуміти ступінь компенсованості тенденцій, що вийшли за межу норми та трансформувались в дезадаптивні прояви.

За проведеною методикою визначились дві групи засуджених з психопатією. В першу групу входять особистості з акцентуйованими рисами 17 чоловік (38%), у другу – дезадаптовані особистості 21 чоловік (47%), гармонійних особистостей серед обстежених не виявилось взагалі. Така градація простежується по всім восьми шкалам: екстраверсія, спонтанність, агресивність, ригідність, інтроверсія, сензитивність, тривожність, лабільність.

Найбільша кількість досліджуваних виявляє високі бали (дезадаптацію) по екстраверсії та тривожності, наступними за вираженістю (акцентуації) слідують шкали агресивність та ригідність. Що стосується 7 чоловік (15%), то їх результати ми не враховували, так як за шкалою брехні вони набрали неприпустимо високі бали.

Особистості, що набрали високі бали за такими тенденціями, як екстраверсія і тривожність (дезадаптовані), в ситуації поведінкової дезадаптації будуть характеризуватися спонтанністю, невпорядкованістю в поведінці з вираженою недостатністю в самоконтролі, саморегуляції, особливо, емоційній. Екстраверсія представляє типологічну властивість, яка пов’язана з високою зовнішньою реактивністю і низькою інртапсихічною активністю, що відображає зверненість індивіда до реальної атрибутики оточуючого світу. Без адекватного балансу, який надає помірна інтровертованість, надмірна екстраверсія проявляється у невибагливості та поверховості у спілкуванні. Надмірно екстравертовані особистості прагнуть до незалежності та лідерства, проявляють високу конфліктність і агресивність. Тривожність – така психофізіологічна властивість, яка має попереджуючий характер, сигналізує про небезпеку: реальну загрозу життю і зміни в оточуючому середовищі або у внутрішній організації людини, а також інші явища, що порушують звичний стереотип. Цей стан страху перед небезпекою або почуття невпевненості вимагає застережних чи охоронних дій, які блокують активність,

викликають обмежену поведінку або втечу від небезпеки. Дезадаптивні форми прояву тривожності: реакції надлишкової тривоги, паніка. В основі підвищеної тривожності знаходиться слабкість «Я», яка проявляється у протиборстві з впливом соціуму, життєвими обставинами, мораллю соціуму, що тиснуть на людину. Чим ближче особистість до урівноваженої норми, тим помірніше ця властивість, яка відіграє в даному випадку роль регулятора нормального балансу між людиною і її оточенням. При цьому тривожність врівноважена такою ж помірно вираженою агресивністю, яка відображає протилежний полюс емоційного патерну.

Наступна група обстежених засуджених з психопатією – особистості з акцентуйованими рисами, такими як агресивність і ригідність, вони характеризуються швидкою реакцією на суб'єктивно негативні стимули, яка проявляється афективними сполохами навіть по незначному приводу. Такі особистості мають виражені конфлікти з оточенням, не вміють зрозуміти точку зору іншої людини, знайти компромісне рішення, їх мислення відрізняється низькою рухливістю та гнучкістю, що заважає спілкуванню, здатності пробачати дрібні образи, а це в свою чергу може привести до стану злостивості та прагненню помститися. Агресивність як індивідуально-особистісна властивість проявляється характеристиками сильного «Я», що протиставляє впливу середовища, моралі та мінливості долі, власні установки і натиск. Якщо ця якість виражена надмірно і не врівноважена вираженою тривожність, що попереджує від необачних дій, то активність таких людей супроводжується явною агресією. Ригідність – базується на зниженій рухливості нервових процесів, спочатку індивіда важко здвинути з місця, спровокувати на дії, викликати реакцію, але потім його вже не зупинити, не приборкати. Підсилена агресивністю, а також не збалансована тривожністю чи сензитивністю, ригідність проявляється оборонно-агресивними реакціями.

Пенітенціарний психолог, який знає типологічну приналежність засудженого, може своєчасно застосувати профілактичні заходи та індивідуалізувати шляхи корекції емоційної напруги, що збільшується – використати диференційований підхід, який враховує індивідуальні особливості кожної людини.

Чернецька Юлія Іванівна

к. пед. н., доцент
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків)

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З НАРКОЗАЛЕЖНОЮ МОЛОДДЮ, СХИЛЬНОЮ ДО СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

Актуальність дослідження обумовлюється поширенням випадків суїцидальної поведінки молоді та необхідністю надання дієвої соціально-педагогічної допомоги наркозалежним особам.

Різноманітні аспекти проблеми наркозалежності досліджували чимало дослідників, серед яких Я. Гілінський, Л. Кессельман, І. Рущенко, В. Синьов, О. Сердюк, В. Соболєв, В. Оржеховська, С. Харченко, М. Фіцула.

Під суїцидальною поведінкою наркозалежної молоді будемо розуміти саморуйнівну поведінку, до якої, окрім спроб миттєвого позбавлення себе життя, можна віднести і такі форми девіантної поведінки, як зловживання алкоголем і наркотиками, стійке небажання лікуватися або отримувати професійну допомогу, керування транспортом у нетверезому вигляді, самокатування тощо. Суїцидальна поведінка у молоді часто пояснюється не сформованістю життєвого досвіду і невмінням визначити життєві орієнтири, а також, втратою коханої людини з найближчого оточення, або свідомо відкинутим почуттям любові, емоційним виснаженням, перевтомою; руйнуванням захисних механізмів особистості в результаті алкогольного або наркотичного сп’яніння, станом фрустрації або афекту у формі гострої агресії, страху, коли людина втрачає контроль над своєю поведінкою.

При профілактиці суїцидальної поведінки важливо враховувати фактори соціального середовища наркозалежної особи. Ці фактори визначаються мікрокліматом у сім’ї, в трудовому або навчальному колективі, станом соціальної сфери, дотриманням соціальної справедливості, матеріальною забезпеченістю та іншими об’єктивними обставинами, що впливають на поведінку людини.

Особливостями соціально-педагогічної роботи з наркозалежною молоддю, схильною до суїцидальної поведінки є те, що така діяльність відбувається в трьох основних напрямах: профілактичному, реабілітаційному, культурно-дозвіллєвому.

Залучення наркозалежних за участю соціального педагога у волонтерську діяльність, особливо, участь в профілактичних програмах для підростаючих поколінь за методом «рівний-рівному», вчить наркозалежних відповідально ставитися до власного здоров'я, осмислюючи власний негативний досвід недбалого ставлення до себе, переоцінювати сенс життя, розуміти цінність допомоги людині, яка опинилась у скрутному становищі. Психологічні тренінги сприяють знаходженню шляхів подолання внутрішньо особистісної кризи наркозалежної особи. Соціально-педагогічні заняття різної проблематики (стосунків у родині, із протилежною статтю, на тему дружби, довіри, відповідального ставлення до батьківства, гендерної тематики тощо) спрямовуються на формування соціальних знань, умінь і навичок щодо гармонійного співіснування з іншими членами мікро- і макросередовища, профілактику кризових ситуацій, складних життєвих обставин. Залучення фахівців у галузі права (юристів, адвокатів) дозволяє сформувати основи правової відповідальності таких осіб.

Ефективними заходами, спрямованими на подолання суїцидальної поведінки, розвиток соціального компоненту особистісної сфери молодої особи, відновлення соціальних зв'язків особи із суїцидальною поведінкою, можна вважати інтерактивні форми роботи (диспути, дискусії, тренінгові заняття, бесіди).

Отже, проведена соціально-педагогічна робота з наркозалежною молоддю, схильною до суїцидальної поведінки, підтвердила необхідність її здійснення для зменшення загрози формування суїцидальної поведінки у такої категорії осіб.

Чижиченко Наталія Миколаївна

викладач кафедри практичної психології
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

Казнієнко Олександр Вікторович

старший інспектор сектору соціально-виховної та психологічної роботи
Управління Державної пенітенціарної служби України в Сумській області (м. Суми)

МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ КРИЗОВИХ СТАНІВ ЗАСУДЖЕНИХ

Аналіз підходів до методів ресоціалізації особистості в умовах соціальної ізоляції показав, що є ряд науково-практичних досліджень, що узагальнюють зміст та ефективність психокорекційних засобів роботи з особистістю, що засуджена і знаходиться в пенітенціарних установах. Завдання пенітенціарної психологічної служби допомогти засудженим зрозуміти самого себе, свої потреби, поведінку, допомогти їм діяти адекватно і ефективно в складних життєвих ситуаціях; стимулювати розуміння інших людей, сприяти особистісному зростанню і максимально використовувати свої можливості, протистояти труднощам, допомагати засудженим формувати реалістичну позитивну самооцінку та готовність нести відповідальність за свій власний вибір.

Особливості психології засуджених проявляються в певному комплексі психічних станів, які розвиваються в місцях позбавлення волі. До найтиповіших із них можна віднести: стан очікування змін (перегляду справи, звільнення), стан нетерпіння. Ці та інші стани можуть характеризуватися підвищеною напруженістю, що часто призводить до різких зривів у поведінці. Може розвиватися і стан безнадійності, приреченості, що спричиняє за собою апатію, пасивність у всіх діях, проявах.

Позбавлення волі часто посилює пригноблений стан у тих випадках, коли він був і раніше. Цей стан є наслідком повної невіри в свої сили, у можливість знову знайти нормальне життя. Такі засуджені не порушують режиму, проте постійна пригніченість не сприяє створенню повноцінної особистості та обов’язково повинна бути знята.

Не сприяють процесу ресоціалізації й умови групового життя в колонії. В. В. Проскурою встановлено, що групи засуджених характеризуються складністю міжособистісних стосунків, нестійкістю групових настроїв, значною стереотипізацією суспільної думки [1]. Психічне здоров'я людини в період перебування в ув'язненні може бути підірване, унаслідок переповненості виправних установ, відсутності належної диференціації ув'язнених і спеціальних програм їх зайнятості (а наявні програми можуть не враховувати особливих потреб особистості). Засуджені переживають депривацію, викликану поганими умовами побуту, проблемами гігієни, скупченістю, що породжує стани тривоги, напруженості та агресію. Часом від неможливості залишитися наодинці людина страждає настільки, що спеціально скоює порушення, щоб потрапити в одиночну камеру і там відпочити. Саме тому, В. В. Проскура констатує, що перебуваючи в умовах, не пристосованих до психологічних і фізіологічних особливостей, засуджені дезадаптуються, втрачають соціальні зв'язки, психологічно деформуються; відірваність від суспільства і втрата родинних зв'язків призводить до їх значної морально-психологічної деградації [1].

Теоретичні концепції, на яких ґрунтуються психокорекційні методи в роботі з засудженими відображають такі загальноприйняті наукові школи: психоаналіз З. Фрейда, трансактний аналіз Е. Берна, біхевіоризм, гештальт-підхід Ф. Перлза, клієнт-центрований підхід К. Роджерса, раціональна терапія тощо. Будь-який з прийнятих підходів не має істотної переваги над іншими. Ефективність методів, що використовуються більшою мірою залежить від індивідуальних особливостей особистості засудженого (наприклад, емоційної стійкості, автономії, акцентуацій характеру тощо) і кваліфікації і майстерності психолога.

Бажання урізноманітнити тюремне життя, прагнення отримати певні пільги і, перш за все, дострокове звільнення, готовність отримати допомогу у зв'язку з особистими проблемами і поганим самопочуттям, прагнення краще підготуватися до життя на волі – мотиви за якими позбавлена волі людина звертається за допомогою до психолога. Отже, практика цілеспрямованої ресоціалізації засуджених є тенденцією до

використання ефективних психокорекційних методів. Одним з таких засобів є використання метафоричних асоціативних карток.

Г. Кац, Е. Мухаматуліна вважають метафоричні карти архетипічними символами в проективній психології та психоаналізі. Учені вважають, що методика використання метафоричних карток не має певного алгоритму представлення їх клієнту та їх трактування. Значення картки визначається не зовнішніми критеріями, а самою людиною, котра її обирає. В роботі з метафоричними картками враховується теорія синхронності Г. Юнга про співпадіння певного психічного стану людини з зовнішньою, схожою за змістом подією в її житті. Сутність психологічних механізмів дії карток пов'язана з такими явищами як проекція, ідентифікація, інсайт.

Метафоричні асоціативні картки як інструмент психолога є ефективними саме тому, що в процесі психокорекційної роботи стають зрозумілими закономірності функціонування особистості, що пов'язані з переживанями нею оточуючої реальності та відносин з соціальним оточенням. Враховуючи вибірковість сприйняття, явищ аперцепції і проекції, людина бачить на картці саме те, що відповідає її переживанням, які пов'язані як з актуальними життєвими ситуаціями, так і поглядами, попереднім досвідом, отриманими психологічними травмами.

Метафоричні картки використовуються як мультимодальна стимуляція, що викликає різноманітні асоціації клієнта. З одного боку, існує зоровий ряд, з іншого – наративна практика, яка є джерелом наступних інтервенцій в процесі психокорекційної роботи. Отже, за допомогою метафоричних карток в роботі з засудженими досягаються такі ефекти як саморозкриття, встановлення довіри, актуалізація переживань, встановлення контакту з внутрішніми частинами особистості, пошук шляхів вирішення та ресурсів тощо.

Література:

1. Проскура В. В. Соціально-адаптаційна робота з особами, які повертаються з місць позбавлення волі в Україні (за матеріалами соціологічного дослідження) / В. В. Проскура // Соціологічні дослідження: зб. наук. праць. – Луганськ, 2005. – № 5 – С. 119-132.

Щербакова Ірина Миколаївна
к. філос. н., доцент кафедри практичної психології, доцент
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка (м. Суми)

Вовденко Олександр Григорович
психолог
Роменська ВК № 56 Управління ДПТС України в Сумській області (м. Ромни)

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ІМПУЛЬСИВНО-СУЇЦИДАЛЬНИХ ДІЙ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ДОВІЧНОГО УВ'ЯЗНЕННЯ

Девіантними проявами дезадаптивної поведінки засуджених до довічного ув'язнення дуже часто стають суїцидальні вчинки. Суїцидонебезпечні дії засуджених до довічного ув'язнення не можна розглядати тільки як результат потенційно небезпечних імпульсивних суїцидонебезпечних рис особистості, адже статус «довічника» посилює амбівалентність засуджених, є кризовим станом існування в умовах довічного ув'язнення.

Втративши свободу, що гарантувала відчуття безмежного контролю над життям та усвідомивши свою нездатність змінити ситуацію (довічний строк відбування покарання), засуджені до довічного ув'язнення намагаються «звикнути» (адаптуватися) до відчуття власної неспроможності змінити ситуацію на краще, втримати її в рамках настанов пенітенціарного закладу, що провокує появу глибокої депресії. Саме на ґрунті глибокої депресії, нав'язливого почуття повної безвиході у засуджених до довічного покарання з'являються перші суїцидальні думки. Забуваючи про те, що життя є даром від Бога, вони починають сприймати життя як тягар нескінченної обмеженості. На підґрунті зневіри у здатності виправити ситуацію відбувається загострення руйнівного для психіки стресу. Основним стрессогеним фактором при цьому виступає довічний термін ув'язнення, а одними із перших провісників імпульсивно-суїцидальних дій засуджених є загострення егоцентризму та агресивності.

Звертаємо увагу на той факт, що доти поки засуджені до довічного ув'язнення здатні утримувати віру у краще, деструктивні тенденції

гальмуються. Амбівалентні відчуття «зневіра – віра у себе» поряд із зневірою у можливості вийти на свободу і відсутністю віри у те, що життя повинно тривати за будь-яких обставин і умов, дезорганізують психічну діяльність засуджених. Така амбівалентність провокує душевний біль, який стає настільки нестерпним, що підштовхує людину до бажання припинити його у деструктивний спосіб самогубства. Думки про самогубство стають «втечею» від нестерпних думок про безвихідність власного становища.

Суїцид є втечею від душевного болю, кризового стану повної або часткової втрати сенсу життя. Як правило, спочатку засудженим до довічного ув'язнення важко адекватно оцінити ситуацію. На фоні зростання інтенсивності кризи, підвищення напруги і посилення негативних емоцій виникають суїцидальні думки, що з часом проявляються в різних формах суїцидальної поведінки. Невротичне бажання завдати життю шкоди набуває ознак автоагресивної поведінки (грец. autos – сам і лат. agressio – напад) як специфічної форми особистісної активності, спрямованої на завдання шкоди своєму соматичному або психічному здоров'ю.

На нашу думку, поява у засуджених до довічного ув'язнення суїцидальних думок і вчинків є результатом трансформації змісту їх екзистенційних (смисло-життєвих) ціннісних орієнтацій. Ми звертаємо увагу на необхідність пильного контролю з боку психологів пенітенціарних установ до зовнішньої і внутрішньої атрибуції та астенізуючих чинників загострення внутрішньо-особистісної кризи у засуджених, адже в ситуації коли втрачається сенс самого існування, люди відчувають неспроможність знайти виправдання причин кризи і суїцидальних еквівалентів, спричинених нею, своїм неусвідомленим діям та умисним вчинкам, які, не маючи на меті самогубство, все ж таки в результаті ведуть до самознищення. Отже, психологи пенітенціарних установ повинні докладати значних зусиль, щоб розпізнати і попередити (не пропустити) імпульсивні-суїцидонебезпечні дії засуджених.

Янчий Анна Ивановна

к. психол. н., доцент
ОУ «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы», (г. Гродно, Белоруссия)

АКТУАЛЬНОСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПЕРЦЕПЦИИ У ПОДРОСТКОВ С ДЕВИАНТНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ

Наше общество глубоко озабочено тем, что растет количество детей с отклоняющимся поведением. Эта озабоченность проявляется, в частности, в том, что разрабатываются и внедряются различные программы, направленные на профилактику такого поведения. Реализация таких программ предполагает включение различных социальных структур: школьные и дошкольные детские учреждения, инспекции по делам несовершеннолетних, социально-психологические службы и прочее. Эффективность предпринимаемых мер будет зависеть от того, насколько адекватно будут пониматься причины и условия возникновения девиантного поведения.

Поскольку поведенческие трудности возникают и проявляются, прежде всего, в отношениях с другими людьми, то логично предположить, что за этим стоит своеобразное понимание подростками других людей и соответственное поведение в тех или иных ситуациях. На фоне достаточно подробного изучения причин и особенностей девиантного поведения малоизученной является проблема развития социальной перцепции у девиантных подростков. Именно поэтому мы считаем необходимым и актуальным изучение того, как девиантные подростки воспринимают и понимают других значимых людей.

Дети с отклоняющимся поведением нередко живут в неблагоприятной семейной обстановке, что накладывает отпечаток на их отношения и со сверстниками, и с другими взрослыми, прежде всего в школе (М. Раттер, Ю. А. Клейберг, М. И. Рожков, В. Е. Каган, В. Б. Тарабаева, С. И. Моисеева и др.). Можно полагать, что неблагополучие в отношениях с другими людьми не может не влиять и на те или иные характеристики их социальной перцепции. Однако исследований, проливающих свет на эту проблему, крайне мало. Известно, что у девиантных подростков

отмечается недостаточная сформированность потребности в общении с другими людьми (В. Б. Голицына и др.). У них было обнаружено рассогласование представлений об отношении к себе и к другим с реальным содержанием этих отношений (В. А. Крутецкий, А. Г. Ковалев, Н. Ю. Максимова, Г. К. Туляганова и др.). Трудновоспитуемые подростки демонстрируют позитивное отношение к негативным качествам (агрессивность, жестокость) и отрицательное отношение к таким социально ценным качествам, как самообладание, целеустремленность (В. Ф. Матвеев, А. В. Лебедев). За этим стоит определенный набор ценностей и норм, усвоенных этими детьми. Интересным для понимания особенностей развития социальной перцепции у девиантных подростков является факт их гиперидентификации со спонтанной группой (И. С. Кон и др.). Опосредованно об особенностях социальной перцепции можно судить по результатам исследований самосознания трудных подростков (С. Б. Данилюк, Н. Ю. Максимова, И. В. Макаровская и др.).

Таким образом, мы подчеркиваем важность изучения особенностей и возрастной динамики социальной перцепции у детей подросткового возраста, имеющих проблемы в поведении (подростков с девиантным поведением).

Наукове видання

ОСОБИСТІСТЬ У КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЯХ ЖИТТЯ

Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції

19 – 20 лютого 2015 р.

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів наданих авторами публікацій. Відповідальність за зміст матеріалів та достовірність викладених фактів несуть автори публікацій.

Відповідальна за випуск **С. Б. Кузікова**
Комп'ютерна верстка **Ю. С. Ліхачова**

Здано в набір 20.12.14. Підписано до друку 26.01.15.
Формат 60х84/16. Гарн. Cambria. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 17,4. Обл.-вид. арк. 16,1.
Тираж 100 прим. Вид. №6.

Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка
40002, м. Суми, вул. Роменська, 87

Виготовлено у видавництві СумДПУ імені А. С. Макаренка